İSDAM
DÜŞÜNCE
DERGİSİ
Yıl 1 | Sayı 1 | 2021

COVİD-19 VE ETKİLERİ: TOPLUM, SİYASET, EKONOMİ

Küresel Piyasalar ve Covid-19

Post-Covid'e Hazırlanmak

Siyasetin Salgınla İmtihanı

Covid-19 ve Sivil Toplum

Salgının Gölgesinde Eğitim

OSMANLI ATLASI
BALKANLAR

POLİTİKA - EKONOMİ - TOPLUM

Bosna Hersek - Makedonya - Bulgaristan
Arnavutluk - Yunanistan - Sırbistan

Osmanlı Atlası – Balkanlar kitabı, proje kapsamında Bosna Hersek, Makedonya, Bulgaristan, Arnavutluk, Yunanistan ve Sırbistan üzerine hazırlanmış olan raporlar referans alınarak Politika, Ekonomi ve Toplum başlıkları altındaki konuların özetlerinden derlenmiş bir indeks kitap mahiyetindedir.

Bu Kitap Gençlik ve Spor Bakanlığı 2016 Yılı II. Çağrı dönemi Gençlik Projeleri Destek Programı Kapsamında Hazırlanmıştır.

İSDAM DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yıl 1 | Sayı 1 | 2021

İmtiyaz Sahibi

İstanbul Stratejik Düşünce ve Araştırma Derneği
(İSDAM)

Genel Yayın Yönetmeni

Abdullah Serenli

Yayın Koordinatörü / Editör

Turgay Ovalı

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Kudret Doğan

Yayın Kurulu

Mine Çatal, İdris Akarçeşme, Büşra Yıldırım,
Büşra Mollaahmetoğlu, Ferda Ankun, Birgül Karakaş,
M. Fatih Adak

Tashih

Büşra Kaya

Tasarım ve Uygulama

Alaaddin Şahin

Dergide yayınlanan yazılarda ileri sürülen görüşler ve hukuki sorumluluk yazara ait olup, İstanbul Stratejik Düşünce ve Araştırma Derneği'ni bağlamaz.

TAKDİM

İstanbul Stratejik Düşünce ve Araştırma Merkezi (İSDAM), yerel ve küresel ölçekli siyasi, iktisadi ve içtimaî konularda araştırmalar yapmak, politika ve stratejiler geliştirmek amacıyla 2013 yılında kuruldu. Öncelikli hedefimiz düşüncenin üretilerek kurumsal düzlemde söyleme dönüştürülmesi, bilginin yaygınlaştırılması ve paydaşlarla paylaşılması idi.

İSDAM ailesi olarak bugüne kadar birçok söyleşi, forum, seminer ve paneller ile alana katkı sunmaya çalıştık. Yakın siyasi tarihimizi "Yakın Tarih Bilinci Projesi" başlığı altında üniversitelerde gerçekleştirilen paneller serisi ile gençlerle buluşturduk. Osmanlı hinterlandında kurulmuş balkan devletlerinin tevarüs eden toplumsal yaşamları, mevcut politik ve ekonomik durumlarını ele alan "Osmanlı Atlası Balkanlar Projesi" kapsamında da raporlar ve yayınlar ortaya koyarak bölge coğrafyasını gençlere tanıtmaya çalıştık.

10. yılımızı dolduracağımız 2023 hedefleri doğrultusunda da politika, ekonomi ve toplum konularında araştırma çalışmalarımıza yoğunlaşmaya; saha verileri ile analizler ortaya koymaya, rapor, analiz ve yayınlar ile alandaki çalışmaları desteklemeyi planlıyoruz.

Bu amaçla, süreli olarak yayınlanacak olan İSDAM Düşünce Dergisi ile hedeflerimizden birini gerçekleştirmiş olmanın mutluluğunu yaşıyoruz. İSDAM'ın temel çalışma alanında belirlenecek konsept konularla genç akademisyen ve yazarların yazıları ile bir yandan yazın dünyasına katkı sunarken, öte yandan genç düşünceleri sizlerle buluşturmanın da memnuniyetini yaşayacağız. Cemil Meriç'in "*Kitap fazla ciddi, gazete fazla sorumsuz. Dergi hür tefekkürün kalesi. Belki serseri ama taze ve sıcak bir tefekkür. Kitap, çok defa tek insanın eseri, tek düşüncenin yankısı; dergi bir zekâlar topluluğunun*" deyimi ile bir konu etrafında farklı bakış açısı ile düşünce yöntemlerini çeşitlendirme katkısını dergi yayını ile sağlamanın imkânlarını taşıyacağız.

İSDAM olarak dergicilikte yeni bir soluk olmanın heyecanını yaşarken; bu ilk derginin sizlere ulaşmasında yazıları ile katkılarını ortaya koyan öncelikle yazarlarımıza, ilk tecrübemizde birlikte ürün ortaya koymamızda rol alan; yayın koordinatörlüğü görevini editörlük ile birlikte yürüten Turgay Ovalı'ya, yazı işleri sorumluluğu taşıyan Kudret Doğan'a, yayın kurulumuzda görev alan Mine Çatal, İdris Akarçeşme, M. Fatih Adak, Birgül Karakaş, Büşra Yıldırım, Büşra Taşkın ve Ferda Ankun'a, tashihte Fatma Büşra Kaya'ya, tasarımda Alaaddin Şahin'e ve elbette reklam alanları ile destek olan sponsorlarımıza bâhusus teşekkürlerimizi sunarız.

Derginin yayınlanmasında katkı sunanlar ile birlikte derginin sürekliliğinin sağlanması ve daha geniş kitlelere ulaşarak faydanın maksimum etkisinin yayılabilmesi siz değerli okuyucuların görüş, öneri, destek ve paylaşımları ile mümkündür. Derginin gelişimine katkı sağlayacak her türlü görüş ve eleştirilerinizi bizimle paylaşmanızı istirham eder, sonraki sayılarda buluşuncaya kadar muhabbetle kalmanızı dilerim.

Abdullah Serenli
Genel Yayın Yönetmeni

EDİTÖRDEN

İSDAM Düşünce Dergisi yayın hayatına bilfiil girmiş bulunmakta. İSDAM ailesi olarak ilk çocuğunu kucağına almış bir anne kadar heyecanlı ve mutluyuz. İnşallah, altı ayda bir sizlerle buluşmak, sosyal bilimler denen sisin içinde kılavuz bir ses olmak niyetindeyiz. Sesimizi siz değerli okuyucularımıza, toplum, siyaset ve ekonomi olmak üzere üç bölümde ulaştırmaya gayret edeceğiz. İlk sayımızı yayına hazırlarken "sadra şifa olmayanın satırda yeri yoktur" şiarıyla hareket etmeye gayret ettik. Dergimizin amacı, ufuk açıcı, dönüştürücü fikirlerle; ülkemizi ve dünyayı korumak, insan ihtiyaçlarını karşılamak ve gelecekte insan mutluluğunu geliştirecek fikirler üretmek. Bu amaçla ilk sayımız için son zamanlarda gündemimizi en fazla meşgul eden, sadrın en fazla yara aldığı bir konu seçtik: COVID-19.

İlk sayımızda sizlere otuz yazı eşlik ediyor. Toplum bölümünde; iletişimin dijitalleşmesi, aile içinde kadın-erkek rollerinin değişimi, din olgusunun salgındaki yeri ve önemi, pandemi sürecinde sosyal damgalanma, uzaktan eğitimin etkileri ve sonuçları, salgının annelik statüsüne etkileri, süreç içinde göçmenler ve otizmli çocuklar gibi dezavantajlı grupların durumu, sivil toplumun geleceği ve sosyal medyanın dönüşümü konularıyla ilgili yazılar bulunuyor. Siyaset bölümünde; yerel yönetimlerden sağlık politikalarına, siyasetin dijital dönüşümünden eğitim politikalarına reel siyasetle ilgili politika önerilerinin yanında, salgın sürecinde retoriğin yeniden biçimlenmesi, tekno-kapitalizm ve paternalizmin yükselmesi, uluslararası bir adalet yaklaşımına duyulan ihtiyacın kendini yeniden hatırlatması gibi kuramsal ve ufuk açıcı yazılarla karşılaşacaksınız. Bunların yanında, küresel salgının küresel düzende bir değişim oluşturup oluşturmayacağı, koronavirüsün küresel dengelerdeki değişime etkileri, ulus devletlerin bu süreçte güçlenip güçlenmeyeceği, Avrupa Birliği'nin süreç içindeki konumu gibi uluslararası meseleler de dergideki siyaset bölümünün önemli başlıkları arasında yer alıyor. Son olarak, ekonomi bölümünde ise ticaret, altın, bitcoin, borsa, vergilendirme ve tüketici davranışları gibi iktisadi kavramları COVID-19 bağlamında ele alan yazılar siz değerli okuyucularımızı bekliyor.

İlk sayımız COVID-19 literatürüne önemli katkılar sağlamakla birlikte, konu hakkında efrâdını câmî, ağyârını mânî yazıları içeriyor. Teorik bağlamda üretilen düşüncelerin yanı sıra pratik çözümlere de kapı aralıyor. İSDAM ailesi olarak umudumuz aşılarla birlikte son raddesine gelen bu musibetin bir an önce ellerini insanlıktan çekmesidir. Bununla beraber, COVID-19 ile birlikte girdiğimiz süreci anlamlandırmak, riskleri ve fırsatları değerlendirmek gerekiyor. Bu sayıda yapmaya çalıştığımız da tam olarak bu oldu. İyi okumalar diliyor, bir sonraki sayımızda sizlerle yeniden buluşmak için can attığımızı belirtmek istiyorum. O zamana kadar sağlıcakla kalın.

Turgay Ovalı
Yayın Koordinatörü

İÇİNDEKİLER

TOPLUM

8 **Covid-19 Pandemisi ve İletişimin Dijitalleşmesi**
Ersin Kopuz

13 **Covid-19'un Aile İçinde Kadın-Erkek Rollerinin Dönüşümü Üzerindeki Etkileri**
Şura Zavalsız

18 **Din Salgının Neresinde?**
Turgay Ovalı

26 **Koronavirüs Pandemisi ve Sosyal Damgalanma**
Merve Demir

29 **Uzaktan Eğitim Üzerine Mülahazalar**
Sedat Palut

33 **Covid-19'un Annelik Statüsüne Etkileri**
Ayşe Ovalı

37 **Pandemi ve Göçmenler-Mevcut Durum ve Öneriler**
A. Muhammet Banazılı

41 **Salgın Sürecinde Otizm- Sorunlar ve Çözüm Önerileri**
Serkan Gürgenci

44 **Covid 19 Salgını ve Sivil Toplumun Geleceği**
Ertuğrul Yeşilkaya

50 **Pandemi Döneminde Sosyal Medyada Ne Oldu?**
Sertaç Yörük

SİYASET

56 **Yerel Yönetimler ve Covid-19**
Merve Durmuş

59 **Pandemi Sürecinde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Kişisel İmajı Üzerine Bir Değerlendirme**
Nuran Pir

63 **Koronavirüs Salgını, Tekno-Kapitalizm ve Paternalizm**
Haluk Doğan

70 **Covid-19'un Sağlık Politikalarına Etkisi**
Müslüm Yıldız

75 **Covid-19'un Eğitim Üzerindeki Etkileri - Riskler ve Fırsatlar**
Yağmur Durdağı

79 **Salgın Sonrasında Kentler, Kentsel Mekân ve Kent Planlaması Üzerine Mülahazalar**
İbrahim Eseroğlu

87 **Salgın Döneminde Retorik**
Furkan Emiroğlu

91 **Salgın ve Karantina Hukukunun Gündeme Getirdiği Sorular**
Salih Koç

94 **Koronavirüsün Küresel Dengelerdeki Değişime Etkisi**
Merve Aygün

98 **Covid-19 Öngörülemeyen Bir Küresel Düzen Mi Getirdi?**
Furkan Fidan

102 **Dijital Dönüşüm Sürecine Covid-19'un Etkileri**
Ersin Öztürk

107 **Covid-19 Krizinin Avrupa Birliği'ne Etkileri**
Elif Sıla Engin

112 **Pandemi Sonrası Dünyada Adaleti Yeniden Düşünmek: Neden Küresel veya Uluslararası Bir Adalet Yaklaşımınaİhtiyacımız Var?**
Uğur Altuntaş

119 **Pandeminin Kurbanı ve Faili Ulus Devletler**
Çağrı Koşak

EKONOMİ

124 **Pandemi ve Ticaret**
Ahmet Ankaralıoğlu

128 **Pandemi Sürecinde Altın ve Bitcoin İlişkisi**
İsmail Canöz

135 **Salgın Sonrası Ekonomik Kriz Baskısı Altındaki Çevre**
Şahin Yayla

139 **Covid-19 Salgını Ve Vergileme**
Cemil Atalar

145 **Yeni Tüketici Davranışları, Sektörlerin Geleceği**
Tuncay Dağlı

149 **Pandeminin Dünya Borsalarına Etkileri: Kısa Bir Değerlendirme**
Halis Tekin

TOPLUM

Covid-19 Pandemisi Ve İletişimin Dijitalleşmesi
Ersin Kopuz

Covid-19'un Aile İçinde Kadın-Erkek Rollerinin Dönüşümü Üzerindeki Etkileri
Şura Zavalsız

Din Salgının Neresinde?
Turgay Ovalı

Koronavirüs Pandemisi ve Sosyal Damgalanma
Merve Demir

Uzaktan Eğitim Üzerine Mülahazalar
Sedat Palut

Covid-19'un Annelik Statüsüne Etkileri
Ayşe Ovalı

Pandemi ve Göçmenler- Mevcut Durum ve Öneriler
A. Muhammet Banazılı

Salgın Sürecinde Otizm- Sorunlar ve Çözüm Önerileri
Serkan Gürgenci

Covid 19 Salgını Ve Sivil Toplumun Geleceği
Ertuğrul Yeşilkaya

Pandemi Döneminde Sosyal Medyada Ne Oldu?
Sertaç Yörük

Covid-19 Pandemisi ve İletişimin Dijitalleşmesi

Ersin Kopuz

İnsanoğlu, var oluşundan itibaren çeşitli beceri ve pratiklere sahip olmasıyla diğer canlılardan ayrılmaktadır. İlkel toplumdan tarım toplumuna, feodaliteden sanayi devrimine, teknoloji çağından dijital çağa kadar uzanan bu süreçte insanın temel aktör olmasının nedeni iletişim becerileridir. İlk çağlarda doğadaki vahşi yaşam ve doğaya karşı verilen hayatta kalma mücadelesinde insanlar, organize olma ve kitlesel hareket edebilme yetkinlikleri ile diğer canlılardan farklı konumda olmuştur (Harari, 2020: 37-39). İletişim, insanlık için öncelikle hayatta kalabilmenin ve varlığını devam ettirmenin temel ön koşulu olmuş, insanların daha zeki varlıklara dönüşmesine imkân sağlamıştır.

İletişim, bireyler arasındaki karşılıklı bilgi, yazının icadı ile bu sorun büyük oranda ortadan kalkmıştır. Teknolojik araçların gelişmesiyle telgraf, telefon, radyo, televizyon ve telefonla yeni iletişim araçları oluşmuş, dijital imkânlar yaygın hale gelmiştir. Bu doğrultuda dijital imkânlar ve pratikler, insanlık tarihinde bir dönüşüme işaret etmektedir. Dönüşüm, ihtiyaç kavramının içeriğine dair bir değişikliği içermekte ve üretim biçim ve ilişkilerini yeniden şekillendirmektedir. Üretim ilişkilerinde yaşanan değişim, insanların ihtiyaç ve taleplerinde belirleyici olduğu gibi şüphesiz iletişim yöntem ve araçlarını da etkilemektedir.

İletişim araçları, insanların karşı karşıya kaldığı fırsat veya olumsuzluklardan etkilenmektedir. Hayatın olağan akışının temel belirleyici unsurlarından olan bu araçlar, olağanüstü koşulların yaratmış olduğu ortamın da kaçınılmaz olarak bir parçasıdır. Göç, savaş, salgın, doğa olayları gibi olağanüstü olaylar toplum yaşamını kökten etkilemektedir. 21. yüzyılda bölgesel olarak çeşitli olağanüstü koşullar meydana gelse de küresel çapta 31 Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde yayılmaya başlayan Covid-19 virüsü, olağanüstü koşulları yaratan olayların başında gelmektedir. Çin'de ortaya çıkan virüsün küresel etkileri ve bu etkilerin küresel boyuta ulaşması nedeniyle 1 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiştir (New York Times, 2021). Kolay bulaşabilmesi ve ölümcül olması, insanların ciddi önlemler almasına neden olmaktadır. İnsanların can ve mal güvenliğini tehdit ettiği gibi yaratmış olduğu olumsuz koşullar dolayısıyla zihinsel problemlere de neden olmaktadır. Devletler tarafından alınan maske takma zorunluluğu kararı, sokağa çıkma yasakları, sosyal aktivitelerin kısıtlanması, insanların bireysel özgürlüklerini sınırlandırmaya kadar giden önlemler, uzaktan eğitim ve çalışma pratikleri, sosyal bir varlık olan insanın iletişim yöntemlerini değiştirmesine neden olmaktadır. İnsanların iletişim kurmasına ortam sağlayan mekânlarda (okul, müze, işyeri, kütüphane, AVM vb.) çeşitli kısıtlamaların yer alması, alternatif iletişim araçlarına yani dijital araçlara yönelimi hızlandırmaktadır.

"Dijital iletişim, teknolojik gelişmelerin yarattığı bir fırsat iken, pandemi ile birlikte bir zorunluluğa dönüştü."

İletişimde dijital araçların etkinliğinin artmasını sadece pandemiyle ilişkili hale getirmek büyük bir yanılgıyı meydana getirmektedir. Özellikle 2000 sonrası dünyada giderek artan teknolojik yenilikler ve bu yeniliklerin yaratmış olduğu toplumsal dönüşüm, şüphesiz insanlar arası iletişim biçimlerini de etkilemektedir. Kilometrelerce uzağa mektup göndermekten saniyeler içerisinde kısa mesajla iletişim kurabilmeye, fotoğraf veya videoları karşı tarafa iletmekten görüntülü görüşme imkânına sahip olmaya kadar iletişim kurma yöntemleri farklılaşmaktadır. Burada "Pandemi, iletişimin dijital-

leşmesine yönelik nasıl bir etkide bulundu?" sorusu önemli hale gelmektedir. Dijital iletişim, teknolojik gelişmelerin yarattığı bir fırsat iken, pandemi ile birlikte bir zorunluluğa dönüştü. Bu zorunluluktan farklı yaş, cinsiyet, dil, meslek grupları vb. eşit şekilde olmasa da benzer şekilde etkilendi. Yüz yüze okulda arkadaşlarıyla görüşemeyen gençler, ofiste iş arkadaşlarıyla bir arada olma imkânı bulamayan çalışanlar, sosyal aktiviteleri gerçekleştiremeyen bireyler her türlü iletişim aracının dijitale taşındığı bir alanın içerisinde kendilerini buldular. Aynı evde olup hastalık dolayısıyla farklı odalardan görüntülü konuşmak zorunda kalanlar da buna dahildi.

Pandemide iletişim araçlarının dijitalleşmesinde teknolojik araçların etkisi önemli görülmektedir. Bu araçları üç başlık altında incelememiz mümkün: Akıllı telefonlar, bilgisayarlar ve internet (sosyal medya). Akıllı telefonlar, hızlı ve etkin iletişim kurması bakımından önemli görülmekle birlikte, diğer dijital araçlara erişmede bir aracı rol üstlenmesi dolayısıyla da önemli bir unsur konumundadır (Martech, 2021). İletişimin dijitalleşmesinde akıllı telefonların yaygınlaşması arasında doğrudan ve paralel bir ilişki kurmak mümkündür. Yıllara göre incelendiğinde akıllı telefon kullanımında ciddi bir artışın olduğu göze çarpmaktadır.

Pandemide iletişimin dijitalleşmesi noktasında sosyal medya kullanımı ve sosyal medyanın iletişimdeki rollerini incelemek gerekir. Twitter, Facebook, WhatsApp, İnstagram,

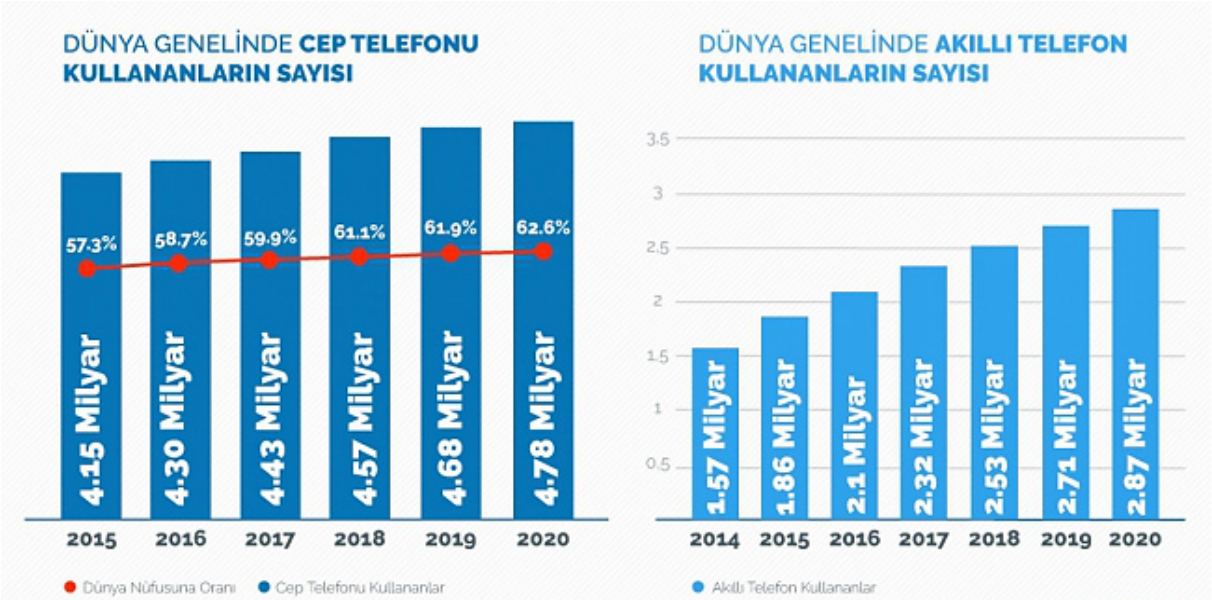

Tablo 1 : Yıllara Göre Dünya Genelinde Akıllı Telefon Kullanımı (TRT, 2021)

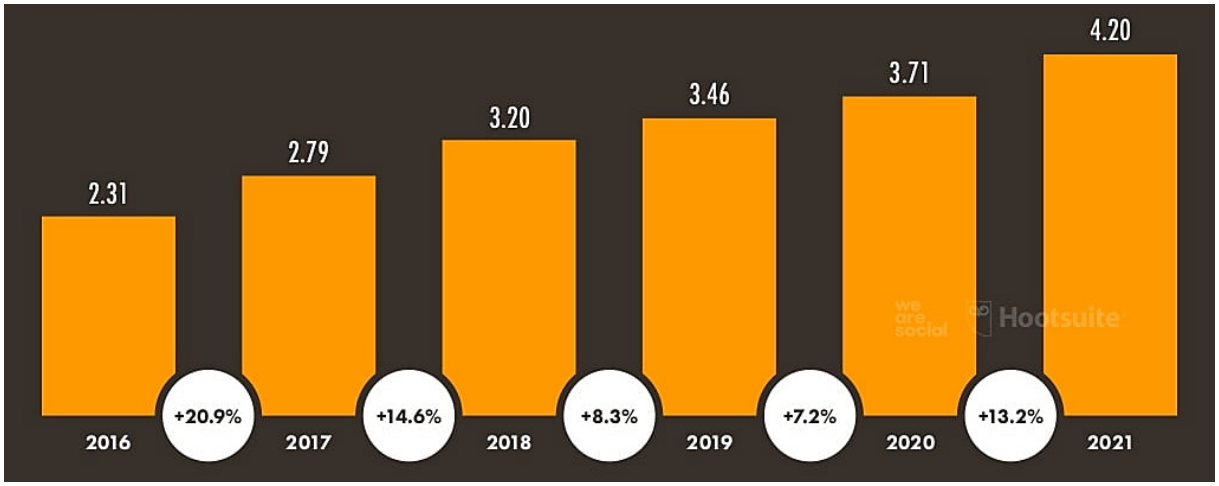

Tablo 2: Yıllara Göre Sosyal Medya Kullanımı (Statista, 2021)

Youtube, vb. sosyal medya araçlarının yıllara göre kullanımının arttığı, pandemi döneminde artışın devam ettiği görülmektedir. Sosyal medya ile dijital kimlikleri bulunan insanlar deneyimlerini, anılarını ve bilgilerini paylaşabilecekleri araçlara sahip olmakta, bu araçları kullanarak pandemi koşullarında iletişimi dijitalleştirmektedir (Dateportal, 2021).

Pandemi, insanların iletişim alışkanlıklarını da değiştirmektedir. Online dersler, toplantılar, eğitimler, konserler, festivaller... Bu değişikliklerin "yeni normal" olarak adlandırılması, değişen alışkanlıkların pandemi sonrasında "normal" kabul edilmesine yönelik önemli sinyalleri içermektedir. İş görüşmesi için kilometrelerce uzağa gitme durumunda kalma, belli işlerin evden yapılabildiği tecrübesi, farklı üniversitelerin eğitimlerine online ortamlarda erişebilme, alışveriş ve ticaret yöntemlerinin dijital ortamlarda güvenilir hale gelmesi, insanların yeni normale alışabileceğine yönelik olumlu bulguları belirgin kılmaktadır. Öte yandan, insanlığın yüzyıllardır var olan alışkanlıklarının bir anda ters yüz olması ve buna uyum sağlaması da kolay değil. Kısıtlamalardan ötürü belli aralıklarla uygulanan sokağa çıkma yasaklarının bir yılı geçmesi, sosyal aktivitelerin minimum düzeye inmesi, "normal" iletişim kaynaklarının ortadan kalkması, sosyal bir canlı olan insanların, yüzyıllık pratikleriyle karşı karşıya kalması sonucu doğurdu. Ve bu durum insanlarda umutsuzluk, bağımlılık ve anksiyete olmak üzere çeşitli problemleri meydana getirdi (Lee, 2020: 398).

"Aynı evde olup hastalık dolayısıyla farklı odalardan görüntülü konuşmak zorunda kalanlar da buna dahildi."

"Twitter, Facebook, WhatsApp, İnstagram, Youtube, vb. sosyal medya araçlarının yıllara göre kullanımının arttığı, pandemi döneminde artışın devam ettiği görülmektedir. Sosyal medya ile dijital kimlikleri bulunan insanlar deneyimlerini, anılarını ve bilgilerini paylaşabilecekleri araçlara sahip olmakta, bu araçları kullanarak pandemi koşullarında iletişimi dijitalleştirmektedir."

İletişimin dijitalleşmesi sürecinde, insanlar arasındaki iletişimini güçlendirdiği veya zayıflattığı konusunda bir fikre varmak zor. İletişimi olumsuz etkilendiğini iddia etmek, insan doğası ve yüzyıllardır olan tecrübesiyle mücadele halinde olduğu iddiasını içerirken, olumlu etkilendiğini iddia etmek, teknolojinin kolaylaştırıcı kısmını ön plana çıkarmaktadır. Her ne olursa olsun, pandemi "sosyal bir canlı" olan insana ait sosyalliğin yeniden tanımlanması veya yorumlanması ihtiyacını beraberinde getirmektedir. İletişimde dijitalleşmenin pandemi öncesinden başlayan bir süreç olması ve pandemiyle zorunluluğa dönüşmesi ile pandemi etkilerinin uzun bir süre daha devam edeceği ihtimali, konuyu belirsiz ve öngörülemeyen bir noktaya götürmektedir. Öngörülebilecek tek şey, toplum pratiklerinde dijitalleşmenin hızlanarak devam edeceği ve birey alışkanlıklarının buna uygun olarak şekilleneceğidir.

KAYNAKÇA

Pearson, J., ve Nelson, P. (2000). *An introduction to human communication: Understanding and sharing.* Boston: McGraw-Hill.

Harari, Y.N. (2020) *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens.* (57.Baskı) İstanbul: Kolektif Yayınları.

Lee, S. (2020). *Coronavirus Anxiety Scale: A brief mental health screener for COVID-19 related anxiety.* Death Studies, 44(7), 393-401.

https://www.nytimes.com/article/coronavirus-timeline.html (Erişim Tarihi: 30.05.2021)

https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/ (Erişim Tarihi: 28.05.2021)

https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report (Erişim Tarihi: 29.05.2021)

https://www.trthaber.com/haber/dunya/dunya-genelinde-cep-telefonu-kullananlarin-sayisi-45-milyari-gecti-402379.html (Erişim Tarihi: 29.05.2021)

https://martech.zone/digital-communication-trends (Erişim Tarihi: 30.05.2021)

https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report (Erişim Tarihi: 30.05.2021)

Covid-19'un Aile İçinde Kadın-Erkek Rollerinin Dönüşümü Üzerindeki Etkileri

Şura Zavalsız

Geleneksel aile yapısının devam ettiği Türk toplumunda kadın, evlilikle gelen sorumlulukları erkeğe göre yüksek oranda yüklenmektedir. Bununla birlikte, uluslararası sözleşmelerin de etkisiyle oluşturulan mevzuat kapsamında Türkiye'de, kamu kurumları, çeşitli özel sektör ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK) toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesini benimsemektedirler. Bu bağlamda geleneksel cinsiyet rollerinin yerini toplumsal cinsiyet eşitliğinin alması amaçlanmaktadır.

Bu yazıda, Türk aile yapısı içerisindeki kadın ve erkeğin rollerinin mevzuat ile yeniden üretilme sürecinin görece olarak zayıflığı karşısında, bu eşitliği sağlayabilecek, mevzuat dışı alternatif yolların varlığından birine odaklanılmaktadır. Bu alternatif yollardan birinin pandemi kapsamında alınan önlemler olabileceği bu yazının temel yaklaşımıdır. Bu kapsamda Türkiye'de Covid-19 kapsamında alınan tedbirlerin

"2000'li yıllara kadar, Cumhuriyet tarihi boyunca "Kadın eve bakar" ve "Erkek evin reisidir" hükümleri Türk aile yapısını oluşturmakta, kadının ve erkeğin aile içerisindeki konumunu da belirtmekteydi. 2002 yılından sonra yeni Medeni Kanun'un çıkarılmasıyla aile içerisindeki rollerin tanımları kadın-erkek eşitliği ilkesi gereğince değiştirilse de bu değişiklik kadın ve erkeğin aile içerisindeki görev ve sorumluluklarını değiştirmemektedir."

aile içerisindeki kadın-erkek rollerine etkileri incelenmektedir.

Gelenekler ve Modernite Arasında Ailede Roller

Gustave Le Bon (1999: 59) *Kitleler Psikolojisi* isimli eserinde, toplumun kılavuzu olarak gördüğü gelenekleri, geçmişin meydana getirdiği bir organizma olarak tanımlamaktadır.

Gelenekler, mevzuatın ve aile içerisindeki rollerin oluşumunda etki sahibidir. Henüz 1923 yılında Mustafa Kemal kadının vazifesini şöyle tanımlamıştı: *"Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti lâyıkıyla anlaşılır."* (AYK, 2006). Bununla birlikte 2002 yılına kadar yürürlükte kalan 1926 yılı Medeni Kanun'unda kadın ve erkeğin aile içerisindeki rolü şöyle belirtilmişti: "*Kadın, müşterek saadeti temin hususunda gücü yettiği kadar kocasının muavin (yardımcı) ve müşaviridir (danışman). Evin reisi kocadır. Eve, kadın bakar.*"

Türkiye'de geleneklerin hâkim olduğu düzende, toplumsal cinsiyet eşitliğini içeren uluslararası sözleşmeler ve mevzuat yeni bir söylem olarak karşımıza çıkmıştır. 1980 yılından sonra yükselişe geçen feminist geleneğin ana temalarını kamusal ve özel alan ayrımının ortadan kaldırılması, ataerkillik (patriyarka), toplumsal cinsiyet, eşitlik ve farklılık kavramları oluşturmaktadır (Heywood, 2011).

Bu temalar etrafında ulusal ve uluslararası düzende bazı dönüşümler yaşanmaktadır. Örneğin, 1979 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından yapılan Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW) Türkiye'de 1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir. CEDAW'ın temel hedefi, toplumsal yaşamda kalıplaşmış kadın-erkek rollerine dayalı yargıların ortadan

kaldırılmasıdır. Böylelikle toplumsal cinsiyet kavramı Türkiye'nin gündemine yerleşmeye başlamıştır.

Toplumsal cinsiyet, toplumların kadın ve erkeklere uygun gördüğü rol ve davranış kalıplarıdır. Bu yaklaşım sadece kamusal alandaki kadın-erkek rollerini kapsamamaktadır. Feminist düşüncenin amaçlarından biri olan kamusal-özel alan ayrımının ortadan kaldırılması özel alanın da dahil edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Örneğin, kadının doğurganlığı cinsiyeti gereğidir ve ayrımcılık için bir temel oluşturmamaktadır ancak çocuğun büyütülmesi ve yetiştirilmesi cinsiyet ile alakalı olmadığından erkek ve kadının ortak sorumlu oldukları bir görevdir. Bu örnekten yola çıkarak toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında hane içerisindeki görev ve sorumlulukların erkek ve kadınların eşit olarak yüklenmeleri beklenmektedir.

Özel alana devletin müdahalesi sınırlı olabildiğinden, yürürlükteki mevzuatın aile içerisindeki rol ve davranış kalıplarına etkisi sınırlı olmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'de kamu politikaları aracığıyla kamu kurumları, bazı özel sektör kurumları ve STK'ların kadının toplumsal cinsiyet rollerinden sıyrılmasını sağlama amaçları canlılığını korumaktadır.

Gelenekleri Değiştirmek İçin Kanunlar Başarılı ve Gerekli mi?

Montesquieu (2020: 391-392) *Kanunların Ruhu Üzerine* isimli eserinde, bir milletin davranış kurallarını değiştirmenin 'doğal yollarından' bahseder. Ona göre, eğer bir ahlak ve davranış kuralları değiştirilmek isteniyorsa bu kanunlar aracılığıyla olmamalıdır. Bu değişim ancak doğal yollarla sağlanabilir.

2000'li yıllara kadar, Cumhuriyet tarihi boyunca "Kadın eve bakar" ve "Erkek evin reisidir" hükümleri Türk aile yapısını oluşturmakta, kadının ve erkeğin aile içerisindeki konumunu da belirtmekteydi. 2002 yılından sonra yeni Medeni Kanun'un çıkarılmasıyla aile içerisindeki rollerin tanımları kadın-erkek eşitliği ilkesi gereğince değiştirilse de bu değişiklik kadın ve erkeğin aile içerisindeki görev ve sorumluluklarını değiştirmemektedir.
Gelenekler, uluslararası sözleşmelerin ve iç hukuktaki düzenlemelerin karşısında varlığını devam ettirmektedir. Bu noktada, feminizm etkisiyle yeniden üretilen 'ideal olan' aile yapısının inşasında "Kanunlar ne kadar başarılı ya da gerekli mi?" sorusunu sorabiliriz.

"Evin reisi kocadır. Eve, kadın bakar."

"Kelimelerimizi, eylemlerimizi şekillendiren unsurlardan biri gelenekledir. Yanlış olabilir, çağın gerisinde kabul edilebilir ama asıl olan o geleneğin toplum içerisinde varlığını sürdürdüğü gerçeğidir."

Geleneksel yapıyı değiştirmede araç olarak kullanılan mevzuatı tamamen gereksiz bulmamakla birlikte tek çözümün bu metinlerde bulunması oldukça hatalı bir yaklaşım olduğu kanaati doğmaktadır. Toplumları kanunlar eliyle devletler çağdaşlaştıramaz, davranış kurallarını değiştirmek için yeterli olamazlar. Hatta kanun aracılığıyla yapılan zorlama karşısında değişmeme direnci bile oluşabilir. Toplum ancak kendi kendini dönüştürebilir.

Kelimelerimizi, eylemlerimizi şekillendiren unsurlardan biri gelenekledir. Yanlış olabilir, çağın gerisinde kabul edilebilir ama asıl olan o geleneğin toplum içerisinde varlığını sürdürdüğü gerçeğidir. Gelenek içerisindeki var olan yanlışlıkları sırtımızı sadece mevzuata dayayarak düzeltemeyiz. Değişimin bir hayli zorlu olduğunu gözlemliyoruz. Toplumsal cinsiyet rolleri özel alanda varlığını halen sürdürmektedir.

Bu noktada Montesquieu'nun bahsettiği 'doğal yollar' toplum içerisinde çeşitli sebeplerle meydana gelmektedir. Önemli olan bu 'doğal yolları' keşfetmek ve topluma etkisini incelemektedir. 2019 yılının sonunda 'doğal bir yol' olarak COVID-19 pandemisi karşımıza çıkmış olabilir. Birçok 'yeni normal'in yaşamımıza girdiği bu dönemde, pek tabii davranış kalıplarımız ve hane içerisindeki rollerimiz de dönüşme eğilimindedir.

Dönüşümün Doğal Yollarından Biri: Pandemi

Türkiye'de Mart 2020 tarihinden bu yana COVID-19 tedbirleri kapsamında, bir dizi önlemler alındığını ve sosyal düzende değişikliğe gidildiğini görmekteyiz. Evden çalışma, sokağa çıkma yasakları, zorunlu karantina süreci, lokanta, restoran ve kafelerin yalnızca paket servis için açık olmaları, sinema/tiyatro/spor merkezleri gibi her türlü sosyokültürel faaliyetlerin durdurulması; ailelerin baş başa kalmalarını 'zorunlu' hale getirdi. Erkeğin -görece olarak- evin sorumluluğunu tamamen kadına bıraktığı o hanede artık tüm aile bireyleri birlikte yer aldı. Bu durum, hane içerisinde eşler arasındaki iletişim ve iş bölümü gibi süreçlerin sorgulanmasını ya da çiftler arasında yüklenilen sorumluluk yükünün daha görünür hale getirdiği söylenebilir. Burada iş birliğinin ve iş bölümünün önemi ve ka-

dının yükü tüm fertlerin görebileceği şekilde gün yüzüne çıktı. Böylelikle yemek, temizlik, ütü gibi ev işleri, çocuğun bakımı, market alışverişi gibi ebeveynlik ve hane içi sorumluluklar cinsiyetsiz eylemler olarak görülme eğiliminde olduğu yeni bir süreç meydana geldi.

COVID-19 sürecinde yapılan bazı çalışmalarda erkeklerin ev içerisinde yemek, temizlik yapma ve çocuk bakımını üstlenme sorumluluklarında artış yaşandığı gözlemleniyor.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesi kapsamında, özel alanda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacı; kamu politikaları ve STK'ların faaliyetlerinden ziyade 'zorunlu' olarak başlayan pandemi sürecinin daha etkin olduğunu düşündürmektedir.

Bu süreçle uzun vadede, iş birliği ve iş bölümünün hane içerisindeki tüm bireylerin yaşamını daha kolay kılması ve ortak sorumluluk alanında olduğu fark edilirse, mevzuatın aile içerisindeki başaramadığı toplumsal cinsiyet eşitliğini pandemi şartları başarmış olacaktır.

Türkiye'de toplumsal cinsiyet rollerine bağlılık neredeyse 2000'li yıllara kadar mevzuat kapsamındaydı. Toplumsal cinsiyet eşitliğini içeren uluslararası sözleşmelere taraf olan Türkiye, cinsiyet eşitliği bağlamında politikalar üretmektedir. Kamusal alandaki toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının uygulanabilirliği daha kolay olurken, özel alanda uygulanabilirliği ise sınırlıdır. Özel alandaki geleneksel cinsiyet rollerine bağlılığın devam etmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin kamusal alanda etkin olması ancak özel alanda başarısız olmasının sonucudur. Hane içerisinde cinsiyetler arası eşitliğin sağlanması mevzuat ile tam olarak sağlanamamaktadır. Halk geleneklerini değiştirmeye kanunlar aracılığıyla zorlanmamalıdır. Çağın gerekliliklerini toplum, 'doğal yollar'dan kendi fark etmelidir. Montesquieu'nun da ifade ettiği gibi toplumsal davranış kalıplarını değiştirmenin doğal yollarından biri pandemi olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AYK) (2006) *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Divan Yayıncılık.

Heywood, A. (2011) Siyasi İdeolojiler. Ankara: Adres Yayınları.

Le Bon, G. (1999) Kitleler Psikolojisi (çev. Tolga Sağlam). İstanbul: TİMAŞ Yayınları.

Montesquieu (2020) Kanunların Ruhu Üzerine (çev. Berna Günen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Din Salgının Neresinde?

Turgay Ovalı

Koronavirüs salgını da dâhil olmak üzere, dinin toplumdaki rolüne dair genel itibariyle iki tür bakış açısı bulunuyor. Bunlardan birincisi, dini aktörlerin bu tür küresel krizler sırasında hayati bir istikrar sağlayıcı rol oynadıklarını ve bu salgının tahribatı arasında bir umut ışığı sunabileceklerini savunuyor. İkinci yaklaşım ise inanç ve bilimin birlikte gidemeyeceğini, inanç aktörlerinin kendi aralarında kavga ederken salgının etkilerini hafifletemeyeceklerini, dahası salgın hakkında mantıklı ve rasyonel düşünemeyeceklerini iddia ediyor. Önceden belirlenmiş sabit inançlara sahip olmanın kişiyi "irrasyonel" yaptığını söyleyerek devam ediyor bu görüş.

Görüldüğü gibi, dini kurumların ve inançların mevcut küresel salgınla ne ilgisi olduğu ve bunların politika için nasıl önemli olduğu konusunda birbirine taban tabana zıt iki bakış açısı bulunmakta. Bir tarafta, pandemilerin uzun tarihi, özellikle dini gelenekler, inançlar ve kurumlar dünya genelindeki insanların çoğunluğu için günlük yaşamda önemli roller oynadığından, dini faktörlerin her seferinde hikâyenin ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir. Öte yandan, inancı bilime karşı, dini dünya görüşlerini seküler normlardan keskin bir şekilde ayrılmış ve "dini okuryazarlığı" hem verileri hem de anekdotları çarpıtan bir önyargı olarak gören şüpheciler var.

Din, koronavirüs salgınıyla ilgili gelen ilk raporlarda genellikle olumsuz bir ışık altında yer aldı. Güney Kore'de, 2020 Mart ayı sonunda Daegu kentindeki Shincheonji İsa Kilisesi'ndeki toplantıların, ülke toplamının yarısından fazlasını oluşturan 5.080 onaylanmış COVID-19 vakasından sorumlu olduğu ortaya çıktı. Yeni Delhi'deki dergâhta yüzlerce vaize ev sahipliği yapan Tebliğ Cemaati'nin bir araya gelmesi, Hindistan'daki bilinen vakaların yaklaşık % 30'uyla bağlantılıydı. Diğer Tebliğ toplantıları Malezya ve Pakistan'daki salgınlarla da bağlantılıydı. Dünyanın başka yerlerindeki enfeksiyon kümeleri de belirli dini topluluklarla ilişkilendirilmişti.

Yine de aynı zamanda, halk sağlığı yetkilileri ve dini liderler pandemiye etkili yanıtlar için aktif olarak birlikte çalışıyorlardı. Fiziksel mesafeyi uygulama ihtiyacı halk sağlığı açısından merkezi hale geldikçe, dini toplantıları uyarlamak veya sınırlamak bariz bir ihtiyaç olarak ortaya çıktı. Bu kamusal inanç ortaklıkları, aynı zamanda, dini katılımın hayati önem taşıdığı daha önceki salgın hastalıklardan dersler aldı.

Çok çeşitli dini toplulukların -toplumun diğer kesimleri gibi- koronavirüsün normal hayatın neredeyse her alanında yarattığı şok edici kesintilere isteyerek ya da gönülsüzce uyum sağladıkları giderek daha açık hale geldi. Ayrıca, dini liderlerin ve inanç gruplarının paylaşacakları anlayışlara ve oynayacakları pratik rollere sahip oldukları da ortaya çıktı.

"Çok çeşitli dini toplulukların -toplumun diğer kesimleri gibi- koronavirüsün normal hayatın neredeyse her alanında yarattığı şok edici kesintilere isteyerek ya da gönülsüzce uyum sağladıkları giderek daha açık hale geldi."

COVID-19'a verilen dini tepkileri izleyen ve analiz eden bizler için, bu gelişmeler birkaç önemli soruyu gündeme getiriyor. Bu salgın sırasında dini topluluklar ne tür katkılar sağlıyor? Geçmiş küresel sağlık krizlerinden ve şu anki krizden ne gibi dersler çıkarabiliriz? Politika yapıcılar, dini talepleri halk sağlığına olduğu kadar gelecek ekonomik ve sosyal iyileşmeye nasıl daha iyi entegre edebilir?

Pandemi Sırasında Dini Ritüellere Katılım

Politika yapıcıların içine düştüğü yaygın bir tuzak, dini toplulukla-

rı sanki ayrı bir varlık veya "sektör" oluşturuyormuş gibi genel halktan uzaklaştırmalarıdır. Aslında, dini topluluklar toplumların, ekonomilerin ve politikaların ayrılmaz parçalarıdır. Pew Araştırma Merkezi'nin 2012'de yaptığı büyük bir araştırmaya göre, dünyadaki insanların yüzde 80'inden fazlası bir dine bağlı. Dini tek bir "sektör" olarak görmek, aynı zamanda bu toplulukların karmaşık ve çeşitli doğasını ve devletle ilişkilerini de gizler. Vatikan'ın siyasi, yasal ve kültürel konumu, Tayland'daki küçük bir Budist tapınağından veya Endonezya'daki bir camiden oldukça farklıdır.

Yine de, pandeminin onları etkileme biçiminde ortak noktalar bulunmaktadır. Genel olarak, pandemi dini yaşamın üç yönünü etkiledi: cemaat, dini törenler ve bakım ve hayır işleri. Bütün yaşananlar, dinin salgın planlarının dışında bırakılmasının ne kadar acı verici olabileceğini ortaya koyuyor. Ama aynı zamanda koşullara uyum sağlamaya çalışan, inanç uygulama yollarını bulan ve katı kısıtlamalar altında bile topluluklarına hizmet etmenin yollarını bulan dini grupların yaratıcılığı takdire şayan.

2020 Mart ayı başlarında manşetlere çıkan yüksek katılımcılı dini toplantılar, koronavirüs salgınını hızla yayan olaylar haline geldi. Spor etkinlikleri ve konserler gibi dini olmayan toplantılar da benzer riskler oluşturuyordu. Bu nedenle, yetkililerin büyük toplantıları sınırlamak için hızlı hareket etmeleri halk sağlığı açısından mantıklıydı. Ama elbette cemaat, birçok dini topluluğun ahlakının merkezi bir parçasıdır. Halk sağlığı yetkililerinin Paskalya ayinleri, Ramazan iftarları ve Fısıh Sederleri gibi olayları sınırlama çabaları, bazı taraftarların bu önlemleri din özgürlüklerine bir dayatma olarak görmelerine ve halk ile devlet arasında önemli bir gerilim yaratmasına neden oldu. Örneğin, Louisiana'daki Life Tabernacle Kilisesi'nin papazı Tony Spell, yüzlerce ibadetçiyi çeken olayları iptal etmeyi reddettiğinde manşetlere girdi ve halka açık toplantıların boyutunu 50 veya daha az kişiyle sınırlama hakkındaki devlet emirlerine meydan okudu. Bazen bu tür çatışmalar şiddet tehditleriyle sonuçlandı. Ülkemiz bu konuda en hafif tepkilerin yaşandığı yerlerden birisiydi.

Dünyanın her yerinde kiliseler, camiler, tapınaklar gibi münferit ibadethaneler salgına yanıt olarak kapanmayı seçti ve popüler hac yerleri de kapandı. Suudi Arabistan'daki yetkililer, her yıl milyonlarca Müslümanı bir araya getiren hac planlarını erteledi. Vatikan halka kapandı. Papa Fran-

cis'in Vatikan'da, genellikle binlerce katolikle dolu görmeye alıştığımız bir meydanda tek başına konuşan görüntüsü, dini liderlerin COVID-19 nedeniyle kitlesel toplantıları sınırlamak için aldığı ciddi önlemlerin önemini göstermekteydi.

Yüz yüze toplantılara olan ihtiyacı azaltmak için, dini liderler, topluluklarına yeni gerçekliği kabul etme ve ona uyum sağlama konusunda ilham veren yenilikçi ve yaratıcı seçenekler geliştirdiler. Düzenli olarak dini törenlere katılan Amerikalıların çoğu çevrimiçi toplantılara geçti. Bazı papazlar artık arabalı kilise hizmetleri sunuyor ve Zoom üzerinden kardeşlik toplantıları düzenlerken, bazı Hristiyan toplulukları sanal vaftizler ve hatta düğünler sunuyor. Uygulamaları sadece çevrimiçi ortama taşımak yerine başka şekillerde uyarlamanın yolları da bulundu. Yahudi fıkıhçıları, dini ritüellerdeki düzenlemelerin ana hatlarını tekrar çizdiler. Örneğin, Yahudi evliliği yapmak için gereken kişi sayısı azaltıldı. İslam âlimleri, Ramazan ayı boyunca evde ibadet çağrısında bulundular; bu, cemaatle kılınan teravih namazlarından feragat etmeyi, sonucunda ramazan ayından alınan dini hazzın bir kısmından vazgeçmeyi gerektirdi.

"Yüz yüze toplantılara olan ihtiyacı azaltmak için, dini liderler, topluluklarına yeni gerçekliği kabul etme ve ona uyum sağlama konusunda ilham veren yenilikçi ve yaratıcı seçenekler geliştirdiler."

Yine de bazı dini ritüeller ve ayinler için uyum sağlamak daha zordu. Koronavirüs, hastalara bakmaya ve cenaze törenlerini gerçekleştirmeye -özellikle acı veren ve özellikle şu satırlar kaleme alınırken halihazırda 3.210.874 kişinin hayatını kaybetmiş bir pandemide özellikle ihtiyaç duyulan temel dini uygulamalara- engel teşkil ediyor. Rahipler, hastanelerde karantinaya alınan hastalara manevi destek ve rehberlik vermeyi reddediyorlar. Sevdiklerinin yalnız ölümlerinden sonra, dünyanın farklı köşelerindeki aileler ve topluluklar geleneksel yas ayinlerinde kısıtlamalarla karşı karşıya kalıyor. Çoğu cenaze töreni, kayıp karşısında cemaat birlikteliği için en gerekli zamanlardan birinin cenaze töreni olmasına rağmen fiziksel olarak mevcut olan çok az insanla yapılıyor.

Güvenli cenaze töreni uygulamaları için alınan halk sağlığı önlemleri, geleneksel törenler ve ölülere uygun ve onurlu bir vedayı insanların ellerinden alıyor. Sri Lanka'da yetkililer, İslam'da cenazenin yakılması yasak olmasına rağmen, zaten hassas olan Budist-Müslüman gerilimlerini artıracak şekilde koronavirüsle bağlantılı ölümlerde ölü bedeni yakmayı zorunlu hale getirdi. Pek çok dini ve kültürel geleneğe dayanan bir kavram olan ölülere onurlu muamele etmek, salgın sırasında insan hakları için temel bir öncelik olarak ortaya çıktı.

Pandeminin dini gruplar üzerindeki etkisi, manevi alanın ötesinde de hissedildi. Dini hayır işlerinden yararlanan hatta buna dayanan daha geniş topluluklar büyük ölçüde etkilendiler. Muhtaç kişilere bakmanın önemi, birçok geleneğe derinlemesine gömülüdür ve birçok dini topluluk, çocuk bakımı ve açlık yardımı gibi temel sosyal hizmetler sağlar. Koronavirüsün yayılmasını önlemek için bir ibadethaneyi kapatmak, bu programlardan yararlananları ciddi tehlikeye atabilir.

Mevcut hayırsever ağlar, sosyal mesafe ve temizlik düzenlemelerine uyarak faaliyetlerini yürütmekte zorlansa da pandemi büyüyor ve ihtiyaç da artıyor. Dini liderler ve inançtan ilham alan kuruluşlar, salgının savunmasız topluluklar üzerindeki etkisine dikkat çekerek, hasta, yaşlı ve yoksul toplulukların ihtiyaçlarını karşılama amacıyla mali kaynaklar oluşturmak için harekete geçti. Örneğin Hindistan'da, Budist, Hindu, Müslüman ve Sih organizasyonları gıda güvensizliğini ele almak için çalışıyor ve bu, COVID-19 nedeniyle küresel açlığın ikiye katlanacağı tahminleri göz önüne alındığında önemli bir endişe. Amerika Birleşik Devletleri de dâhil olmak üzere inanç liderleri aynı zamanda yaşlılara ve engelli kişilere -genellikle koronavirüse yakalanırlarsa ağır hastalık riski daha yüksek olan evdeki nüfuslara- yiyecek dağıtarak ve başka yardımlar sağlayarak yardım ediyorlar.

Her şeyden önce, dini gruplar, tehdit ve kesintiye uğramış hayatlar karşısında insanların anlam bulmasına ve umutlarını korumasına yardımcı olur. İnsanlar korktuklarında ve yalnız olduklarında, çektikleri acılar için teselli ve açıklamaların yanı sıra umut anları ararlar. Yakın tarihli bir ankete göre, Amerikalıların dörtte biri pandemi nedeniyle inançlarının güçlendiğini söylüyor. İnsanların mevcut krize birlikte katlandıklarını ve ortak

kırılganlıklarını bilerek rahatladıklarını gözlemliyoruz. Salgın toplumdaki adaletsizlikleri ve yanlışları gün yüzüne çıkarsa bile, insanlar ilham almak için inanç öğretilerine bakıyorlar. Dini gelenekler, insanlara atalarının test edildiğini ve geçmiş denemelerden daha güçlü çıktıklarını hatırlatarak, onların bu krizi atlatacaklarına dair bir miktar güvence sağlıyor.

Daha İyi Halk Sağlığı Politikası İçin Dini Kullanmak

Dini liderlerin ve grupların daha önceki HIV/AIDS ve Ebola salgınlarında sağlık hizmeti sağlama noktasında oynadıkları rolü gözden kaçırmamak gerekiyor. O zamanlar, dini liderlerin halkın tutumlarını şekillendirmedeki rolü hükümetler tarafından gereğince takdir edilmedi. Bunun sebebi, bu salgınlar sırasında dini toplulukların gücünün nadiren kamu politikasına dâhil edilmesiydi. Önceki tecrübelerden, dini gruplar ile hükümet arasındaki engellerin kamu politikalarını olumsuz yönde etkileyebileceğini ve COVID-19 salgını sırasında bu iki kurum arasında yapıcı bir angajmanın gerekliliğine dair alabileceğimiz beş ders bulunuyor.

Birincisi, geniş iletişim ağları ve yerel topluluklar hakkındaki derin bilgileriyle, dini liderler kriz zamanlarında mesajların iletilmesinde etkili olurlar. Halk sağlığı mesajları zorunlu olarak kısa ve doğrudandır, örneğin insanları "evde kalmaya" ve "ellerini yıkamaya" teşvik eder. Dini liderler, el yıkama gibi temel halk sağlığı önerilerini bile insanların daha kolay kabul edebilecekleri şekillerde iletmek için teoloji ve hikâyelerden faydalanabilir, bunları hem gelenek hem de bağlam açısından yorumlayabilir. Örneğin karantina kurallarına saygı duyarak yapıcı davranışları modelleyebilirler. Üstelik sosyal gerilim ve hatta şiddet tehditleriyle karşı karşıya kalan liderler, öfke ve suçlamadan çok şefkat uyandırarak insanların melek tarafına hitap edebilirler.

Aynı şekilde, söylentiler, yanlış anlamalar, kasıtlı olarak yanlış bilgi ve komplo teorileri dini inançlarla bağlantılı olduğunda, inanç liderlerinin ve toplulukların yanlış bilgileri ortadan kaldırmak ve düzeltmek için özel sorumlulukları vardır. Nihayetinde, dini kurumların olumlu yollarla iletişim kurma kapasitesi büyüktür ve mesajları, bir hastalığın halk tarafından nasıl anlaşılıp yorumlanacağını belirlemede kritik bir rol oynar.

İkincisi, dezavantajlı grupları belirlemek, onlara ulaşmak ve onlara hizmet etmek, dini toplulukların hayati bir işlevidir ve kimin yardıma ihtiyacı

olduğuna dair bilgileri, özellikle bu gruplara ilgiyi yönlendirebilir. Her salgında dini toplulukların öğretileri ve uygulamaları açları, yaşlıları ve dışlanmış azınlıkları desteklemiştir. Dini aktörler ayrıca, hükümetlerin, mahpuslar, mülteciler ve yetimhanelerdeki çocuklar gibi en çok ihtiyacı olanlara odaklanmaları konusunda ısrar ederek önemli savunuculuk rolleri oynarlar.

Üçüncüsü, salgınlar; göçmenler, mülteciler ve ırksal ve etnik azınlıklar dahil olmak üzere marjinal gruplara karşı ayrımcılığı artırmaktadır. Bu pandemi sırasında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Asyalılar ve Hindistan'daki Müslümanların başına geldiği gibi, damgalanmış gruplar yanlış bir şekilde belli hastalıklarla ilişkilendirilebilir. Dini topluluklar, gizli önyargıları ve gerilimleri büyütebilir ancak bunlara karşı da koyabilirler. Bilge dini liderler, taraftarlarına önyargının üstesinden gelen inançları vurgulayarak ortak insanlığa odaklanmaları için uyarıda bulunabilirler. En azından "muhtaçta din aranmaz" kabilinden söylemler bunu sağlamak için önemli adımlardır.

Dördüncüsü, pandemi sırasında güven, hem halk sağlığı müdahaleleri hem de bunlara eşlik eden ekonomik ve sosyal altüst oluşlar açısından hayati önem taşır. Dini liderliğe güven değişebilse de, birçok araştırma, dini liderlerin genellikle en güvenilir lider kategorileri arasında olduğunu göstermektedir. Böylece COVID-19'u çevreleyen korku ve yanlış bilgilerle mücadelede hayati bir rol oynayabilirler. Dini liderler, aynı zamanda, toplumları tarafından kendilerine güvenildiği için, sosyal mesafenin ve maske takmanın değeri hakkında vaaz vererek olumlu davranış değişikliklerini teşvik edebilirler.

Beşincisi, küresel ve yerel düzeylerdeki hükümetlerin ve kurumların, dine yönelik basit yaklaşımlardan kaynaklanan gerilimleri önleyebilmek için dünya dinlerinin karmaşık doğasına yönelik bir anlayış geliştirmeleri gerekir. Pek çok hükümet ve uluslararası kurum, dinin gücünü ve karmaşıklığını takdir etmektedir, ancak inanç toplulukları hakkında sağlam ve pratik bir okuryazarlıktan yoksundur. Sosyal yardıma yönelik samimi çabaların kötü bir şekilde yürütülmemesi ve karşılıklı şüphelerin hafiflemesi için ötekine bakış açısını derinleştirmek gerekir.

Sonuç

COVID-19 krizi, küresel meselelerde geniş kapsamlı etkileri olacak tanıdık ancak eşi görülmemiş zorluklar

içeriyor. Mevcut ihtiyaçlar acildir ancak adaletsizlikleri ve eşitsizlikleri giderecek kalıcı sonuçlar için çalışmak da aynı derecede önemlidir. Bu, toplum sağlığını korumak için harekete geçmeyi ve krizin ortaya çıkardığı yapısal sorunlara daha uzun vadeli çözüm üretmeyi gerektirecektir. Dini topluluklar, gerçekleri ve söylentileri ayıran mesajlar, muhtaçlara destek, aykırı kişilerin ve şüphecilerin önyargılarını bastırma yoluyla her boyutta önemli roller oynamaktadır. Çoğu, savunmasız ve acı çeken topluluklara ciddi bir ilgi gösterilmesini güçlü bir şekilde savunmaktadır.

Her aşamada ve her konu için, dini inançların politika tablolarında bütünün ayrılmaz bir parçası olması gerekir. Dünyadaki çeşitli inanç toplulukları, salgının yoğun olduğu bir ortamda yer almakta ve inanç-bilim arasındaki alışılmış ayrımların kapatılmasında köprülere acilen ihtiyaç duyulan bir zamanda, farklılıkların abartıldığını vurgulamaktadır. Eski inanç geleneklerinin bilgeliğine, pratik deneyimlerine ve topluluklara ulaşmalarına, kriz anında sağladıkları teselli ve sosyal öğretilerine her zamankinden daha fazla ihtiyaç bulunmaktadır.

Koronavirüs Pandemisi ve Sosyal Damgalanma

Merve Demir

Pandemiler tarihin ilk dönemlerinden bu yana yaşanmış, sağlığı, psikolojiyi ve hayatı derinden etkilemiş, devletlerin yıkılmasına, hükümdarların değişmesine, toplumsal büyük göçlere yol açmıştır. Pandemi, Eski Yunan dilinde "tüm" anlamına gelen "pan" ve "insanlar" anlamına gelen "demos" sözcüklerinden oluşan "tüm insanları etkileyen" anlamında bir kavramdır (Aslan,2020:36).

Damgalanma ise, bir insanı diğerlerinden ayıran ve o insanın istenmeyen ya da hoş karşılanmayan bir özelliğe sahip olduğu anlamını taşıyan bir "işaret" olarak değerlendirilmektedir. Damgalanma korkusu, bireyin yaşamını etkileyen karmaşık psikolojik ve sosyal bir durumdur (Kavasi, Topkaya ve Gençoğlu, 2014:367).

2019 sonunda koronavirüs salgınının aniden patlak vermesi insanlar için stres kaynağı oluşturmuştur. Bir hastalık hakkındaki korku ve endişe, insanlara, yerlere veya nesnelere karşı sosyal damgalanmaya neden olabilmektedir. Tarih, salgın hastalıkların ve salgın hastalıkların yabancı düşmanlığını ve damgalamayı kışkırtma eğiliminde olduğunu göstermiştir. Ebola ve MERS gibi hastalıklarda durum böyleydi ve şimdi Covid-19 için de bu durum geçerlidir.

Artan sayıda haber raporu, yeni koronavirüsün yayılmasının ardından, Asya kökenli olduğu düşünülen kişilere yönelik klişeleştirme, taciz ve zorbalık

örneklerini belgelemektedir. İnsanlar Covid-19 gibi bir hastalığı bir nüfus veya milliyetle ilişkilendirdiklerinde, o popülasyondaki veya o bölgedeki herkes özellikle hastalık için risk altında olmasa da damgalanma ve ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. (*)

COVID-19 nedeniyle damgalanma yaşayabilecek bazı insan grupları şunları içerir:
- Asya kökenli insanlar
- Seyahat eden insanlar

Bu durum diğer insanlara karşı korku ya da öfke yaratarak herkesi incitmektedir. Damgalanmış gruplar şu durumlara maruz kalabilir (CPR,2017):
- Sosyal kaçınma veya ret
- Sağlık, eğitim, barınma veya istihdam reddi
- Fiziksel şiddet.

Koronavirüsü Çin veya Çin'deki belirli bölgelerle ilişkilendirmek -örneğin "Çin virüsü" veya "Wuhan virüsü" referanslarıyla- önyargılara ve yabancı düşmanlığına neden olur. Bu nedenle Dünya Sağlık Örgütü bulaşıcı hastalıkların belirli coğrafi bölgelere bağlanmamasını şiddetle tavsiye etmekte ve tüm hükümetlerin bu tür söylemlerden kaçınmasını önermektedir. Dünya Sağlık Örgütü, toplu olarak virüsün yayılmasını kontrol altına almak için çalışırken hükümetlerin, vatandaşların, medyanın ve toplulukların önyargı ve damgalamalara karşı adımlar atmalarını önermektedir. Bu adımlar şunları içerir (APA, 2020):

1. Gerçekleri yayınlamak

İnsanlar doğru bilgiye sahip olmadıklarında önyargılara ve klişelere karşı daha hassastırlar. Birden çok biçimde ve birden çok dilde açık, özlü ve kültürel olarak uygun iletişim gereklidir.

2. Sosyal etkili kişilerle etkileşime geçmek

Dini liderler, siyasi liderler, seçilmiş yetkililer ve ünlüler salgınları belirli coğrafi alanlarla ve popülasyonlarla ilişkilendirme çabalarını kınamada çok etkili olabilir.

3. Koronavirüs ile yaşamış deneyime sahip insanların deneyimlerinden yararlanmak

Virüs bulaşan çoğu insan iyileşir ve özellikle bu bireyler topluluklarımızın çeşitliliğini yansıttığında, deneyimlerini duymak halka güven verici olabilir.

4. Kamusal bilgilendirme materyallerinde farklı etnik grupları tasvir etme

Riski azaltmak için birlikte çalışan çeşitli toplulukların görüntüleri, dayanışma mesajları ve sağlık ve refah için paylaşılan dayanışmalar paylaşılmalıdır.

5. Söylentileri ve klişeleri düzeltmek ve yanlılığı teşvik edenlere meydan okumak

Damgalama dilini düzeltmek hepimizin sorumluluğudur. Herhangi bir salgını belirli bir kişiye veya coğrafi bölgeye bağlayan bir dil kullanılmamalıdır ve bu dile meydan okumak sivil bir sorumluluktur. Benzer şekilde, insanların bilgi kaynaklarına güvensiz olduğu bir çağda olguyu söylentiden ayırmak önemlidir. Önyargı, damgalama ve ayrımcılık damgalanmış grupların zihinsel sağlığına ve refahına zarar verir. Tıpkı ellerimizi yıkamayı ve uygun sosyal mesafeyi korumamızı bildiğimiz gibi, farklı halkları ve toplulukları kucaklamak ve bunlara değer vermek söz konusu olduğunda iyi davranışlar uygulamalıyız.

Covid-19'un sosyal mesafeyi de içeren şu anda günlük yaşamımıza hâkim olan yıkıcı etkileriyle, birbirimizi kontrol etmemiz, arama ve görüntülü sohbet etmenin ve bunların benzersiz zihinsel sağlık ihtiyaçlarını dikkate almamız ve bunlara duyarlı olmamız önemlidir. Kaygımız ve korkularımız kabul edilmeli ve göz ardı edilmemeli, ancak bireyler, topluluklar ve hükümetler tarafından daha iyi anlaşılmalı ve ele alınmalıdır.

Dışlanma ve yok sayılma insana zarar veren olgulardır. Bu sosyal etkileşimin hangi tarafta bulunursak bulunalım bu bilgiyi aklımızın bir köşesinde bulundurmak hem kendimizi koruyabilmemizi hem de başka insanları anlayabilmemizi oldukça kolaylaştıracaktır.

KAYNAKÇA

(*) Ayrıntılı bilgi için bkz. (https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/symptoms-testing/reducing-stigma.html)

American Psychological Association. (20.05.2020). Combating bias and stigma related to COVID-19

Aslan, R. (2020). "Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Covıd-19". Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı, 8 (85) 35-41.

CPR, (2017). Addressing Stigma, Alındığı URL : https://emergency.cdc.gov/cerc/cerccorner/article_123016.asp

Kavas, A., Topkaya N. Gençoğlu C. (2014). "Psikolojik Yardım Alma Nedeniyle Sosyal Damgalanma, Denetim Odağı, Kendini Damgalama ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkiler". Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33(2), 367-377.

"Reducing Stigma", Centers for Disease Control and Prevention- COVID19. Alındığı URL: https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/symptoms-testing/reducing-stigma.html

WHO, (2020). Alındığı URL: http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2020/3/mental-health-and-psychological-resilience-during-the-covid-19-pandemic

Uzaktan Eğitim Üzerine Mülahazalar

Sedat Palut

2019 yılının ikinci yarısında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınından sonra, yaklaşık 200 ülkede yüz yüze eğitime ara verildi. Eğitimin tüm kademelerinde zorunlu olarak uzaktan eğitime geçildi. Yakın zamanda yüz yüze eğitime alternatif olarak düşünülen ya da yüz yüze eğitimin tamamlayıcısı olarak kullanılan uzaktan eğitim, salgınla birlikte bu alanda kullanılan tek uygulama oldu. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de gerekli ön hazırlıklar, değerlendirmeler ve incelemeler yapılmadan hızlı bir şekilde bu sisteme geçilmesi bazı olumsuz durumların yaşanmasına sebep oldu.

Öğrenciler ve Uzaktan Eğitim

Millî Eğitim Bakanlığı'nın uzaktan eğitime geçilmesi kararına rağmen öğrencilerin önemli bir kısmı buna ayak uydurmakta güçlük çekti. Öğrenciler teknolojik olarak bu yeni duruma hazır değildi. Birçok öğrencinin bilgisayarı olmadığı gibi, bazı evlerde EBA'yı takip edecek televizyonun bile olmadığını haberlerden öğrendik. Bu tür durumda olan öğrenciler derslerini cep telefonundan

takip etmek zorunda kaldı. Fakat bunlar da gigabyte'ları kadar dersleri takip edebildiler. Bunun yanında bazı Anadolu köylerinde halen internetin olmadığına şahit olduk. Tüm bunlar öğrenciler arasındaki haksız rekabetin ne kadar derinleştiğini gözler önüne serdi.

Devlet destekli EBA sistemi kısa sürede hayata geçmesine rağmen ne öğretmenler ne de öğrenciler ilk günlerde bu sistemden tam olarak faydalanamadılar. Dağıtılan tablet sayısı da bu dönemde yetersiz kaldı.

Bu süreçte öğrencileri en çok zorlayan durum evden çıkamamaları oldu. Sürekli evde kalan gençlerin zamanlarını kullanmalarında, pandeminin ilk günlerinden itibaren zorlandıklarını biliyoruz. Hafta içi okula giden, hafta sonu çeşitli etkinlik ve sosyal faaliyetlerle kendilerini yenileyen, dinlenen öğrenciler tüm bu faaliyetlerden mahrum kalarak zamansız bir hayatı yaşamaya başladı. Uyku düzenleri tamamen değişti. Bununla birlikte okulların açık olduğu dönemde, güne başlamaları ile ilk ders arasındaki zamanda derse hazırlanan ve güne adapte olan öğrencilerin önemli bir kısmı pandemi döneminde bunu gerçekleştiremedi. Gündelik rutinleri bozulan gençlerin zamanla derse hazırlık motivasyonları da düştü. Bununla birlikte, günler ilerledikçe derse katılan öğrenci sayısında da önemli azalmalar oldu.

Teknolojik altyapıda ve tablet dağıtımındaki yetersizlik öğrencilerin kafalarındaki soru işaretlerin sayısını artırdı. Bu durum en çok akademi k ve ders motivasyonu için dışarıdan desteğe ihtiyacı olan öğrencilerin zorlanmasına sebep oldu. Akademik merakı üst düzey olmayan ve okulla gönül bağı tam yeşermemiş bu öğrenci grubunun uzaktan eğitimle birlikte okulla arası daha da açıldı.

Bununla birlikte, eğitim alanında itiraf etmemiz gereken bir durumla yeniden yüzleşmek zorunda kaldık bu dönemde: Sınavlar! Ne yazık ki öğrencideki merak duygusunu hayata geçiremeyen ve ondaki yetenekleri ortaya çıkarmaktan uzak olan eğitim sistemimiz tamamen sınav odaklı. Bu dönemde sınav olmayacağını bilen öğrenciler online eğitimin etkisi ve günlük rutinlerinin bozulmasıyla birlikte konu tekrarı yapmaktan uzaklaştı. Bu da öğrencilerin akademik motivasyonun düşüren unsurlardan birisi oldu.

Sosyal medya ve bilgisayar kullanımı ortaokul ve lise çağındaki çocuklar-

da oldukça fazla. Çocuklarımız ekran karşısındaki zamanlarını ayarlayamıyorlar. Buna uzaktan eğitimi de ilave ettiğimizde öğrencilerdeki psikolojik yorgunluğu ve aile içi tartışmaların ileri boyutlara taşındığını rehber öğretmenlerin açıklamalarından öğrendik. İleride büyük hasarlara sebep olacak bu durumun pandeminin hemen ardından üzerinde durulması gerektiğini düşünüyorum.

Öğretmenler ve pandemi

Uzaktan eğitimin esas aktörlerinden birisi de öğretmenlerdir. Ülkemizde devlet ve özel sektörde çalışan öğretmenlerin çalışma koşulları oldukça farklıdır. Devlet memuru olan öğretmenlerin koşullarına erişebilmek için binlerce özel sektör öğretmeni her yıl yapılan KPSS sınavlarına başvurmaktadır. Pandemi döneminde iki öğretmen grubu arasındaki fark artmış, çalışma şartlarındaki makas iyice açılmıştır. Kısa çalışma ödeneği ile birlikte, sigortalarının daha az yatırılması, özlük haklarındaki olumsuz değişimler özel sektör öğretmenlerinin bu zor dönemde motivasyonunu düşürdü.

Uzaktan eğitime geçişle birlikte öğretmenler için mesai kavramı anlamını yitirdi. 8. ve 12. Sınıf öğrencileri için okula giden ve derslerine girerek yüz yüze eğitime devam eden öğretmenler ders saatleri dışında, hafta içi geç saatlerde, hafta sonları da öğrencilerin sorularını çözmeye devam etti.

Covid sürecinde öğretmenleri zor durumda bırakan unsurlardan birisi de derslerine ait yıllık planların işlenmesidir. Normal eğitim takvimine göre hazırlanan yıllık planlar, ders saatlerinin 30 dakikaya düşürülmesi, öğrenci katılımının gittikçe azalması ile gerçekleştirilebilir olmaktan uzaklaştı. 2020-2021 eğitim öğretim yılının başında da yıllık planlar ile ilgili bir çalışmanın yapılmaması, müfredatın akışını öğretmenlerin inisiyatifine bırakılmasına sebep olmuştur.

Öğretmenlerin zorlandığı hususlardan birisi uzaktan eğitimle ilgili teknik sıkıntılardır. Ön hazırlık yapamadan devlet öğretmenleri EBA, özel okul öğretmenleri de Zoom üzerinden ders işlemeye başladılar. Fakat daha önce bu uygulamaları hiç kullanmayan binlerce öğretmen, sürecin devamında teknik olarak uzaktan eğitime adapte oldu.

İdareciler ve pandemi

Okul idarecilerinin covid döneminde günlük rutinleri oldukça değişti. Organizasyon işleri oldukça arttı. Her ne kadar öğrenci ve öğretmenler okulda olmasa da özel okullardaki veli memnuniyetini sağlamak adına internet üzerinden etkinliklere ağırlık verdi. Bu durumda tıpkı öğretmenlerde-

ki gibi mesailerinin esnemesine yol açtı. Bunun dışında üniversite sınav takviminin birkaç kez değişmesinden dolayı öğretmen ve öğrencilere uygun programlarını değiştirmek zorunda kaldılar.

Bunlarla birlikte pandemi koşullarının ortaya çıkmasıyla birlikte sınıf mevcudiyetleri oldukça değişti. Okullar sınıflardaki öğrenci sayısını azaltmak zorunda kaldı. Bu da okuldaki işleyişin bozulmasına sebep oldu. Ayrıca bazı okulların mekanlarındaki yetersizliklerinden ötürü pandemi koşullarına uyum sağlayamadıkları söz konusu.

Sonuç

Sonuç olarak şunu ifade edebilirim ki Türkiye, birçok ülke gibi pandemi dönemine hazırlıksız yakalandı. Bu hazırlıksızlığın iki önemli ayağı var: Teknolojisi ve insan. Teknolojik açık bilimsel çalışmalar ya da ithalat ile orta vadede kapatılabilir. Ama insan yani öğretmen ve öğrenci için uzun vadeli planlara ihtiyaç var. Umarım bu pandemi dönemi bu ihtiyaçları düşünmemiz için bir vesile olur. Düşünülmesi ve değiştirilmesi gereken şeylerin başında öğretmenin eğitimi geliyor. Ülkemizde fakültesini bitiren, KPSS sınavına girip yeterli puan alan birisi öğretmen olarak atanabiliyor. Fakat öğretmen olarak bu işe uygun olup olmadığına karar veren bir kurum yok ne yazık ki. Bununla birlikte yukarıda da ifade ettiğim gibi devlet öğretmeni ile özel okul öğretmenleri arasındaki maddi ve çalışma koşullarını içeren manevi farklar, işini severek yapan öğretmenlerin kendisini geliştirmesine olanak vermekten çok uzak. Devletin denetim mekanizmalarıyla birlikte bu açılan makasın düzeltilmesi ve öğretmen maaşlarının, çalışma koşullarının yeniden gözden geçirilmesi gerekiyor. Bu koşulları gören günümüz öğrencileri arasında öğretmenlik mesleğini tercih eden öğrenci yok denecek kadar az.

Öğrenci olma hali de öğretmenin durumundan farklı değil. Lise son sınıfa gelmiş, hala kendini tanıyamamış ve hayattan ne istediğini bilmeyen öğrencilerle dolu sınıflarımız. Müfredatımız, sınıf mevcutları, yıllık planlar öğrencinin kendini gerçekleştirmesinden oldukça uzak. Kısacası liselerimiz öğrencileri hayata hazırlamıyor. İlkokuldan liseye kadar öğrencideki her türlü olumlu olumsuz gelişimi gösteren ve öğretmenlerin kolayca takip edebileceği bir sistemin olması öğrencinin (belki ileride öğretmen olacak) kendini tanımasına ve mutlu olacağını bölümlere yönlendirilmesine fırsat verecektir. Şimdiki eğitim sistemimiz kendini tanıyan mutlu bireylerin oluşmasına fırsat vermiyor. Unutulmamalı ki mutlu bireyler, mutlu bir toplum oluşturabilir.

Covid-19'un Annelik Statüsüne Etkileri

Ayşe Ovalı

Annelik çocuklara karşı nasıl davranılacağı konusunda tüm kadınlar için ortak görevler içerse de, her annenin farklı bir birey olması sebebiyle bu tek isim altında toplanan kadınlar ihtiyaç duyduğu şeyler bakımından birbirinden ayrılır. Bu ihtiyaçlar eğitim seviyesi, köy veya kentte yaşıyor olması, çalışan veya çalışmayan anne konumunda olması gibi durumlara göre farklılıklar gösterse de özünde tek ihtiyaca dayanır: Kendine zaman ayırmak.

Covid-19 öncesinde bir anne için çocuğunun okula, eşinin işe gitmesi demek, annenin ev içindeki sorumluluklarından bir parçayı evden ayrılanlarla birlikte göndermesi anlamına geliyordu. Gün içerisinde yalnız kalan anneler, bazı ev içi görevlerini aksatmayı göze alıp kendilerine zaman ayıracak ortamlar oluşturabiliyordu: İlmi faaliyetlerde bulunmak isteyenler veya tercihini sosyalleşme yönünde kullananlar bu aralıkta kendi için bir şeyler yapmış olmanın tatminini yaşıyor, bu sayede akşam eve gelecek aile bireylerinin beraberinde getireceği iş yükü gözüne fazla gelmiyordu. Gün sonunda sevecenliğini koruyan anne daha güler yüzlü bir eş profili çiziyordu. Çalışan annelerse işe gitmek için evden dışarı adımını attıkları anda kendileri için bir şeyler yapacak olmalarının rahatlığıyla baş başa kalıyorlardı.

unutmanın bir fırsatını sunuyordu. Çocuk büyümüşse zaten okulda olurdu. Değilse anneanne, babaanne veya bakıcıya bırakılırdı ve o evde olmasa bile işler bir şekilde yürürdü. Bu sistem kendi içinde sorunlar barındırsa da maddi kazanç elde ettiği ve geleceğini garanti altına aldığı için annenin güven duygusu artar, sorun potansiyeli taşıyan bazı ihtimalleri görmezden gelerek hayatına devam ederdi.

Fakat evlere kapanmakla birlikte çalışan, çalışmayan bütün annelerin bu rahatlama imkânları hiç beklenmedik bir şekilde kesildi. Aile bireylerinin evde olması daha önce görmezden geldiği işleri zorunlu hale getirdi. İçinde en az üç kişinin gezindiği ev artık daha fazla süpürülmek, silinmek ve toparlanmak zorunda. İş bunlarla da sınırlı kalmıyor. Kendi ihtiyaçlarını karşılayamamış anne, eve tıkılmış olan diğer aile üyelerini memnun etmesi gerekiyor ve bunun en öncelikli yolu onlara üç öğün dolu dolu yemek menüleri hazırlamak. Yemek yeme bir ihtiyaç olmaktan çıkıp rahatlama aracı haline geldi ve bu görevi ifa etmek anneden başkasına düşmüyor. Uyanmasıyla birlikte kahvaltı için mutfağa giren anne, eve çeki düzen verme amaçlı kısa bir ayrılığın ardından tekrar mutfağa dönüyor. Günün en önemli saatleri burada tükenir hale geldi.

Annenin iş tanımı gittikçe büyüdü, bütün bu yüklerin altında ezilen annenin omuzlarına bir yük daha eklendi: Uzaktan eğitim. Uzaktan eğitimin beraberinde getirdiği en büyük sıkıntı hiç kuşkusuz annenin artık öğretmenlik görevini de yüklenmesiydi. Bir taraftan çocuğunu uzaktan eğitime adapte etmeye çalışırken diğer taraftan alt yapısı tamamlanmamış bir bilişim ağının yaşattığı sorunlarla mücadele etmesi de gerekiyor.

Yaşanan bütün bu gelişmeler anneye gün içerisinde kendine vakit ayıracak bir zaman aralığı bırakmadı, anne sürekli enerji harcayan fakat kendine deşarj olacak kadar vakit ayıramaz bir konuma geldi. Haddinden fazla yorulan vücudu mimiklerini etkiledi, suratı düştü, tahammülü azaldı ve o sevecen anne eskisi kadar gülemez oldu.

Bunlar annelerin görünen sorunları. Bir de onları huzursuz kılan, olumsuz etkilerini dolaylı yoldan fazlasıyla hissettikleri bir alan var ki asıl motivasyonlarını düşüren de tam burası: Sosyal medya. Sanki Covid-19 gerçeği instamomları etkilememiş. Anneliğini sanal ortamda sergileyen bu

insanlar bir anda pandemiye öyle adapte oldular ki, muhtemelen daha önce kendilerinin de farkında olmadıkları bu uyum hızı doğada hiçbir canlının gösteremeyeceği bir şekilde kısa ve sancısız duruyor. Takipçilerinin "nasıl bu kadar iyi görünüyorsunuz" sorularına verilen uçuk cevapların yanında gerçeğe yakın olanları da var ve bunlar "her zaman böyle değiliz, kötü zamanlarımız da oluyor" şeklinde savunma geliştiriyorlar. Fakat kendileri de başta olmak üzere herkes biliyor ki insan ancak gösterileri görür ve bunun üzerinden birtakım çıkarımlarda bulunurlar. Görülmeyen o kötü tarafları ise zaten gösterilmediği için gerçek hayattaki anne, o neşeli ve her şeyin yolunda gittiği fotoğraflar dışında instamomların da bir hayatları olduğunu hesaba katmak için girişimlerde bulunsa bile, somut veriler sunulmadığından bu girişim başarısız kalıyor. Sonuç olarak herkese yetmekle kalmayıp kendisine de yeten hatta artan bu aşkın anne modeli, her bir yükün altından kendi gücü ile kalkan gerçek annede bir yetersizlik hissi oluşmasına sebep oluyor. Gerçek hayattaki anne, evin idaresi ve ailesinin ihtiyaçlarını gidermek uğruna gün boyu koşuşturuyor fakat aile bireylerine bir instamom gibi neşeli pozlar veremediği gibi bu pek de iyi durmayan görüntüsünün peşine canımlı cicimli cümleler kurma gücü ve motivasyonunu kendinde bulamıyor.

Bir kadın doğası gereği fedakârlık etmeye açıktır fakat fedakârlık derecesi kendinden ödün vermeye evrildiği anda sıkıntılar başlar. Kentleşmenin etkisiyle doğal ortamından kopartılan ailede kadına fazla sorumluluklar yüklendiği ortadadır. Aile büyüklerinden uzakta olan anneyi iş yükünden kurtaracak tek kişi ise eşidir. Ülkemizde erkeklerin ev ortamında sorumluluk almaktan uzak bir şekilde yetiştirildiği ve geleneksel aile modeli örnek alındığı düşünülürse annenin işi sanıldığından zordur.

Ailenin sürdürülebilirliği konusunda geleneğimiz anneye büyük sorumluluklar ve yükümlülükler yüklemektedir. Pandemiyle birlikte evin bakımı, temizliği ve aile bireylerinin sağlığı noktasında kadın birçok ayrıntıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Ev kadınları sırf bu gibi gerekli işleri yapmaları nedeniyle artık işe gitmeyen kocalarının gözünde bıktırıcı, okulda değil de evde olan çocuklarının gözünde ise baş belası durumuna düşmüşlerdir. Boşanma oranlarının artmasının en önemli sebeplerinden biri gelenek ile (post)modernizm arasına sıkışmış kadının rollerinin

"Pandemiyle birlikte evin bakımı, temizliği ve aile bireylerinin sağlığı noktasında kadın birçok ayrıntıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Ev kadınları sırf bu gibi gerekli işleri yapmaları nedeniyle artık işe gitmeyen kocalarının gözünde bıktırıcı, okulda değil de evde olan çocuklarının gözünde ise baş belası durumuna düşmüşlerdir."

yeniden tanımlanmasıdır. Aileyi sürdürmede kadının katlandığı fedakarlıklar yeni kentli kuşaklar tarafından kabul görmemektedir. Bu yeni durumun çıkartılacak kanunlarla desteklenmesi elzemdir. Feragat edilen İstanbul sözleşmesine (ki bunun aile kurumunu yıpratan bir sözleşme olması kuvvetle muhtemeldi) alternatif, kadını dezavantajlı bir grup olarak gören, onun elini güçlendirecek ve onu koruyacak annelik fıtratına uygun bir mevzuatın geliştirilmesi aile kurumunu güçlendirecektir.

Pandemi ve Göçmenler- Mevcut Durum ve Öneriler

A. Muhammet Banazılı

Savaşlar, çatışmalar, insani krizler ve maalesef küresel salgınlar...

Tüm bu olumsuz olgular aslında insanoğlunun yaşamını sürdürmesinin önündeki en büyük bariyerleri oluşturuyor. Tabii ki insan nihayetinde fiziksel varlığını güvence altında sürdürebilmek için farklı coğrafyalara göç etmek zorunda kalıyor. Gidilen yerlerin yeni misafirleri olan göçmenler için sürekli toplumla olan entegrasyon sorunları, sosyal ve ekonomik kalkınmaları bakımından karşılaşacakları engeller üzerinde yazılıp çiziliyor. Peki ya pandemi dönemlerinde bu dezavantajlı grubun karşı karşıya kaldıkları sorunlara ilişkin yeterince destek sağlanıyor mu? Kamuoyunda dillendiriliyor mu? Psikolojik destek sağlanacak mı? En önemlisi de yerli halk gibi aşılanacaklar mı?... Pandemi sürecinde göçmenlerin yaşam koşullarıyla ilgili daha birçok sorular, sorunlar ve belirsizlikler sürecek gibi görünüyor.

Çoğu göçmenin gittikleri ülkelerde yaşamış oldukları sorunların en başında dil sorunu geliyor. Dil sorunu yaşamaları doğal olarak sağlık hizmetleri, pandemi tedbirleri ve benzeri diğer temel hizmetler hakkındaki bilgilere ulaşmaları

zorluğunu da beraberinde getiriyor. Pandemi nedeniyle ülkeler ve yerel vatandaşları her açıdan darboğaza girdiği gibi göçmenler de aynı sorunlardan muzdarip olmakta. Ayrıca burada bir detaya da değinmek gerekiyor. Göçmenlerin birçoğu anılarını, işlerini, sevdiklerini, birikimlerini arkalarında bıraktıkları için yeni geldikleri yerlerde ya kayıtdışı yerleşim yerlerinde yaşamak zorunda kalıyorlar ya da kent merkezinden oldukça uzakta kurulmuş konteynır kamplara yerleştiriliyorlar. Zaten dezavantajlı bir grubu oluşturan göçmenler bu kez de savunmasız duruma düşüyorlar.

Aslında dünyadaki tüm ülkeler zor zamanlar yaşıyor. Kimi ülkeler insani duygularla hem kendi vatandaşlarının hem de topraklarındaki göçmenlerin sağlığını korumaya çalışıyorlar. Örneğin Kanada ve Portekiz hükümetleri ülke vatandaşı olsun veya olmasın ülkelerinde yaşayan herkese aşı yapılacağını duyurdu. Aynı şekilde Bosna Hersek, Avrupa Birliği'nden gerekli desteği alınması kaydıyla topraklarında yaşayan kayıt dışı göçmenler de dahil olmak üzere herkese aşı vurulacağını açıklamıştı. Bu gelişmelerin yaşanması hem ülkenin kendi vatandaşları hem de göçmenler açısından sevindirici. Ancak diğer taraftan göçmenlerin zaten zor yaşam şartları altında oldukları göz önünde bulundurulduğunda bırakın onların sağlıklarını korumayı, pandemi sürecinde bile göçmenlerin ülkeden gönderilmesi veya ülkeye hiç girememeleri için mevcut politikalarını daha da katılaştırdıkları görmezden gelinemez. İtalya'nın deniz sınırlarına askerler dikmesi, Amerika'nın çocuk göçmenleri sınır dışı etmesi, Yunanistan'ın ise pandemi sürecinden bu yana binlerce göçmeni hiçbir yasal gerekçe göstermeden sınır dışı etmesi üzücü örnekler olarak karşımızda durmaktadır. Bu bağlamda pandemi sürecinde de en fazla mağdur olanların göçmenler olduğu rahatça söylenebilir.

İşsizlik, hijyenik olmayan ortamda yaşanılması, beslenme yetersizliği ve bunların üzerine pandemi de eklenince göçmenlerin külfeti gün geçtikçe artmaya devam ediyor. Pandeminin getirdiği sorunlar yalnızca yerel vatandaşları değil göçmenleri de etkiliyor. Göçmenlerin en nihayetinde insan oldukları unutulmaması gerekiyor. Avrupa'da birkaç ülke dışında göçmenlere karşı takınılan dışlayıcı yaklaşımlar ve yabancı düşmanlığının merkez sağ başta olmak üzere çoğu kesimler tarafından kabul edildiği bir gerçek. Peki, Türkiye'de göç-

menlere yönelik pandemi önlemleri nasıl işliyor? Ülkemizin pandemi döneminde göçmenlere yönelik yaklaşımı nasıl ilerliyor? Maalesef ülkemizde de göçmenlere yönelik önlemlerin gelişmiş ve makro ölçütte alındığını iddia etmek pek mümkün değil. Ancak göçmen kamplarının hijyenin sağlanması, maske verilmesi ve pandemi tedbirlerinin Arapça ve İngilizce tercümesinin yapılıp göçmenlerle paylaşılması bu süreçte diğer hiçbir girişimi bulunmayan ülkelere kıyasla insani duyguların ön planda tutulduğu görülebiliyor. Diğer taraftan Türkiye'nin bu yükün altından tek başına kalkabilmesi mümkün görünmüyor. Bu süreç içerisinde Avrupa Birliği başta olmak üzere önde gelen diğer uluslararası platformların da farklı ülkelerdeki göçmenlerin külfetini paylaşması gerekiyor. Aslında bu söylem çok uzun zamanlardan beri gündeme getiriliyor ancak uluslararası arenada bu duruma karşı ısrarla kayıtsız kalma tavrının takılması ne yazık ki göçmenlerin ikinci plana atıldıklarını resmediyor.

Peki bundan sonra pandemi sürecinde göçmenleri diğer yerel vatandaşlar gibi koruyabilmek için neler yapılabilir? Herkesin bu soruya vereceği cevaplar farklı olabilir. Farklı ülke vatandaşları göçmenlere olan bakış açılarına göre çeşitli değerlendirmelerde bulunabilir. Ancak bu soru ülkemiz açısından yanıtlanacak olunursa birtakım önerileri gündeme taşımak mümkün olabilir. Bu önlemler neleri içermelidir?

İlk olarak, kayıt-dışı göçmenlerin hastanelere yatışlarının gerçekleşebilmesi için geçici koruma altında olmaları veya geçici kimlik kartlarının olması gerekiyor. Bu şartlar en azından pandemi sürecinde esnetilerek, kaydı olamayan göçmenlerin de hastaneye yatışları kolaylaştırılabilir. İkinci olarak, test sonucu pozitif olmasına rağmen çalışmak zorunda kalan göçmenlerin, bazı yasal düzenlemelerle, hastalık sürecinde en azından çalışmamaları ve sosyal destek yardımlarından kısa bir süreliğine de olsa faydalandırılması sağlanmalıdır. Üçüncü olarak ise göçmen kamplarında veya göçmenlerin yoğun ikamet ettikleri bölgelere yerel yönetimlerin öncülüğünde ve sivil toplum kuruluşlarının da desteği alınarak kişisel hijyen ve tıbbi malzemeler götürülebilir ve belli periyotlarda test yapılabilir. Dördüncü olarak ise psikolojik destek sağlanabilir. Zaten yoksulluk ve sefalet içerisinde olup geçmişleri travmalarla dolu olan göçmenlere en azından bu vesileyle psikolojik desteğin sunulması göçmenler açısından

pandeminin derin yaralarını bir nebze de olsa sarılabilmesine imkân tanıyabilir. Ve tabii ki aşı. Şu ana kadar ülkemizdeki göçmenlerin aşılanması için belli bir program bulunmamakta. Göçmenlerin de bu aşı programı içerisine dâhil edilmeleri, en azından ilk etapta risk grubundaki göçmenlerin aşılanması gerekmektedir. Kadın, çocuk, yaşlı, genç tüm göçmenlerin pandemi açmazından çıkabilmeleri için aşı olması istenen bir yaklaşım olsa da hem dünyada hem de ülkemizde aşı arzında ve lojistiğinde yaşanan sorunlardan dolayı bunun derhal gerçekleştirilmesi gerçeklikten uzaktır.

Göç ve göçmenlik olguları artık uluslararası gündemin bir parçasıdır. Dünya ülkeleri arasında sürekli bir nüfus hareketliliğin olması ve bunun doğası gereği devam edeceği de aşikârdır. Bu nedenle herkes aslında potansiyel bir göçmendir. Bugün farklı milletteki göçmenlerin yaşadıkları sorunlarla yarın bizlerin de yüzleşmemesinin bir garantisi yoktur. Bu nedenle küresel bir kriz yaratan pandemi sürecinde topyekûn irade ortaya koyulması gerekiyor. Bu kaos ortamından çıkabilmenin en önemli silahının aşı olması nedeniyle bu silaha gelişmemiş ülkelerin de erişiminin sağlanması gerekiyor. Ancak Dünya Sağlık Örgütü ne yazık ki bunun gerçekte bu şekilde yansımayacağını öngörüyor. Gelişmiş ülkelerin 2022 başlarında veya ortalarında; gelişmekte olan ülkelerin 2023 sonlarında ve gelişmemiş ülkelerin ise 2025 yılında pandemi sürecini atlatabileceğini duyurmuştu. İşte burada gelişmiş ve kalkınmış ülkelerin yardımları, inisiyatifleri devreye girmelidir. Yardım etmelilerdir, yeni zorunlu göçler yaşanmasın ve daha fazla göçmen her türlü zorlu yaşama karşı canı pahasına mücadale etmek, sevdiklerini ve tarihini geride bırakmak zorunda kalmasın diye..

Salgın Sürecinde Otizm- Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Serkan Gürgenci

Otizm öncelikle kişinin kendilik algısındaki sorundan kaynaklanmaktadır. Bu sorunun yanında dil ve sosyal gelişim becerilerinde de sorunlar yaşanmaktadır. Ayrıca sınırlı alanlarla ilgili olma, streotip davranışlar geliştirme, zekâ geriliği gibi sorunlar da bahsi geçen sorunlara eşlik etmektedir. Bu kadar çok boyutlu sorunların tedavisinde izlenecek yol, farklı disiplinlerin ortak çalışmalar yürüterek otizmli bireye destek verilmesi gerekliliğine uygun hareket etmektir. Otizmli bireylerde ilk göze çarpan ve sürekli pekişen sorun, kendi ile baş başa kalmaya yönelimdir. Bu yönelim otizmli bireyde dış çevre ile bağlantısını en temel ihtiyaçlar düzeyine indirgemektedir.

Otizm, bireylerin başkaları ile temasa geçme, dış dünyanın farkına varma, sosyal ortamın normlarını fark etme, kurallar, iletişim, etkileşim, beğenme, beğenilme gibi dış çevre ile olan bağlantılarla ilgili deneyimleri edinmesine mâni olmaktadır. Bu deneyimlerden mahrum olan otizmli bireyde, minimal ilgiler, seçici ve takıntılı davranışlar, dili kullanamama, ötekinin varlığından haberdar olamama gibi sorunlara neden olmaktadır.

Yaşanan bu sorunların üzerinden gelmek için otizmli bireyde herhangi bir motivasyon kaynağının da oluşmaması belirtilen sorunların pekişmesine neden olmaktadır. Bu sorunların üstesinden gelmek için öncelikle aile bireyleri, dernekler ve devlet mekanizmaları farklı eğitim ve öğretim yöntem ve teknikleriyle yaşanılan sorunların giderilmesine çalışmaktadır. Ancak Covid- 19 sürecinde otizmli bireyin destek alma kanalları sınırlandırılmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla otizmli birey evde kalmak zorunda kalmıştır. Hem eğitsel destek alamamış hem de sosyal ortamlardan uzak kalmıştır. Bu zorunluluklar sonucunda da otizmli birey ev içinde yani sınırlı alanda sınırlı aktiviteler yapmak gibi bir duruma maruz kalmıştır. Halbuki otizmli bireyin kendi başına kalmamaya, sürekli başkalarıyla temas halinde olmaya çok ihtiyacı vardır.

"Covid-19 sürecinde, otizmli bireyde var olan sınırlı alan ilgileri, tekrarlayan davranışlar, iletişim imkân ve çeşitliliği, ihtiyacı olan eğitsel desteğin sınırlandırılması tedaviden elde edilecek faydanın gecikmesine ve hatta geç kalınmışlık durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır."

Covid-19 sürecinde, otizmli bireyde var olan sınırlı alan ilgileri, tekrarlayan davranışlar, iletişim imkân ve çeşitliliği, ihtiyacı olan eğitsel desteğin sınırlandırılması tedaviden elde edilecek faydanın gecikmesine ve hatta geç kalınmışlık durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Otizmli bireyin zenginleştirilmiş uyaranlar, çeşitli mekân ve kişilerle temasta olma ihtiyaçları karşılanmamaktadır. Otizmli bireyin en temel ihtiyaçları karşılanamadığı için ikincil semptomlar ortaya çıkmıştır. Bunlar; öfke, ağlama, hiperaktivite, kazanılmış becerileri kaybetme, korku, kaygı gibi sorunlar olarak tezahür etmektedir. Bunun yanında otizmli bireyin kendi içine dönmesine neden olan teknolojiye, hem de zarar verici boyutta yönelmesine sebep olmuştur.

Otizmli bireye sahip ailelerde de sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Sürekli meşgul edilmesi gereken otizmli bireye kısıtlı alan ve imkanlardan dolayı ne yapacaklarını bilememe, öfke, depresyon, tükenmişlik sendromu gibi sorunlar yaşamaya başlamışlardır. Kendilerine vakit ayırma, temel ihtiyaçlarını karşılama, çevreyle temasa geçme imkanların-

dan mahrum oldukları için otizmli çocuklarına destek olma konusunda da ciddi zorluklar yaşamaktadırlar.

Covid-19 sürecinin ortaya çıkardığı yaşam tarzının hem otizmli bireyde hem de otizmli çocuğa sahip olan aile bireylerinde baş gösteren sorunlar önemli derecede otizm tedavisinin aksamasına neden olmuştur. Bu nedenle de yaşanan sorunlara imkanlar doğrultusunda çözümler ortaya konulması gerekmektedir. Öncelikle aile bireylerin yani otizmli bireyin en çok vakit geçirdiği kişilerin psikolojik olarak farklı platformlarda desteklenmesi gerekmektedir. Çünkü ailede yaşanan sorunların otizmli bireyi doğrudan etkilediği ve ailedeki çaresizlik duygusunun ve tükenmişlik duygusunun otizmli bireyle kurulan ilişkinin niteliksel boyutunu sorunlu hale getirdiği bilinen bir gerçektir. Ailede yaşanan sorunlardan dolayı otizmli birey kendi haline bırakılabilmekte, bu durumda, otizmli bireyin kendi içine dönmesine, takıntılı davranışlarının artmasına, sınırlı ilgilerine daha fazla yönelmesine, dil ve sosyal becerilerinin gerilemesine, sınırlı alanda kalmanın neticesinde davranış sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ve bu sorunların tümüne aile tanık olmakta ve çözüm üretememektedir. Bu çözümsüzlük ve Covid-19 sürecinin belirsizliği aileler üzerinde psikolojik olarak daha da baskı oluşturmaktadır. Bu tablo aynı zamanda otizmli bireylerin tedavide en önemli kriter olan erken müdahale etme ilkesinin uygulanamamasına neden olmaktadır.

Tüm bunlar değerlendirildiğinde Covid-19 sürecinin kendi içinde zorunlu olarak alınması gereken tedbirlerin oluşturduğu sorunlar olmakla birlikte farklı imkân ve imtiyazlar tanınarak mevcut durumdan en az zarar görmenin yolları aranmalıdır. Mesela;

1. Eğitim için izin alma sürelerinin uzatılıp özel eğitim kurumlarında daha fazla eğitim almaları sağlanması,
2. Evde destek eğitim imkanlarının arttırılması,
3. Ailelere materyal desteğinin sağlanması,
4. Ailelere psikolojik danışmanlık desteğinin verilmesi,
5. İzin günlerinde otizmli bireylere belediyeler tarafından farklı etkinlik imkanlarının sağlanması...

Belirtilen hususlarda sağlanacak imkanların hem otizmli bireye hem de otizmli bireye sahip ailelere olumlu katkıları olacaktır.

Covid 19 Salgını ve Sivil Toplumun Geleceği

Ertuğrul Yeşilkaya

Tarihte toplumları değiştiren ve dönüştüren çok sayıda olay ve dönüm noktası mevcuttur. Bu olaylar ve dönüm noktaları kimi zaman siyasi kimi zaman ekonomik temeller doğrultusunda meydana geldiği gibi doğal afet ve salgınlar neticesinde de ortaya çıkabilmektedir. Doğal afetlerin ve salgınların oluşturduğu travmalar yıllar boyunca toplumda mevcudiyetini koruyabilmektedir. 2019 yılında başlayan ve tüm dünyayı etkisine alan Covid-19 pandemisi de insanlığın kolayca unutamayacağı bir travma olarak zihinlerde yerini alacak ve toplumu önemli ölçüde dönüştürecektir.

Geçmişteki örnekleri olan veba, kolera, İspanyol gribi vb. salgınlar toplumları derinden etkilemiş, değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Bu etki yerel ve dar alanla sınırlı afetler ve salgınlardan farklı olarak küreselleşmenin ve girift ilişkilerin de etkisi ile tüm dünyayı etkisi altına almaktadır. Covid-19 salgını milyonlarca kişinin sağlığından ve hatta canından olduğu bir hastalık olarak etkisini yalnızca tıbbi alanda göstermemiştir. Tıbbi etkilerinin yanı sıra ekonomik ve sosyo-kültürel etkileri ile de tüm insanlığı sarsan bir salgın olarak karşımıza çıkmaktadır.

Covid-19 salgınının getirdiği tıbbi, ekonomik, sosyolojik ve psikolojik etkilerinin azaltılması, getirdiği olumsuzlukların üstesinden gelinebilmesi için devlet dışındaki aktörlerden

olan sivil toplum kuruluşlarının aktif çalışmalar yürütmesine ihtiyaç vardır. Bu kurumların aktif olarak çalışabilmesi için de pandeminin getirdiği değişim ve dönüşümlere adapte olmaları gerekmektedir. Bu makale sivil toplum kuruluşlarının salgın hastalığın getirdiği ve gelecekte getireceği olumsuz etkilerin önlenmesi ve azaltılması yönünde rolleri incelenecek, pandemi sürecinde bu örgütlerin yaşadığı dönüşümler aktarılacaktır.

Sivil Toplum Kuruluşu Nedir?

Sivil toplum hakkında farklı fonksiyonlarına odaklanan çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. En geniş haliyle sivil toplum kavramı devlet örgütü dışında, birtakım siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal faaliyetleri yürüten gönüllü kuruluşları ifade etmektedir. (1) Sivil toplum kuruluşları bir amaç doğrultusunda bir araya gelen gönüllüler tarafından yürütülen, kendi maddi imkânlarını oluşturup ayakları üzerinde durabilen, bir hukuk düzeni içinde faaliyet gösteren örgütlü yapıları ifade etmektedir. Sivil toplum kuruluşları eğitim, sağlık, spor, kültür gibi pek çok alanda kâr amacı gütmeden faaliyet göstermektedir. Sivil toplum kuruluşları amaç ve faaliyetleri doğrultusunda hukuki zeminde vakıf, dernek, kulüp, federasyon, birlik, sendika vb. yapılar oluştururlar.

Sivil toplum kuruluşlarının fonksiyonlarından biri kendisini oluşturan topluluğun çıkarlarını devlete ve devlet dışı aktörlere karşı savunmaktır. Sivil toplum kuruluşları, yapacakları etkinlik ve faaliyetleriyle odaklandıkları konularda toplumu bilinçlendirmekte, 'ortak iyi' etrafında kamuoyu oluşturup toplumun istemleri doğrultusunda bir baskı unsuru olmaktadırlar. (2) Bu yönüyle kamu politikalarının oluşturulmasına katkı sağlayarak toplumun tüm kesimlerinin temsil edilerek optimal kararlar alınmasını sağlamaktadır. Özellikle azınlıklar, göçmenler, engelliler gibi azınlık grupların ihtiyaçlarının dinlenmesi ve onlara yönelik politikalar oluşturulması yönüyle kritik bir öneme sahiptir. Bu fonksiyonu itibariyle sivil toplum örgütleri pandeminin olumsuz etkilerinin azaltılması ve sürecin yönetilmesine dair politikaların yapım sürecine katkı sağlayarak bu dönemin toplumda en az hasar ile atlatılmasına katkı sağlayabilecek potansiyele sahiptirler.

Sivil toplum kuruluşlarının fonksiyonlarından bir diğeri olan kriz dönemlerinde sundukları hizmetler de pan-

"Sivil toplum kuruluşları bireyin içinde bulunduğu topluma entegre olarak sosyalleşmesi yönünde önemli bir imkân oluşturmaktadır."

demi süreci için oldukça önemlidir. Sivil toplum kuruluşları afet ve salgın gibi kriz anlarında sundukları insani ve sosyal yardım hizmetleri ile krizin derecesini hafifletme ve acil nitelikli ihtiyaçların görülmesinin yanında kriz anında çıkabilecek toplumsal uyuşmazlıkların da giderilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda pandeminin oluşturduğu karantina uygulamalarından kaynaklanan ihtiyaçların temini noktasında sahada oldukça önemli bir rol üstlenmektedir. Nitekim sivil toplum kuruluşları salgın başlangıcından itibaren gönüllü ekipleri ile birlikte vefa sosyal destek gruplarına dâhil olarak sosyal ve insani ihtiyaçların karşılanmasında en ön safta yer almışlardır. Salgın sonrasında da sivil toplum kuruluşlarından özellikle işsizlik ve ekonomi temelli oluşacak sorunlar toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanmasında aktif rol alması beklenmektedir.

Modern toplumun önemli sorunlarından olan bireyin topluma ve dünyaya intibak sorununun üstesinden gelmek için sivil toplum kuruluşlarına önemli bir rol düşmektedir. Sivil toplum kuruluşları bireyin içinde bulunduğu topluma entegre olarak sosyalleşmesi yönünde önemli bir imkân oluşturmaktadır. Salgın başından bugüne uygulanan sıkı tedbirler kişilerin sosyalleşme ihtiyacını oldukça artırmış durumdadır.

Sivil toplum kuruluşlarının salgın bağlamında değerlendirilebilecek diğer bir rolü ise topluma öncülük etmek ve yenilikçi çalışmalarda bulunmaktır. Sivil toplum örgütleri, başta ifade edilen kamu politikalarının üretim sürecine katılım rolünün paralel olarak amaçlarına ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik projeler ve yenilikçi uygulamalar geliştirerek bunları uygulamaya geçirebilmektedir. Bu fonksiyonu ile sivil toplum kuruluşları salgının getirdiği yeni şartlara uyum açısından önemlidir. Geliştirilecek yenilikçi uygulamalar ve projeler vasıtasıyla pandeminin olumsuz etkileri azaltılarak toplumsal değişim ve dönüşümün en az sorun ile atlatılması mümkün olabilecektir.

Salgının Sivil Toplum Çalışmaları Üzerine Etkileri

Covid-19 salgını ortaya çıktığı ilk günden bu yana sahip olduğu yüksek

bulaşma hızı ve ölümcül sonuçlanabilecek semptomları ile kısa zamanda tüm dünyayı etkisi altına alarak tüm insanlık için ciddi bir tehdit halini almıştır. Bu süreçte başta sağlık sektöründeki tedarik zincirleri kırılmış, sonra bütünüyle üretim tüm sektörlerde sekteye uğramıştır. Bireyler zorunlu karantinalar ile evlerinden çıkmamaya yöneltilmiş, bu süre zarfında bulaş riski oluşturabilecek tüm sosyal aktiviteler yasaklanmıştır. Pandemi ile hayatımıza giren tedbirlerden sivil toplum kuruluşları da önemli oranda etkilenmiştir.

Pandemi başından bugüne benimsenen tedbirler kapsamında sivil toplum kuruluşları planladıkları tüm faaliyetleri ertelemek ya da iptal etmek durumunda kalmıştır. Ayrıca halen daha genel kurul, toplantı vb. faaliyetleri kısıtlanmış ya da yasaklanmıştır. Tedbirlere uygun gerçekleştirilen faaliyetlere ise bireylerin endişeleri nedeniyle katılımlar önemli ölçüde düşmüştür. Sivil toplum kuruluşlarının üyeleri ve katılımcıları ile bağları zayıflamıştır.

Covid-19 salgını her ne kadar tıbbi bir muhtevaya sahip görünse de ekonomik etkileri ile de toplumu oldukça zorlamaktadır. Toplumsal hayata getirilen kısıtlar çeşitli sektörleri doğrudan etkilemiş, pek çok işletme kapanma gerçeği ile yüzleşmiştir. Kapanan ticarethaneler ile buralarda geçimini sağlayan aileler ekonomik olarak zor durumda kalmıştır. Üretim sektöründeki aksama nedeniyle enflasyon gibi alım gücünü düşüren ekonomik sorunlar da bireyleri ve aileleri maddi açıdan zor durumda bırakmıştır. Bu noktada tabiri caiz ise kendi yağı ile kavrulan sivil toplum kuruluşları da maddi zorluğa düşmüştür. Bu dönemde sadece maddi ve ayni yardımlar azalmamış aynı zamanda sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini sürdürmek için önemli kaynaklarından olan iktisadi

"Sivil toplum örgütleri başta ifade edilen kamu politikalarının üretim sürecine katılım rolünün paralel olarak amaçlarına ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik projeler ve yenilikçi uygulamalar geliştirerek bunları uygulamaya geçirebilmektedir. Bu fonksiyonu ile sivil toplum kuruluşları salgının getirdiği yeni şartlara uyum açısından önemlidir."

işletmeler de olumsuz etkilenmiştir. Zaten kısıtlı kaynaklar ile faaliyetlerini yürütmeye çalışan sivil toplum kuruluşlarının finansal kaynaklarının daha da azalması sunduğu hizmetleri olumsuz yönde etkilemektedir.

Salgın sivil toplum kuruluşlarının en önemli unsurlarından olan insan kaynakları bağlamında da olumsuz etkilere sahiptir. Gerek sokağa çıkma ve seyahat kısıtlamaları gerekse de bireylerin sağlık endişeleri sivil toplum örgütlerinin gönüllü insan kaynağına erişimini önemli ölçüde azaltmıştır.

TÜSEV tarafından yapılan araştırma incelendiğinde salgının getirdiği tüm bu olumsuzluklar doğrultusunda sivil toplum kuruluşlarının salgından ne boyutta etkilendiği görülmektedir. Bu araştırma doğrultusunda sivil toplum örgütlerinin seminer, konferans, toplantı vb. faaliyetleri ile kaynak geliştirme, saha çalışmaları ve savunuculuk faaliyetlerinin olumsuz etkilendiği açıkça görülmüştür. Ayrıca araştırmaya katılan sivil toplum kuruluşlarının %16'sının faaliyetlerini bütünüyle durdurduğu görülmüştür. (3)

Değerlendirme

Kısa sürede tüm dünyayı etkisine alan Covid-19 salgını tüm dünyanın kolayca unutamayacağı bir travma olarak zihinlerde yerleşirken bireysel ve toplumsal yaşamı da önemli ölçüde değiştirecek ve dönüştürecektir. Vatandaşları, devletleri, şirketleri ve sivil toplumu "yeni normal" ine iten bu süreç, bugüne kadar benimsenen alışkanlıkları, metotları, yapıları önemli ölçüde değişime tabi tutmuştur. Salgının olumsuz etkilerinin minimize edilebilmesi için bu dönüşüme ayak uydurmak ve hatta yön vermek gereklidir.

Salgının getirdiği sorunların üstesinden gelebilmek için sivil toplum kuruluşlarının yeniden düşünmesi ve kurgulaması gereken hususları mevcuttur. Bu hususlardan ilki hiç kuşkusuz örgütlenmedir. STK'lar tüm yetki ve sorumluluğu, hiyerarşisi, ilişkileri düzenlenmiş, işlevsel ve esnek örgüt yapıları kurmalarının gerekliliği bu süreçte bir kez daha görülmüştür. Kabaca bir kuruluşun kişilerden bağımsız olarak faaliyetlerine devam etmesini ifade eden kurumsallaşma kavramı da sivil toplum kuruluşlarının bu süreçte yeniden düşünmesi ve aksiyon alması gereken konulardandır.

Pandemi süreci sivil toplum kuruluşlarının teknolojiye erişim ve efektif kullanım açısından oldukça zayıf

olduğunu bir kez daha göstermiştir. Faaliyetlerini sürdürmek için geleneksel metotlarda ısrar eden kuruluşların zorlandıkları ve bu durumun çalışmalarını akamete uğrattığı görülmüştür.

Sivil toplum kuruluşlarının zayıf olan mali yapılarının pandemi sürecinde bütünüyle bir sorunsal haline dönüştüğü görülmüştür. Bu bağlamda kaynakların çeşitlendirilmesi, geniş bir tabana yayılması, istikrarlı mali kaynak olacak teşebbüslerde bulunulmasının gerekliliği açık bir şekilde görülmüştür.

Sivil toplum kuruluşlarının üstlendiği roller ve sahip oldukları işlevler pandemi sürecinin olumsuz etkilerinin azaltılmasında oldukça önemlidir. Ancak pandeminin sivil toplum çalışmalarını da olumsuz etkilediği açıkça görülmüştür. Bu manzara doğrultusunda sivil toplum kuruluşlarının kurumsallaşarak ve kurumsal kapasitelerini geliştirerek daha etkili hale gelmesi gerektiği bir kez daha görülmüştür.

(1) Ersin Kalaycıoğlu, "Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset", Küreselleşme-Sivil Toplum ve İslâm, (drl. E Fuat Keyman-A. Yaşar Sarıbay), Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 111-135

(2) Halis Özer, "Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi Ve Sosyal Fonksiyonları", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 2008 C.7 S.26 (086-097)

(3) Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV), Covid 19 Salgınının Türkiye'de Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşlarına Etkisi Anketi – II Raporu, Eylül 2020 (http://covid-19vestklar.tusev.org.tr/wp-content/uploads/2020/09/Covid19AnketFazIISonucRaporu.Final_.pdf Erişim Tarihi: 01.05.2021)

Pandemi Döneminde Sosyal Medyada Ne Oldu?

Sertaç Yörük

Sosyal mesafe, seyahat kısıtlaması, karantina günleri... Maske, mesafe ve temizlik... Kapalı olan restoranlar, kafeler ve zaman zaman durma noktasına gelen hayat...

Birçok ülkede market rafları boşaltıldı. Tatil, seyahat ve dışarıda yapılan etkinlikler iptal olunca bu bütçe internet alışverişlerinde tüketildi. Alışveriş siteleri ve sosyal medya mecraları 5-7 yılda alacağı mesafeyi çok kısa bir sürede kat ederek kullanım miktarlarını artırdı. Diğer taraftan online eğitimler, iş toplantıları, evden çalışma modelleri pandemi döneminde had safhaya ulaştı. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) verilerine göre geniş bant internet trafiğinde hızlı bir artış meydana geldi ve 2019 yılı dördüncü çeyreğinde 6.2 milyon terabayt olan toplam genişbant internet veri trafiği 2020 yılı dördüncü çeyreğinde %68,7 artışla 10.6 milyon terabayta çıktı. (1)

Türkiye'de ilk Covid-19 vakasının açıklandığı gün olan 11 Mart 2020'de sosyal medyada 747 bin 862 paylaşım yapıldı. Önceleri buna benzer toplumsal olaylar, gazetelerin tirajını yükseltir ya da radyo ve televizyon gibi yayın araçlarına ilgiyi artırırdı. Son dönemde ise

internet haberciliğini bile geride bırakan sosyal medya haberciliği yaygın hale geldi. Dünya'nın en büyük ajansları bile sosyal medya ağlarının hızına yetişemez durumda. Neredeyse tüm "son dakikalar" sosyal medya üzerinden yayılıyor.

İnternet kullanıcılarının güncel olaylar ve haberler için sosyal medyaya yönelimi artmaya başlamıştı ancak pandemi döneminde bu durum bir sıçrama yaptı. Yasama, yürütme ve yargı organları dışında dördüncü erk olan medya erki, gücünü sosyal medya uygulamaları ile paylaşmak zorunda kaldı. Klasik basın organlarının manipülasyon araçları sosyal medyanın yaygınlaşması sonucunda önemli ölçüde devre dışı kaldı. Artık kitleler, serbest piyasa ekonomisinde olduğu gibi müdahale edilmeden gündemi kendi belirleyebiliyor. Belki piyasaları düzenleyen "görünmez el" sosyal medya gündemini de belirliyordur. Kim bilir? Diğer taraftan sosyal medyada virüsten daha hızlı yayılan sahte haber ve içeriklerin oluşturduğu infodemi ile savaş birçok ülkede başlamış durumda. Genellikle sahte hesaplar tarafından yapılan dezenformatif bilgiler ise çok ciddi toplumsal olaylara sebebiyet veriyor.

Devletler, bir taraftan sosyal medya üzerinden oluşan toplumsal infialleri kontrol edebilmek için hukuki altyapıyı oluşturmaya çalışıyor. Diğer taraftan bu alana ne kadar müdahale edilmesi gerektiği ise çok su götüreceğe benziyor. Bireyin "özgürlük" alanına müdahale etmeden vatandaşların korunması hedeflense de birçok değişkeni olan sosyal medya kullanımının usul ve esasları önümüzdeki günlerde çokça tartışılacağa benziyor.

21. yüzyılın siyasi, ekonomik ya da toplumsal olayları sosyal medya üzerinden tartışılırken etkileri henüz bugünkü boyutlara ulaşmamış idi. Pandemi ile toplum sağlığını tehdit eden yalan haberlerin yayılması, servis sağlayıcılarını bile tedirgin etti. Öyle ki Facebook ve Twitter "Covid" kelimesini içeren paylaşımlara bir uyarı getirdi. Burada amaç paylaşmadan önce haberin okunup okunmadığını ve doğruluğunu kullanıcıya sorgulatmaktı. Haberin kaynağının ve doğruluğunun araştırılmaması, kötü olanın yaygınlaştırılması, mahremiyet kurallarının çiğnenmesi ve istenmeyen şeylerin ifşa edilmesi gibi problemler çözülmeyi bekliyor. Bu problemleri bugün tartışmaya açmak makul gibi görünüyor çünkü dünyanın tümünü ilgilendiren bir konunun tekrar gün-

"Diğer taraftan sosyal medyada virüsten daha hızlı yayılan sahte haber ve içeriklerin oluşturduğu infodemi ile savaş birçok ülkede başlamış durumda. Genellikle sahte hesaplar tarafından yapılan dezenformatif bilgiler ise çok ciddi toplumsal olaylara sebebiyet veriyor. "

deme gelmesi her zaman mümkün olmayabilir. Böyle global bir gündemin sosyal medya tartışmaları üzerinde genel bir kanaat oluşturması mümkün olabilir.

Sosyal medya servis sağlayıcılarının verdiği bilgilere göre pandemi döneminde sosyal medya kullanım oranı %73 ve gönderi paylaşım oranı %43 artmış durumda. Sosyal medya uygulamalarının hiçbirinde kullanımda bir azalma görülmezken en fazla kullanım oranı artan uygulama ise açık ara farkla Instagram oldu. (2) 2017 yılından pandemi başlangıcına kadar sosyal medya mecralarında arkadaş takibi oranı %42'den %33'e düşmüştü. Bunun sebebi kullanıcıların arkadaşları yerine içerik üreticilerini takip etmesinden kaynaklanıyordu. Pandemi ile bu oran hem arttı hem de çeşitlendi. İnsanlar artık sosyal medya üzerinden daha fazla alışveriş, daha fazla iş ve daha fazla içerik takip ediyor. Kuşaklar arasında bazı farklar olsa da kullanıcılar sırasıyla en çok Youtube, Facebook, Instagram, Messenger ve Whatsapp uygulamalarını tercih ediyor. Diğer taraftan Tiktok ve Twitch gibi uygulamalar da popülerliğini gün geçtikçe artırıyor. Club House, Medium, Reddit ve sayacak daha çok uygulama ve paylaşılacak çok istatistik olsa da veriler insanoğlunun aleyhine işliyor gibi...

Pandemi döneminde ekran bağımlılığı endişe verici düzeyde arttı. Çocuklar, ergenler ve gençler teknoloji bağımlısı haline geldi. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Burak Doğangün, "Pandemi döneminde günlerce uyku uyumayan, yemek yemeyi, su içmeyi unutan hatta bilgisayarın başından kalkmamak için altına bez isteyen ergenler var" diyor. (3) Önceleri 4-8 saat ekran karşısında kalmak bağımlılık kriteri idi ancak şu an öğrenciler, ekran karşısında zaten günlük 6 saat ders alıyorlar. Organik olmayan gıdalar, çevre problemleri, kıtlık, gelir dağılımında adaletsizlik, açlık ve susuzluk gibi küresel problemlere bir yenisi eklenmek üzere sanki ; sanal

bağımlılık herkesi bekleyen çok daha derin bir tehlike. Topraktan mahrum kalan insan, annesinden uzak büyüyen bebek, akranından yoksun çocuklar ve yalnızlığın yegâne çözümü olarak görülen sanal ortam yeni psikolojik pandemileri çağıracak gibi duruyor.

Sosyal medya kullanımı gelecek yıllarda daha da artacağa benziyor. Yeni iletişim araçları da ortaya çıkacaktır elbette. Ancak insanlık tarihi boyunca insana iyi gelen şeyler hiç değişmeyecek. Birkaçı şöyle; tahammül, sabır, paylaşmak, konuşmak, üretmek, çalışmak ve anlamak...

"21. yüzyılın siyasi, ekonomik ya da toplumsal olayları sosyal medya üzerinden tartışılırken etkileri henüz bugünkü boyutlara ulaşmamış idi. Pandemi ile toplum sağlığını tehdit eden yalan haberlerin yayılması, servis sağlayıcılarını bile tedirgin etti. Öyle ki Facebook ve Twitter "Covid" kelimesini içeren paylaşımlara bir uyarı getirdi. "

(1) https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/iletisim-hizmetleri-istatistikleri/haber-bulteni-2020-4.pdf

(2) https://www.digitalcommerce360.com/2020/09/16/covid-19-is-changing-how-why-and-how-much-were-using-social-media/

(3) https://www.ntv.com.tr/turkiye/salgin-doneminde-ergenlik-ekrana-yapistilar,9Fhm-bv-kE6R23Vbc3AOqw

SİYASET

Yerel Yönetimler ve Covid-19
Merve Durmuş

Pandemi Sürecinde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Kişisel İmajı Üzerine Bir Değerlendirme
Nuran Pir

Koronavirüs Salgını, Tekno-Kapitalizm ve Paternalizm
Haluk Doğan

Covid-19'un Sağlık Politikalarına Etkisi
Müslüm Yıldız

Covid-19'un Eğitim Üzerindeki Etkileri - Riskler ve Fırsatlar
Yağmur Durdağı

Salgın Sonrasında Kentler, Kentsel Mekân ve Kent Planlaması Üzerine Mülahazalar
İbrahim Eseroğlu

Salgın Döneminde Retorik
Furkan Emiroğlu

Salgın ve Karantina Hukukunun Gündeme Getirdiği Sorular
Salih Koç

Koronavirüsün Küresel Dengelerdeki Değişime Etkisi
Merve Aygün

Covid-19 Öngörülemeyen Bir Küresel Düzen Mi Getirdi?
Furkan Fidan

Dijital Dönüşüm Sürecine Covid-19'un Etkileri
Ersin Öztürk

Covid-19 Krizinin Avrupa Birliği'ne Etkileri
Elif Sıla Engin

Pandemi Sonrası Dünyada Adaleti Yeniden Düşünmek: Neden Küresel veya Uluslararası Bir Adalet Yaklaşımına İhtiyacımız Var?
Uğur Altuntaş

Pandeminin Kurbanı ve Faili Ulus Devletler
Çağrı Koşak

Yerel Yönetimler ve Covid-19

Merve Durmuş

Yerel yönetimler, 1982 Anayasası'nın 127. Maddesinde düzenlenmiş ve "il, belediye ve köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılayan ve karar organları yasayla belirtilen seçmenler tarafından oluşturulan kamu tüzel kişileri" şeklinde ifade edilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere yerel yönetimler, il, belediye ve köylerdeki vatandaşların ortak ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Sorumlulukları kapsamına birçok konu girmekle birlikte, günümüzde dünyayı kasıp kavuran Covid-19 pandemisinden de kaynaklı olarak en çok dillendirilen halk sağlığı noktasındaki yükümlülüğü olmuştur.

Öte yandan, yerel yönetim kanunları incelendiğinde, yerel yönetimlerin toplum sağlığına yönelik görevleri sıralanmış olmakla birlikte, onlara doğrudan salgın ve bulaşıcı hastalıklarla ilgili görev biçilmediği görülmektedir. Ancak, 1589 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun18-20. Maddelerinde il özel idareleri ve belediyelerin bulaşıcı hastalıklarla mücadele işlerine yardım etmesi düzenlenmiştir. Yine aynı kanunun 23 ila 28. Maddelerinde,

"illerde vali, ilçelerde kaymakamın başkanlığında oluşturulan, yereldeki halk sağlığı konularını gündeme alan hıfzıssıhha kurulları tanımlanmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere, yerel yönetimlere yönelik yasalarda tanımlanmasa dahi, yerel yönetimlerin bulaşıcı hastalıklara yönelik mücadelede oldukça önemli bir görevi bulunmaktadır.

Bununla birlikte, özellikle pandemi döneminde yerel yönetimlerin birçok alanda faaliyette bulunduğu görülmektedir. Örneğin belediyeler, sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliğine girerek, salgın sürecinde maddi yardıma ihtiyacı bulunan vatandaşlara yardım kampanyaları düzenlemişler, yardımların ihtiyaç sahiplerine daha kolay ulaşmasını sağlamışlardır. Askıda fatura, evlerinden çıkamayan insanların ihtiyaçlarının karşılanması, gıda ve temizlik paketi desteği, sıcak yemek dağıtımı sokak hayvanlarının beslenmesine destek verilmesi, yaşlılara alışveriş desteği, evsizlere geçici konaklama yerlerinin sağlanması gibi birçok iyi uygulamayı da hayata geçirmişlerdir. Diğer yandan belediyeler, özellikle esnaf ve çiftçilere de kolaylık sağlamıştır. Örneğin, esnafın kira borçlarını, su faturalarını ve diğer alacaklarını belli bir süreliğine erteleme yetkisi ve ödemede kolaylık sağlama ile üretici ve çiftçilere yapılan ayni ve nakdi yardımlar bunlara örnektir.

Yerel yönetimlerin etkin olduğu bir başka alan sağlık ve temizlik hizmetleri olmuştur. Örneğin bazı belediyeler maske ve dezenfektan üretimi yapma yoluna giderek vatandaşlara dağıtmıştır. Düzenli aralıklarla dezenfekte ve temizlik çalışmaları yapılmış, sağlık hizmetlerine yönelik destek sunulmuş, duraklar ve bilet gişeleri gibi yerlere dezenfekte istasyonları kurulmuştur. Ayrıca, Cumhurbaşkanı Kararı ile sağlık çalışanlarına ücretsiz ulaşım ve konaklama ile ilgili düzenleme yapılmış, sağlık çalışanlarının ulaşımları ücretsiz hale gelmiş ve ailelerine virüs bulaştırmalarının engellenmesi için konaklama hizmeti sağlanmıştır.

Bununla birlikte yerel yönetimlerin eğitim alanında da inisiyatif aldığı görülmektedir. Özellikle pandemiden kaynaklı olarak yaygınlaşan online eğitim dolayısıyla, bu imkanlara sahip olmayan bireylere internet hizmeti sunmuşlar ve tablet dağıtımında bulunmuşlardır. Ayrıca bazı belediyelerin farkındalıklarını artırmak üzere ebeveynlere eğitim hizmeti sunduğu da ifade edilmelidir.

Yerel yönetimlerin bu salgın sürecinde bir başka fonksiyonu halkı bilgilendirme ve farkındalık oluşturma noktasında olmuştur. Covid-19'dan nasıl korunulacağına yönelik broşürler, sosyal medya hesaplarından tedbir ve virüse yakalanma sürecinde

yapılacaklara yönelik bilgilendirmeler, toplu taşıma araçlarındaki ekranlarda önlemlere yönelik duyurular ve trafik ışıklarında sürücülere yeşil ışık yandığında 'Eve Git', kırmızı ışık yandığında ise 'Evde Kal' mesajının verilmesi, gibi farkındalığı artırıcı faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Bununla birlikte yerel yönetimlerin, alınan bu tedbirlerin uygulanması noktasında kontrollerin yapılmasında da oldukça önemli bir fonksiyonu olmuştur. Bu bağlamda alınan tedbir ve kısıtlamalara yönelik denetim çalışmalarını yürütmek, hijyen, sosyal mesafe, maske takma kurallarını kontrol etmek, Covid-19 salgını kapsamında herhangi bir risk taşıyıp taşımadığın güvenli şekilde paylaşan Hayat Eve Sığar (HES) kodu denetimleri gibi tüm denetim faaliyetleri, belediyelerin zabıta birimlerince yürütülmektedir.

Öte yandan Covid-19 'un insanları psikolojik anlamda da oldukça zorladığı görülmektedir. Yerel yönetimler, bu konuya yönelik de girişimde bulunmuş ve birçok moral verici-motivasyon sağlayıcı uygulamalar geliştirmişlerdir. Örneğin, Kültür, Sanat, Spor ve Psikolojik Destek Hizmetleri, sosyal medyadan konserler, programlar, vatandaşlara balkonlarından spor desteği, 23 nisanda sokaklarda konvoyların gezmesi, kaygı düzeylerini dengelemek, endişelerini gidermek ve psikolojilerini güçlü tutmak amacıyla "Psikolojik Danışmanlık Hattı" gibi hizmetler sunmuşlardır.

Bütün bunlardan hareketle, dünyayı etkisi altına alan Covid-19'a karşı mücadele sürecinde yerel yönetimlerin, önemli sorumluluklar üstlendiği görülmektedir. Covid-19 ile mücadelede, yerel yönetimler çoğu alanda inisiyatif almış, hizmet sunmuştur. Hizmette yerelliğin de mantığını oluşturan, sorunların en etkin çözümünün halka en yakın olan birim tarafından çözülmesinin gerekliliği de göz önüne alındığında, merkezi yönetimin hiyerarşisi altında boğulmadan hızlı bir şekilde sorunları çözmektedir.

Dolayısıyla, pandemi ile mücadelede çok büyük bir imtihan veren Türkiye'nin, bu durumdan başarılı bir şekilde çıkmasında yerel yönetimler öneminin oldukça büyük olduğu görülmektedir. Bu tarz kriz süreçlerinde, yerel nitelikli ihtiyaçlara çözüm üretme fonksiyonları sebebiyle, yerel yönetimlerin daha çok güçlendirilmesi, onlara daha fazla inisiyatif verilmesi ve merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki çatışma ve çakışma oluşturacak sorunların çözülerek, ilişkilerin daha çok geliştirilmesinin gerektiği ifade edilmelidir.

Pandemi Sürecinde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Kişisel İmajı Üzerine Bir Değerlendirme

Nuran Pir

Yeni tip virüs, sadece insan sağlığını tehdit etmekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal ve ekonomik hayatta da büyük tahribatlara yol açmıştır. Ne yazık ki bu tahribat hala devam etmektedir. Salgının ilk dönemlerinde gelişmişlik düzeyi fark etmeksizin birçok ülkede hastalığın kitlesel boyutlara ulaşması, ölüm oranlarının artması, sağlık hizmetlerinin yetersiz kalması, hayatını kaybeden insanların soğuk hava depolarında ya da konteynırlarda tutularak defin işlemlerinin dahi sekteye uğraması aslında yönetimlerin salgına ne kadar da hazırlıksız yakalandıklarını göstermektedir. Öte yandan pek çok gelişmiş Avrupa ülkesinin aksine Türkiye hastalığın görüldüğü ilk günden itibaren salgınla mücadelede başarılı bir kriz yönetimi sergilemektedir. Hiç şüphesiz bu başarının ardında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin tesis etmiş olduğu hızlı ve etkili yönetim sayesinde karar mekanizmasının çabukluğu ile Sağlık Bakanı Fahrettin Koca başta olmak üzere tüm idarecilerin ve sağlık personelinin özverili çalışmaları vardır.

Olağanüstü günler yaşadığımız salgın sürecinde kamuoyu önünde sürekli bulunan siyasilerin kişisel imajları her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. Bu kapsamda öncelikle imaj kavramına açıklık getirmekte yarar vardır. Latince, resim ve görüntü manasına gelen "imago" kökünden gelen imaj kavramı kelime manası olarak; bir ürün, marka, siyasi bir lider ya da bir ülke hakkında kamudaki algılama/görünüm şeklinde tanımlanmaktadır. Diğerlerinde oluşan düşünce, his ve izlenimlerin birbirleriyle oluşan etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan bir durum olarak önceden edilen bilgiler ile bu bilgilerinin etkileşimidir. Acar Şentürk ve Mutlu'nun birlikte kaleme aldığı "Covid – 19 Sürecinde Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Kişisel İmaj Ögelerini Belirlemeye Yönelik Bir Saha Araştırması" adlı çalışmada; "kişisel imaj nedir?" sorusuna katılımcıların büyük çoğunluğunun "kişinin kişilik yansımasıdır" cevabını verdikleri, imaj ile kişiliği özdeşleştirdikleri görülmektedir (Acar Şentürk ve Mutlu: 2020). Bu bağlamda kişisel imajın oluşmasını sağlayan faktörleri incelemek faydalı olacaktır. Kişisel imajın oluşumunda birçok faktör etkilidir. Bu faktörlerden en önde gelen ise "görüntü/ilk izlenim" faktörüdür. Görüntü/İlk İzlenim imaj için oldukça önemlidir. Öyle ki tanışmalarda ilk olarak kişilerin "ırk, cinsiyet, yaş, görünüm, yüz ifadesi, gözler ve saç, giysiler, hareket ve duruş" gibi fiziksel özellikleri ön plana çıkmaktadır. Taraflar bu özellikleri dikkate alarak karşı tarafı değerlendirmektedir. Eğer bu süreçte taraflar birbirlerine güven mesajı verir ise olumlu bir imaj çizilmiş olur. Bu olumlu imajın sürdürülmesi elbette başka faktörlere bağlıdır.

Karizmatik özelliklere sahip, kendine özgüven ve özsaygısı olan bir kişinin karşı tarafta oluşturmuş olduğu olumlu imajı sürdürmesi daha kolaydır. Yine davranış ve tavırların da kişisel imajın oluşumunda önemli bir rolü vardır. Nezaket kurallarına uyan, bencillik ve egonun olmadığı davranışlar sergileyen, tevazu sahibi olan, karşı tarafa söz hakkı tanıyan, hitap ve üslubuna dikkat eden bir kimse, diğerlerinde oluşturduğu olumlu imajı sürdürmek konusunda daha başarılı olmaktadır. Bu kapsamda Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın kişisel imajını etkileyen faktörlere bakmak önemli olacaktır. Acar Şentürk ve Mutlu'nun araştırmasından elde edilen bilgiler ışığında; Bakan Koca'nın kişisel imaj oluşumunda etkili olan görüntü faktöründe ön plana çıkan değişkenler "kibar olması, giyim tarzı ve kravat kullanması"; sözlü iletişim faktörü içerisinde öne çıkan değişkenler "konuşma tarzı, konuşmasındaki kelime çeşitliliği, sesinin tonu"; sözsüz iletişim faktöründe öne çıkan değişken "konuşurken mimiklerini kullanması"; diğer iletişim faktöründe önem teşkil eden değiş-

ken "dinleme becerisi"; karakter faktörü içinde en önemli değişkenler "özsaygısı, özgüveni ve karizması"; yeterlilik faktörünü oluşturan değişkenler arasında öne çıkanlar "deneyimi, kişisel gelişimi ve potansiyeli"; davranış ve tavır faktöründe ise ön plana çıkan değişkenler "samimiyeti ve huzurluluğu" şeklindedir. Bu değişkenler Bakan Koca'nın kamuoyu nezdinde olumlu bir imaj oluşumuna katkı sağlamıştır (Acar Şentürk ve Mutlu: 2020). Çalışmaya katılanların %89.3'ü "Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın kişisel imajı nasıldır?" sorusuna "olumlu" yanıtını vermiştir. Bu orandan da anlaşıldığı üzere Bakan Koca'nın yanıtlayanların neredeyse tamamında olumlu bir imaj oluşturduğu açıktır.

Yine araştırmada Bakan Koca'nın süreci yönetmedeki şeffaflığını ölçmek amacıyla katılımcılara "COVID-19 sürecinde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın bu süreci şeffaf bir şekilde yönettiğini düşünüyor musunuz?" sorusu yöneltilmiş, katılımcıların %72.7'sinin "evet" şeklinde cevap verdiği görülmüştür. Çok açık bir ifade ile söylenebilir ki katılımcıların büyük çoğunluğu Bakan Koca'nın kriz yönetiminde şeffaf bir yönetim anlayışı sergilediğini düşünmektedir. Yine çalışmada Bakan Koca'nın katılımcılarda bırakmış olduğu imajı belirlemek amacıyla sorulan "Fahrettin Koca'nın sizdeki imajını bir kelimeyle ifade edecek olsanız nasıl tanımlarsınız?" sorusuna yanıtlayanların büyük çoğunluğunun "dürüst, güvenilir, şeffaf, babacan, samimi, düşünceli, çalışkan, çabalayıcı, güçlü, başarılı" olarak tanımlamış olmaları dikkat çekicidir. Yapılan araştırmanın sonuçlarından da anlaşılacağı üzere Bakan Koca'nın kamuoyu nezdinde olumlu bir imaj oluşturduğu, sakin, şeffaf, güvenilir, dürüst, sempatik, babacan, samimi bir kişi olarak tanımlandığı aşikardır.

"Bu sebeple halk nezdinde güvenilir, dürüst ve şeffaf bir imaja sahip olmak kriz yönetimini de kolaylaştıracaktır. Kamuoyunda tanınırlığı pandemi süreci ile artan Bakan Koca'nın 2020 yılına damgasını vuran özverili çalışmaları halk nezdinde "sakin, güvenilir ve şeffaf lider" imajının oluşmasını sağlamıştır. "

Bakanın kişisel imajının oluşmasını sağlayan en önemli özelliklerinin başında hiç şüphesiz "sakin bir kişilik yapısına sahip olması, samimiyeti, kibar olması, konuşma üslubu, dinleme becerisi, tecrübesi ve birikimi"-gelmektedir (Acar Şentürk ve Mutlu: 2020). Yine bu konuda Bakan Koca'nın kamuoyundaki kişisel imajının

tespitine yönelik bir diğer araştırma sonucunu değerlendirmek yararlı olacaktır. Kadir Has Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen 'Kovid-19 Bağlamında Türkiye'de Yanlış Bilgi Yayılımını Medya Kullanıcılarının Gözünden Anlamak ve Önleyici Faaliyet Önerileri Geliştirmek' adlı çalışmanın sonuçlarına göre; Türkiye'de salgın döneminde açıklamalarına en çok güvenilen kişi, Sağlık Bakanı Fahrettin Koca olmuştur (KHAS: 2021).

Kriz dönemlerinde halk, güven ve istikrara her şeyden çok önem vermektedir. Olağanüstü durumlar halkta huzursuzluk yaratmakta, eski normale özlem artmaktadır. Halk bilgisine, tavsiyelerine inanacağı ve güveneceği bir lidere her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple halk nezdinde güvenilir, dürüst ve şeffaf bir imaja sahip olmak kriz yönetimini de kolaylaştıracaktır. Kamuoyunda tanınırlığı pandemi süreci ile artan Bakan Koca'nın 2020 yılına damgasını vuran özverili çalışmaları halk nezdinde "sakin, güvenilir ve şeffaf lider" imajının oluşmasını sağlamıştır. Öyle ki bu imajın oluşmasına kaynaklık sağlayan en önemli olaylardan biri Bakan Koca'nın COVID-19 hastalığı görülen ilk vakayı 11 Mart 2020 gecesi saat 00.30'da bir basın toplantısı yaparak açıklamasıdır. Bu durum bakanın hem işini ne kadar ciddiye alarak yaptığının bir nişanesi hem de şeffaflığa verdiği önemin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca şeffaf bir kriz yönetimi anlayışının benimsenmesi ile halka hastalık ve salgın süreçleri ile ilgili detaylı açıklamalar ve karar alma süreçleri hakkında da bilgilendirmeler yapılmaktadır. Topluma samimi, anlaşılır, sakin bir ses tonu ve doğru kelime seçimi ile yapılan açıklamalar, kamuoyu bilgilendirmeleri toplumda oluşabilecek panik havasını da önlemektedir. Küresel bir sorunla ulusal boyutlarda mücadele etmek zorunda kalınan şu günlerde, salgınla mücadelede Türkiye'nin göstermiş olduğu başarıda hiç şüphesiz Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın gösterdiği çaba göz ardı edilemez bir gerçektir. Şimdiye kadar yürütülen kriz sürecinden elde edilen başarı ve kararlı duruş, bundan sonraki sürecin de bir teminatını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Acar Şentürk, Z. ve Ali Mutlu (2020). Covid – 19 Sürecinde Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Kişisel İmaj Ögelerini Belirlemeye Yönelik Bir Saha Araştırması, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 16(32), 4875-4906. DOI: 10.26466/opus.817635.

Kadir Has Üniversitesi (2021). https://www.khas.edu.tr/tr/haberler/khas-covid-19-yanlis-bilgi-yayilimi-arastirmasi-sonuclari-aciklandi , Erişim Tarihi: 28.04.2021.

Koronavirüs Salgını, Tekno-Kapitalizm ve Paternalizm

Haluk Doğan

Dünyayı bir senedir derinden etkileyen koronavirüs (Covid-19) salgını, ciddi tesirler ile ekonomik, politik ve toplumsal yapılar üzerinde meydana gelen belli dönüşümleri pekiştirmeye devam etmektedir. Hayatın her alanındaki bu dönüşümleri tecrübe eden dünya toplumları, tüm bu tesirlerin geçici olacağı ve salgın ile birlikte yakın zamanda sona ereceği ümidini taşımaktadır. Bu ümit, yaşanılan durumun istisnâî olduğu kanaatinden kaynaklanmaktadır. Hakikaten, tarihteki benzer hâdiseler ve aktüel gelişmeler, bize bu salgının (bir başka benzer salgın görülene dek) en azından orta vâdede yatışıp geçebileceğinin işâretlerini vermektedir. Fakat salgının söz konusu tesirleri konusunda aynı şeyi söylemek pek mümkün görünmemektedir.

Nitekim, meşhur filozof Giorgio Agamben'in kavramsallaştırmasıyla, salgın ile meydana gelen istisnâ hâlinin normalleş(tiril)mesi sâyesinde ekonomik ve politik iktidar yapılarının tahkim edilmesi, uzun vâdede kalıcı bir etki bırakacağa benzemektedir. Salgın, büyük nüfusların yeni ve insansızlaştırılmış üretim ve tüketim biçimlerine alıştırılması anlamında tekno-kapitalizmin tahakkümünü güçlendirdiği gibi, insanın devlet ile olan münâsebetlerini yeniden yapılandırarak paternalist

siyâsî kültürü de tahkim etmektedir. Bu noktada, sermâye ve devlet yapıları arasındaki rekâbet, yerini dijital teknolojinin ve paternalizmin buluşmasından kaynaklanan ve kontrol ile gözetim üzerinde yoğunlaşan bir ortaklığa bırakmaktadır. Netice ise hayâtın mutlak sûrette insansızlaştırılmasıdır.

Koronavirüs ve Tekno-Kapitalizm

Küreselleşme olarak nitelenen dönemin, dijital teknolojilerin üretim ve tüketim süreçleri dâhil olmak üzere hayat tarzlarımızı derinden dönüştürdüğü mâlumdur. 1990'larda elektronik alanında mikroişlemciler konusunda gerçekleşen gelişmeler, üretim ve yönetim faaliyetlerinde işlemlerin insan aracılığı olmadan otomasyon ile yürütülebileceği yeni sistemleri beraberinde getirdi. Bu yenilik, üretimde insan emeğinin, beden işçiliğinin ve zanâatın önemli bir nisbette bilgisayarlara ve makinalara bırakılması demek anlamına geliyordu. Enformasyonun temel öneme sahip olduğu bu dönemde, dijital teknolojilerin gelişimiyle ortaya çıkan yapay zekâ, 3d yazıcılar, otomasyonlar ve robotik kodlamalar büyük bir kapitalist örgütlenme dâhilinde tekno-kapitalizm denilen olguyu meydana getirdi. Diğer bir deyişle insanlık, kendisinin tüketimine sunulacak maddî unsurların üretimini sağlayacak teknolojilerin kodlarını yazan, onları yöneten, satan ve kârını maksimize etmek için kullanan bir azınlığın ve bizzat bu teknolojilerin tahakkümüne dûçar oluyordu.

Dolayısıyla, tekno-kapitalizm çağında; sağlık, kültür, eğitim, eğlence, turizm, tarım, enformasyon gibi başlıklar altında toplanan her çeşit mal ve hizmet, belirli şirket ve kurumların dünya çapındaki pazarlara ulaşması sâyesinde satışa sunularak tüketimin konusu hâline getirilmiştir. Ulus-ötesi finans merkezleri, az sayıda büyük şirket, yatırımcılar ve bankalar bir bütün hâlinde bu değirmeni döndürmektedir. Bir yandan, daha önce ulusal girişimlerle sınırlanmış ve yerel bankalarda saklanan sermâye, yine dijital teknolojiler sâyesinde "ulus-devlet" bağlarından koparak yerkürede sınırsız ve kolay bir hareket kabiliyeti kazanmıştır. Diğer yandan ise tekno-kapitalizmin büyük sermâyedarları, haberleşme kaynaklarını ve kitle iletişim araçlarını etkin bir şekilde kullanarak fikirlerin oluşumunu etkilemekte ve bunu pazarlama etkinlikleri ile birleştirerek tüketim kalıplarını belirlemektedir.

Tüm bu süreçlerin birbiriyle ilintili iki mühim neticesi vardır. Birincisi, tekno-kapitalist örgütlenme kârın

maksimizasyonu zemininde insansızlaştırma (ve gayri-insânîleştirme) uygulamasını tatbik etmektedir. Kitleler geleneksel yahut erken modern zamanlarda olanın aksine, üretim süreçlerinin dışına itilmekte ve gitgide pasifize edilmektedir. Böylece insanlar, kitle iletişim araçlarının da etkisiyle, her toplumda artan bir biçimde etkisiz bir "seyreden" ve "tüketen" olma durumuna sürüklenmektedir. İkinci olarak, bu şekilde pasifize edilen kitleler üzerinde tekno-sermayeciliğin kontrol kabiliyeti artmakta ve dijital teknolojilerin kolaylaştırdığı gözetim mekanizmaları hiç olmadığı kadar etkin bir şekilde işletilmektedir.

Koronavirüs salgınının önemli bir tesiri, işte yukarıdaki genel tabloyla ilgili olarak, tekno-kapitalizmin tahakkümünü pekiştirmesidir. Salgın başta üretim ve tüketim süreçleri olmak üzere, insanların toplumsal bir varlık olarak hayata müdâhil olma vasfını önemli ölçüde zedelemiştir. Üretim yapılarının insansızlaştırılması, salgın ile birlikte bir gereklilik hâline gelmiş gibi düşünülmektedir. Maddî üretim süreçlerine daha fazla otomasyon eklenmesine ve çalışanların işe dâhil ol(a)madığı bir ortamda, tüm işin olabildiğince bilgisayarlar ve makinalar tarafından yürütülmesine uğraşılmaktadır. Dünya sathında şirketlerin ve işletmelerin birçoğu bulaşma riskini en aza indirecek bir yapıya bürünerek çalışanlarının işlerini evden yürütmesini teşvik etmekte; yönetim, satış ve hatta Ar-Ge gruplarını çevrimiçi toplantılar ile organize etmektedir. Bu tabii ki tekno-kapitalizmin iletişim teknolojileri ayağını daha da güçlendirmiştir. Evlerine kapanan insanların birbirleriyle "teması" iletişim teknolojilerinin imkânlarına bağlı görülmektedir. Bu durum ekonomik alanın ötesinde, eğitim ve sosyal iletişim gibi hayatın birçok alanında belirleyici olmaktadır. Öte yandan, üretim gibi, tüketimin de dijital teknolojiler eliyle gerçekleştirilmesi bir zorunluluk olarak görülmeye başlanmıştır. Salgın nedeniyle kapanan dükkânlara gidemeyen yahut bulaşma riskini göze almayarak bundan imtinâ eden insanlar, alışverişlerini internet üzerinden yapmaya temâyül etmekte ve bu alanda son yıllarda görülmemiş bir tüketim aktivitesi gözlemlenmektedir. Tecrit durumunda kitle iletişim araçları-

"Salgın başta üretim ve tüketim süreçleri olmak üzere, insanların toplumsal bir varlık olarak hayata müdâhil olma vasfını önemli ölçüde zedelemiştir. "

na belki de her zamankinden daha fazla başvuran insanlık, bu konuda tekno-kapitalizmin bütün yönlendirmelerine karşı da ziyâdesiyle savunmasız hâle gelmektedir.

Böylece koronavirüs salgını, tekno-kapitalizmin insansızlaştırma projesine kaçınılmaz olarak meşrûlaştırıcı bir zemin oluşturmuş ve toplumların bu durumu kabullenerek doğal karşılamaya başlamasına tesir etmiştir. İnsanların kendi dünyalarına ve özel alanlarına çekilerek tecrit olduğu, birbirlerinden uzaklaştığı ve hayâtın temel ve bütünlüklü toplumsal dinamiklerinin dışında kalarak duyarsızlaştığı bir tecrübeyi daha da ziyâdeleştirmiştir. Bu durum, tekno-kapitalizmin tahakkümünü kalıcı olarak ve birçok açıdan insanların rızâsını da temin ederek perçinlemektedir. Bundan öncesinde birçok insan için yozlaştırıcı ve kabul edilemez görülen süreçler ve salgın dolayısıyla istisnâ kabîlinden değerlendirilen deneyimler bile, gitgide "teknolojinin nimetleri" olarak karşılanmakta ve büyük kitleler nezdinde normalleşmektedir. Teknolojinin; ekonominin ve toplumsal düzenin aracı olmaktan çıkıp bizâtihi onu yönlendirdiği, kontrol ve gözetim örüntülerini fertlerin kendi rızâlarını da kazanarak pekiştirdiği endişe verici bir dönemdir bu.

"Sermâye ve devlet arasında 1990'larda had safhaya çıkan gerilim, salgın döneminde yerini daha ziyade bir ortaklığa bırakmış gibi görünmektedir. Meselâ devlet, evlerinde tecrit edilen insanların eğitim hizmetini dijital teknolojiler kullanarak ve bunları olabildiğince yaygınlaştırarak karşılamaya çalışmaktadır."

Koronavirüs ve Paternalizm

Koronavirüs salgınının bir başka önemli tesiri de paternalist siyâsal kültürün yeniden yapılanmasına ve dolayısıyla devletin güçlenerek iktidârını tahkim etmesine katkıda bulunmaktır. Esâsında, tekno-kapitalizmin yaygınlık kazandığı ve sermâyenin ulusal sınırların ötesinde serbest bir hareket kabiliyeti bulduğu küreselleşme sürecindeki en önemli iddialardan birisi, ulus-devletin zayıflamakta olduğuydu. Bu iddia, devlet iktidârının aşındığını öne sürerken, toplumların devlet yapılarına olan güveninin ve bağlılığının zayıfladığı

düşüncesini de îmâ ediyordu. Devlet küçülüyor, otorite ve egemenliği aşınıyordu.

Bilhassa 1990'larda küreselleşme süreciyle ortaya çıkan sermâye ve devlet arasındaki rekâbet, bu vaziyetin en mühim sebebidir. Dijital teknolojinin imkânlarıyla devlete ve ulusa sınâi kapitalizmin gerektirdiğinden çok daha az ihtiyaç duyan sermâye serbest dolaşıma girmiş ve böylece devletleri yöneten hükümetlerin kendi ülkelerinde ekonomik alanı kontrol etme kapasitesi daralmıştır. Sermayenin serbest dolaşımı devletin elini zayıflatırken, bu dolaşımın da etkisiyle ortaya çıkan tüketim kültürü aileden başlamak sûretiyle pederişâhi yapıları çözmeye başlamıştır. Diğer yandan, küresel bir düzenin devletlerin üstünde siyâsî ve hukuki yapılar gerektirdiğine dair varsayım, devletin toplum üzerindeki etkisini "tehdit" etmiştir. Tüm bunlar politik ve sosyal alanlardaki "müdahalesizlik" talepleriyle birleşmiştir. Böylece devletlerin tebâlarının iyiliği ve güvenliği için onların hayatlarını belirleyen bir aktör olarak görülmesi, kısacası "baba"lık vasıfları, sarsıntıya uğramış gibi gözükmüştür.

Fakat bu görüntü pek de kalıcı olmamıştır. 2000'li yıllardan bu yana dünya çapındaki ekonomik ve politik alanda tecrübe edilen uluslararası yapısal dönüşümler; güç dengelerindeki değişimler; ayaklanmaların, savaşların ve göçün artan etkisi, devletlerin yeniden sahne almasının yolunu açmıştır. Ulusal ve küresel düzeyde yaşanan ekonomik ve toplumsal krizler, tebânın devletin desteğine olan ihtiyacını artırmış, devlet yeniden sorunları çözmesi beklenen bir yapı olarak egemenliğini kuvvetlendirmeye başlamıştır.
Koronavirüs salgını işte tam bu bağlamda, fertlerin ve toplumların devletleri ile olan münâsebetlerini etkileyerek bu süreci derinleştirmiştir. Buradaki en önemli husus, devletin salgın konusundaki tedbir ve müdahalelerinin geniş kesimler tarafından kabul görmesidir. Hatta bu konuda tek çârenin devletin müdahalelerinde ve sınırlandırmalarında olduğu düşünülmekte ve her türlü kontrol ve gözetim -genel itibariyle- hoş karşılanmakta hatta bundan da öte talep edilmektedir.

Bu durum Koronavirüs salgınının paternalist siyâsî kültürü canlandırarak yeniden yapılandırdığının bir alâmetidir. Salgının yatıştırılması konusunda devlete mürâcaat, âdeta "baba"ya mürâcaattır. Topluma, kendi iyiliği için ne yapılması gerektiğinin farkın-

da olmayan bir "evlat" edasıyla muamele edilerek, sağlık ve güvenlik ihtiyâcı temelinde devletin nüfûzu ve tahakkümü giderek artmaktadır. Hatta bu durum paternalizm kavramının tıp alanındaki kullanımına da uymaktadır. Devlet âdeta bir "hekim" ve toplum ise bir "hasta"dır. Hastalar tıbbî konularda karar vermek için nasıl yetersiz görülüyor ve hekimin "baba" otoritesine emânet ediliyorsa, salgına mâruz kalan toplum da devletin ve ilgili kurumların koruyuculuğuna emânet olunmaktadır.

Devletin salgın konusundaki çözüm üretme kapasitesi, tedbir alma ve çâre geliştirme konusundaki etkinliği tabi ki yadsınamaz. Ancak burada tartışılması gereken, paternalist siyâsî kültürün bu derin formunun devletin tahakkümünü ne denli artıracağı ve bu durumun kalıcı olup olmayacağı husûsudur. Modern devletin tarihi, kendi hesabına tebâyı kontrol altında tutmak ve güvenlik meselesi zemininde egemenliğini meşrûlaştırarak iktidârını tahkim etmek üzerine kuruludur. Koronavirüs sonrası dünyada, söz konusu paternalist yaklaşım, dijital dönüşümün tüm imkânlarının seferber edilmesiyle, devlet müesseselerinin benzer bir kontrol ve gözetim mekanizmasını daha ziyâde ve kalıcı olarak işler kılması ihtimâlini akla getirmektedir. Bu durum, istisnâ hâlinin normalleştiği, devletin "baba-hekim" ve toplumun da "evlat-hasta" rollerini içselleştirdiği bir dönemi tecrübe edeceğimiz anlamına gelebilir.

Bu bağlamda, toplumların kontrolü ve gözetimi ile ilgili olarak devlet ve sermâye arasında kurulan ortaklıklar önem arz etmektedir. Sermâye ve devlet arasında 1990'larda had safhaya çıkan gerilim, salgın döneminde yerini daha ziyade bir ortaklığa bırakmış gibi görünmektedir. Meselâ devlet, evlerinde tecrit edilen insanların eğitim hizmetini dijital teknolojiler kullanarak ve bunları olabildiğince yaygınlaştırarak karşılamaya çalışmaktadır. Bu durum birçok anlamda aciliyetin gerektirdiği bir "pansuman tedbir"in ötesinde, eğitim-öğretimin çevrimiçi olarak yapılabildiği ve bu durumun iş yükünü hafifleterek mâliyetleri düşürdüğü gibi hâdiseye uzun vadeli olarak "iyimser" bakan düşüncelere de ortam sağlamaktadır. Öte yandan, test, ilaç ve aşı gibi yüksek teknolojinin imkânlarıyla üretilen tıbbî malzemelerin temin edilip kullanılması anlamında da devletler ve tıbbî teknoloji şirketleri sektörü arasında emsâli görülmemiş bir iştirak söz konusudur. Fakat daha önemlisi, devlet müesseselerinin di-

jital teknolojileri, insanların sağlık durumlarının kontrolü ve tedavisinin yanında, "toplumun genel yararı için", onları kısıtlamalara uymaya teşvik etmek, kurallara uyup uymadıklarını takip etmek ve belli yaptırımlar tatbik etmek maksadıyla da etkin bir şekilde kullanmasıdır.

Nihayetinde, koronavirüs salgını, büyük nüfusların insansızlaştırılmış üretim-tüketim süreçlerine dahil edilmesi anlamında tekno-kapitalizmin tahakkümünü artırdığı gibi, siyasî paternalizmi teşvik ederek devletin yapısal iktidârını da kuvvetlendirmektedir. Böylece salgın; disiplin, kontrol ve gözetim bağlamında devlet ve sermayenin yeni bir tür beraberliğini ortaya çıkarmakta; insanlık ise tarihinde belki de hiç olmadığı kadar pasifleştirilmekte ve hayâtın dışına itilmektedir.

Covid-19'un Sağlık Politikalarına Etkisi

Müslüm Yıldız

Bu yazı, benzer konudaki pek çok yazıdan farklı olarak "Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan Covid-19..." gibi duymaya/okumaya alışkın olduğunuz bir biçimde başlamayacak ve yaşananların genel bir özetini sunmayacak. Bu çalışmada temel olarak "Türkiye'deki sağlık politikaları kapsamında Covid-19 deneyiminden ne gibi dersler çıkarabiliriz ve bu bağlamda ne gibi yeni süreçler geliştirebiliriz?" sorusunun yanıtı tartışılacak. Her şeyden önce belirtmek gerekir ki çalışmanın asıl amacı kesin yargılar ve öngörüler barındıran geleceğe ilişkin bir projeksiyon oluşturmaktan ziyade beyin fırtınası benzeri bir süreç oluşturarak geleceğe yönelik ihtimalleri değerlendirmektir. Zira Covid-19 gibi bir pandeminin dünyayı etkilemesi kimilerince tahmin edilmişse de tüm devletler bu hastalığa karşı hazırlıksız yakalanmıştır. Buna benzer bir biçimde Covid-19 sonrası yaşanacaklara ilişkin öngörüler de sınırlı kalmaktadır.

Öncelikle Covid-19 ile birlikte hayata geçirilen sağlık politikalarının incelenmesi, gelecekteki politikaları tahmin etme açısından bir dayanak oluşturulabilir. Bu nedenle ilk olarak "Covid-19 ile birlikte Türkiye'deki sağlık politikalarında ne gibi değişiklikler olmuştur?" sorusuna yanıt vermekle başlamak faydalı olacaktır.

Bu dönemdeki en büyük yenilik şüphesiz hayatımıza giren Bilim Kurulu oldu. Tam adı "Sağlık Bakanlığı Koronavirüs Bilim Kurulu" olsa da bugün ve yakın gelecekte "Bilim Kurulu" denildiğinde insanların aklına tek bir kurul gelecektir. 10 Ocak 2020 tarihinde oluşturulan Bilim Kurulu, Covid-19'a karşı uygulanan tüm politikaların tabiri caiz ise kuluçka merkezi olarak işlev gördü ve görmeye devam ediyor. Bilim Kurulunun etki alanı yalnızca sağlık politikalarıyla sınırlı kalmamış, bu politikalar ile entegre olarak eğitim politikalarından ulaşım politikalarına, turizm politikalarından çalışma hayatına ilişkin politikalara kadar pek çok politika alanını kapsamıştır. Buradan çıkarılması gereken sonuç ise gerektiği zaman spesifik uzmanlık gerektiren sorun alanlarıyla ilgili sahalarında uzmanlaşmış bilim insanları ve uygulayıcıların bir araya geldiği bu tür geçici kurulların hem sağlık alanında hem de diğer politika alanlarında gelecekte de karşımıza çıkma ihtimalidir. Her ne kadar karar alıcılar için bir öneri geliştirme ve istişare mekanizması olarak kurgulanmış olsa da Bilim Kurulu tarafından sunulan pek çok önerinin bu konudaki en yetkili karar alıcı konumunda bulunan Cumhurbaşkanı tarafından hayata geçirildiği bilinmektedir. Sağlık Bakanlığı Koronavirüs Bilim Kurulundan; üyelerin belirlenmesi, toplantı süreçlerinin düzenlenmesi ve kararların alınması/önerilerin geliştirilmesi gibi alanlarda elde edilen deneyimler ile gelecekte karşılaşılması muhtemel sorunlarda buna benzer kurulların oluşturulması ve işlevsel hâle getirilmesi çok daha hızlı gerçekleşecektir. Böylelikle başta sağlık politikaları olmak üzere diğer politika alanlarında da bilim camiası ile yakın çalışma ve istişare kültürünün geliştiği bir gelecek bizi bekliyor gibi görünüyor.

Covid-19 sürecinde Bilim Kurulu gibi kimi oluşumların etkinliği ve etkililiği ön plana çıkmaktayken bazı mekanizmaların da işlevsizliği ortaya çıkmıştır. Örneğin cumhurbaşkanlığı sistemi ile hayatımıza giren politika kurulları arasında yer alan "Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulunun" adı ve kararları bu dönemde neredeyse hiç duyulmamıştır. Kısa bir araştırma sonucunda görebilirsiniz ki söz konusu Politika Kurulu Covid-19 ile ilgili olarak yalnızca 3 Mart 2020 tarihinde toplanmıştır. (*) Bu yazının kaleme alındığı 2021 yılı nisan ayına kadar geçen süre zarfında tekrar toplan-

"Covid-19 sürecinde Bilim Kurulu gibi kimi oluşumların etkinliği ve etkililiği ön plana çıkmaktayken bazı mekanizmaların da işlevsizliği ortaya çıkmıştır. Örneğin cumhurbaşkanlığı sistemi ile hayatımıza giren politika kurulları arasında yer alan "Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulunun" adı ve kararları bu dönemde neredeyse hiç duyulmamıştır."

mayan veya toplansa bile medyanın ilgisini çekmeyecek derecede önemi haiz olan Politika Kurulunun varlığı tartışmaya açık bir hâl almıştır. Diğer yandan dipnotta verilmiş olan ve TBMM resmî internet adresinde yayımlanan haberde Politika Kurulunun adı "Sağlık Politikaları Kurulu" olarak zikredilmiştir. Asıl adı "Sağlık ve Gıda Politikaları Kurulu" olan Kurulun TBMM tarafından sehven yapılmış bir hatadan mı kaynaklı bilinmez ama yanlış bir başlıkla ele alınması dahi Politika Kuruluna verilen önemi ve Kurulun işlevselliğini ortaya koyması açısından önemli bir göstergedir. Bu sürece bahsi geçen Politika Kurulunun da etkin bir biçimde dâhil edilmesi genel anlamda Cumhurbaşkanlığı politika kurullarının işlevselliğini göstermesi açısından bir politika penceresi açabilecekken bu fırsat kullanılamamıştır veya kullanılmamıştır. En nihayetinde kamu politikası alanındaki çalışmalarıyla tanınan ünlü bilim insanı Thomas Dye'a (2013:12) göre kamu politikası; hükümetin yapmayı veya yapmamayı tercih ettiği her şeyi kapsayacak biçimde tanımlanmaktadır. Bu nedenle söz konusu Politika Kurulunun özellikle ön plana çıkarılmamış olması da mümkündür elbet. Ancak her hâlükârda insanların aklına şu soru gelmektedir: "Söz konusu Kurul bugün değil de ne zaman işler kılınacaktır?" Buradan hareketle bu şartlar altında dahi etkin olarak kullanılmayan Kurulun, sağlık politikalarındaki etkisinin giderek azalacağı öngörülebilir.

Covid-19 ile hayatımıza girmiş olmasa da toplumun geniş kesimlerince tanınması bu dönemde gerçekleşmiş olan il umumi hıfzısıhha kurulları bu süreçte önemli bir role sahip olmuştur. 06.05.1930 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren ve hâlâ pozitif hukukun bir parçası olarak yürürlükte bulunan Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile düzenlenen il umumi hıfzıssıhha kurulları, pande-

mi sürecinin başından beri etkin olarak kullanılmıştır. Bu kurullarda her ne kadar çoğunlukla İçişleri Bakanlığının genelgeleri doğrultusunda kararlar alınsa da il ile ilgili özel kararlar da alınmıştır. Yerel yönetimler ile merkezî yönetim arasındaki iş birliğini artıran il umumi hıfzısıhha kurullarının gelecekte yaşanması muhtemel pandemilerde veya halk sağlığı ile ilgili sorun alanlarında daha etkin kullanılması ve bu kurullara daha geniş özerklik alanı tanınması mümkün görünmektedir.

Bugünün dünyasında giderek kültürel farklılıkların azaldığını, aynı tip işletmelerin birçok farklı ülkede faaliyette bulunduğunu, farklı ülkelerden insanların aynı haberleri izlediğini gözlemleyebilmekteyiz. Farklı bilim dalları tarafından irdelenen "küresel köy" kavramı bu durumu açıklamak için kullanılmaktadır. Bu çerçevede bir ülkede ortaya çıkan bir hastalık hızlıca hemen hemen tüm ülkelere yayılabilmektedir. Buna benzer bir seyir izleyen Covid-19'dan çıkarılacak derslerden biri ise hem sağlık politikaları hem eğitim politikaları kapsamında koruyucu tıp ve halk sağlığı alanlarına verilen önemin artırılması gerekliliğidir. Özellikle bu iki tıp alanı gelecekte çok daha önemli olacaktır. Bu alanlara bugün yapılacak her yatırım gelecekte karşılaşılması muhtemel salgın hastalıklara karşı pro-aktif bir politika izlenmesini beraberinde getirecektir.

Küreselleşmenin getirdiği ve ulaşım teknolojilerinin desteklediği ülkeler arası hareketlilik nedeni ile gün geçtikçe büyük kapsamlı pandemilere daha yatkın oluyoruz. Bu süreçte sağlık politikalarında önleyici/koruyucu mekanizmaların oluşturulması önem taşımaktadır. Bu kapsamda ön plana çıkan uygulamalardan biri ise aşılama faaliyetleri olmaktadır. Unutulmamalıdır ki ülkeler arası sınırların zaman zaman kapatıldığı ve ülkelerin kendi kaderlerine terk edildiği Covid-19 sürecinde ülkelerin ekonomi, sağlık ve teknoloji alanlarındaki kapasitesi ön plana çıkmıştır (Ateş ve Kırılmaz, 2021: 34; Babacan, 2020: 414). Diğer yandan Covid-19'a karşı aşı geliştiren şirketlerin geçmişte büyük kapsamlı AR-GE yatırımları yaptığı bilinen bir gerçek. Başka bir ifade ile aşıyı geliştiren kuruluşlar zaten gerek teknolojik gerek ekonomik alt yapıya sahip kuruluşlardır. Bu nedenle gelecekte karşılaşılması olası pandemiler nedeniyle Türkiye'de aşı geliştirmek için sürekli ve sürdürüle-

bilir AR-GE yatırımlarının gerçekleştirilmesi yaşamsal bir öneme sahip. Diğer yandan aşı üreten şirketlerin bulunduğu ülkeler kimi zaman bu şirketlerin ticari faaliyetlerine sınırlama getirerek öncelikli olarak kendi ülkelerine aşıların satılmasını sağlayabilmektedir. Bu durumda şirketlerin diğer ülkelere vermiş oldukları taahhütlerin yerine getirilmesi güçleşmekte ve teslimatlar gecikmektedir. Örneğin Çin'de faaliyet göstermekte olan Sinovac Biotech şirketi tarafından üretilen aşıların Türkiye'ye teslimatında böyle bir sorunla karşılaşılmıştır. Ayrıca buna benzer bir sorun nedeniyle Prifizer/BioNTech aşısının iki dozu arasında 4 haftalık bir süre öngörülmüşken bu süre Sağlık Bakanlığı tarafından teslimatın haziran ayına sarkması nedeniyle 6-8 haftaya çıkarılmıştır. Yukarıda sayılan nedenlerle bir sağlık politikası olarak bu alanda faaliyet gösteren özel sektör kuruluşları ile üniversite hastaneleri bünyesinde kurulmuş araştırma merkezlerinin çok yönlü ve sürdürülebilir bir biçimde desteklenmesi gelecek olası pandemiler açısından hayati bir önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

(*) https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/116874/saglik-politikalari-kurulu-cumhurbaskani-erdogan-baskanliginda-toplandi

Ateş, H., & Kırılmaz, H. (2021). An Evaluation of the Performance of the Turkish Health System in the COVİD-19 Pandemic. Duzce Medical Journal, 23.

Babacan, A. Post-COVİD-19 Period and New Institutional Politics in Turkey. Reflections on the Pandemic, 393.

Dye, T.R. (2013) Understanding public policy, Pearson.

https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/116874/saglik-politikalari-kurulu-cumhurbaskani-erdogan-baskanliginda-toplandi

Covid-19'un Eğitim Üzerindeki Etkileri-Riskler ve Fırsatlar

Yağmur Durdağı

Dünya zaman içerisinde birçok farklı türden kaynaklı olarak gelişen felaketlere maruz kalmış ve atlatmıştır. Bu felaketler doğal olabildiği gibi insan kaynaklı da olmuştur. Fakat yaşanılan olumsuzluklara rağmen insanoğlu maruz kaldığı her vaka sonucunda tecrübesine tecrübeler katarak karşılaştığı her durumdan biraz daha güçlenerek çıkmasını bilmiştir. Örneğin, kuvvetli fırtınalardan korunmak için erken uyarı sistemleri geliştirilmiş ya da depremlere dayanıklı yapılar inşa edilmiştir. Fakat hiç şüphesiz ki salgın hastalıklar insanlığın kırılma noktalarındandır. Şu an adına Covid-19 dediğimiz pandemi ile yaklaşık bir buçuk senedir mücadele ediyoruz. Daha önce yaşanılan pandemilerin bu kadar yaygın hale gelmediğini, bölgesel ya da kıta sınırları içerisinde kaldığını görmekteyiz. Hayatımızı son derece etkileyen Covid-19 virüsüne hazırlıksız yakalandığımızı söylemek yanlış olmayacaktır. Belki öldürücülük oranı yüksek olan salgın hastalıklarının sık yaşanmamış olmasından dolayı tecrübelerimizin yetersiz kaldığını söylemek mümkün olabilir.

Covid-19, 31 Aralık 2019'da ilk tanının konulmasının ardından insan faktörü aracılığıyla da çok hızlı bir şekilde yayılıp tüm dünyaya nüfuz etmiş ve 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. Bu doğrultuda salgın hastalıkla mücadele kapsamında birçok önlemler alınarak uygulanmaya gayret edilmiş ve özellikle

eğitim konusunda yeni uygulamalara gidilmiştir. Covid-19 salgınının eğitim sistemi üzerindeki olumsuz etkileri yadsınamaz bir gerçektir. Dünya çapında 102 ülkede okullar kapatılmış ve öğrenciler okullardan uzak kalmışlardır.

Eğitim kurumlarının kapatılmasıyla beraber UNESCO ve UNICEF'in açıkladığı verilerden dünyada tüm eğitim düzeylerinden öğrenci nüfusunun yaklaşık olarak yarısına tekabül eden 1,6 milyar öğrencinin eğitiminin kesintiye uğradığını bilmekteyiz. Türkiye'de bu sayı yaklaşık 25 milyon öğrenciyi bulmuştur. Bu kesintiye karşı olarak, eğitimin insanın temel haklarından biri olduğunu unutmamak gerekirse, durumu telafi edebilmek amacıyla eğitim kurumları uzaktan eğitim politikaları geliştirmişlerdir. Başlangıçta maruz kalınan bu kesinti eğitimciler başta olmak üzere eğitim paydaşlarını endişelendiren bir durum olmuş ve bu yeni sisteme adapte olma konusunda sıkıntılar meydana gelmiştir. Bu süreçte maruz kalınan salgın hastalık neticesinde, öğrenme kaybı, okulu bırakma oranlarının artması, beslenme bozukluğu ve adaptasyon karşılaşılan olumsuzlar arasındadır. Bununla beraber çevrimiçi olarak verilen eğitimlere erişmede herkesin aynı şartlara sahip olmamasından ötürü kaynaklanan fırsat eşitliği problemi bir başka olumsuzluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim kurumlarında oluşturulan sosyal ortamdan mahrum kalma ve sosyalleşme imkanının bulunmaması öğrencileri motivasyon açısından olumsuz etkilemiştir.

Covid-19 nedeniyle birçok ülkede bilgisayar, internet ve internet gibi çevrimiçi platformlara erişimde yaşanan zorluklar hala devam etmektedir. Bu sebeple de çevrimiçi sınıfların oluşturulamaması sonucunda öğrenciler ve eğitim personelleri arasındaki iletişim ve etkileşim kesintiye uğramıştır. Uygulanan eğitim önlemleri ise fiziksel şartların yerini tutamayan geçici önlemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Covid-19 başta olmak üzere salgın hastalıkların belki de en büyük zararı okulları kapatmak ve eğitime ara vermek olabilir. Okulların kapatılması öğrenme kaybına neden olacağı gibi hem maddi hem de manevi açıdan aileler üzerinde de olumsuz bir baskı meydana getirecektir. Anne ve babaların her ikisinin de çalışıyor olması, teknolojik olarak ihtiyaçları karşılamada ekonomik açıdan yetersiz kalınması, evde bulunan öğrenci sayısının fazla olması gibi durumlar aileler açısından değerlendirildiğinde oldukça zor şartlardır.

Pandeminin eğitim üzerindeki etkisini bir başka açıdan ele alacak olursak, ailelerin ve eğitmenlerin öğren-

cilerin gelişimi üzerindeki takibinde somut verilerin giderek azalmasını söyleyebiliriz. Şöyle ki okulların kapatılması ve yeni uygulama metodu ile evde çevrimiçi eğitim modeline geçiş yapılması eğitim kurumlarında uygulanan sınav ve seviye belirleme tekniğini de etkilemiştir. Sınavların iptal edilmesi, ertelenmesi ya da hiç yapılmaması gibi durumlara sebebiyet vermiş ve değerlendirmelerin önemi giderek azalmıştır. Oysaki sınav ve seviye belirleme yöntemi ile aileler ve öğretmenler öğrencilerde meydana gelen ilerleme hakkında bilgi sahibi olabilmektedirler. Bu durumdan mahrum olmak ya da etkin kullanamamak öğrencide yaşanan öğrenme güçlüğünü tespit etmede geç kalınmasına neden olabilir.

Tüm bunların yanı sıra eğitim kurumlarında eğitime ara verilmesi ve çevrimiçi eğitim sisteminin uygulanması ile birlikte öğrencilerin birçok farklı kazanım elde edebileceğini ifade etmek de yanlış olmayacaktır. Çevrimiçi eğitim metoduyla öğrencilerin üzerine daha fazla sorumluluk yüklenmiştir. Öğrencilerin öz düzenleme kabiliyetlerine sahip olması ve bu kabiliyetlerini geliştirebilmelerini bu duruma örnek olarak verebiliriz. Bu süreç kapsamında uygulanan yeni eğitim sistemi ile öğrencilerin dürüstlük, iş ahlakı, azim, çalışkan olma ve sorumluluk bilincine erişme gibi kişisel özelliklerinin desteklendiğini de söyleyebiliriz. Bu kapsamda öğrencilerin kendi kendine öğrenme yetisi sadece okul düzeyinde kalmayacak olup okulların misyon olarak yüklendikleri bu görev hafifleyerek öğrenme sorumluluğunu öğrenciler daha çok görev edineceklerdir.

"Eğitim kurumlarının kapatılmasıyla beraber UNESCO ve UNICEF'in açıkladığı verilerden dünyada tüm eğitim düzeylerinden öğrenci nüfusunun yaklaşık olarak yarısına tekabül eden 1,6 milyar öğrencinin eğitiminin kesintiye uğradığını bilmekteyiz. Türkiye'de bu sayı yaklaşık 25 milyon öğrenciyi bulmuştur."

Pandemiyi bir kriz olarak değerlendirirsek, bu krizin yönetiminde pandemi sonrasında özellikle eğitim politikaları konusunda daha güçlü uygulamalar geliştirmiş olarak kendimize artılar katabilmemiz mümkündür. Pandemi sebebiyle eğitim kurumlarından uzaklaşmak ve öğretmen ile öğrenci arasındaki iletişimin sınırlandırılması durumuna da olumlu yönden bakmak gerekirse

eğer, öğretmenlerin ve okulların toplumdaki yeri ve öneminin fark edilmesine katkısı olacaktır diyebiliriz. Tabi eğitimciler ve eğitim kurumları açısından bakıldığında ise öğrenci olmadan ne kadar eksik ve kurak olduğunu bir kez daha anlayabiliriz.

Diğer taraftan pandemiyi, eğitimde yaşanan sorunları etraflıca değerlendirmiş ve eğitim politikalarını gözden geçirmiş olarak geride bırakırsak oldukça önemli kazanımlar elde edebiliriz. Bu süreç eğitim açısından hem politika koyucular hem de eğitim önderleri tarafından bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Bu dönemde eğitimde yaşanan sorunlar ve bu sorunların eğitimde meydana getirdiği fırsatları değerlendirmek gerekir. Dünya genelinde edinilen tecrübeleri ve önerilen fırsatları görebilmek için ise uluslararası raporların incelenmesi ihmal edilmemelidir. Öğrencileri eğitimden uzaklaştırmamak ve yeteneklerine değer katabilmek için çeşitli araştırmalar yapılmalı ve gerekli uygulamalar hayata geçirilmelidir. Okulların işlevlerinin gözden geçirilmesi, eğitim kurumlarının toplumdaki rolü, mesleki açıdan gelişim alanındaki önemi yeniden organize edilmeli ve okul ile aile arasında iletişimi sağlıklı kılan ve iletişimi kuvvetlendiren birimler kurulmalıdır.

Covid-19 sonrasında eğitim normal standartlarına geri döndüğünde öğrencilere, öğrenme becerilerini ve alışkanlıklarını yeniden yeni şartlara adapte edebilme konusunda destek sağlanmalıdır. Bu noktada hem ailelere hem de öğretmenlere büyük iş düşmektedir. Pandemi süresince kesinlikle ihmal edilmemesi gereken öğrencilerin psikolojik sağlıkları ve durumları, pandemi sonrasında da oldukça özen gösterilen bir durum olmalıdır. Pandemi sonrasında, öğencilerin ki özellikle teorik derslerden ziyade uygulamalı dersleri olanların kaybettikleri ya da tamamlayamadıkları ve uygulayamadıkları dersleri için muhakkak telafi uygulamaları hayata geçirilmelidir. Aksi halde yetersiz bir edinim elde edeceklerinden diğerlerine göre daha dezavantajlı konumda olacaklardır.

Tam anlamıyla, ‘’bir şeyin değerini kaybettikten sonra anlamak’’ sözünü her anlamda yaşadığımız ve idrak ettiğimiz bir dönemden geçiyoruz. Eğitim gibi hassas ve önemli bir alanda yetkin ve etkili politikalar üreterek pandemiden sağlam bir tecrübe ile çıkmış olmak bu süreçte kazanacağımız en önemli tecrübelerden olur. Krizi fırsata çevirme konusunda gerekli adımlar atılırsa uygulanan yeni çevrimiçi sistemin karma sistem ile bütünleşmesi ile çok daha faydalı eğitim hizmeti sunulabilir. Öğrencileri kazanmak ve eğitimi canlı kılmak tek hedef olmalıdır.

Salgın Sonrasında Kentler, Kentsel Mekân ve Kent Planlaması Üzerine Mülahazalar

İbrahim Eseroğlu

> "Papalagi, tıpkı bir midye gibi sert bir kabuğun içinde oturur. ... Barınağı dikine duran taş bir sandığı andırır, çok sayıda gözü olan delik deşik bir sandığı. ..."
>
> Göğü Delen Adam – Erich Scheurmann

Covid-19 pandemisinin bir epidemi[1] olmadığının anlaşılması ve pandemiye[2] dönüştüğünün farkına varılmasıyla birlikte bütün ülkelerde alınan tedbirlerde bir derinleşme; daha sıkı ve kısıtlayıcı önlemlere başvurulması söz konusu olmuştur. İşte bu, insanların evlerine kapandığı uzun süreli zaman dilimlerinin beraberinde geldiği aşamadır. Artık kendisiyle daha çok baş başa kalma fırsatı bulan insan -pek çok şey gibi- içinde bulunduğu fizik mekânı, yaşadığı coğrafyayı, kenti ve bu kentin mekânıyla kurduğu ilişkiyi sorgular hale gelmiştir. Bu sorgulama farklı ve manidar bir fırsat oluşu açısından önemli olup aynı zamanda insanın yaşam çevresiyle kurduğu ilişkiyi 'yeniden inşa' edebilecek kudrette bir adımdır.

Daha önce insanların emeğini yeniden üretmek için dahi gitmeye fırsat bulamadığı kentsel yeşil alanlar, ülkemizde toplanma ve dağılma vasfından çok kavşak noktalarına bu adın verilmesi ya da taşıt yollarının kesiştiği yerlerde karşımıza çıkan küçük ölçekteki

alanlar olarak meydanlar pandemi süreciyle birlikte bir anda önem kazanır olmuştur. Emek olarak harcadığı zamandan ilk defa arta kalan vakit bulan neo-liberal politikalar dönemi insanı bu vakti nasıl değerlendireceği noktasında kimi içsel çatışmalar ve ruhsal sıkıntılar yaşasa da hafta sonları kentsel yeşilin ve denize kıyısı bulunan İstanbul gibi kentlerde sahillerin sanki hiç pandemi yokmuşçasına büyük kalabalıkları ağırladığı görülmüştür.

Marjinal faydası sıfıra düşen emeğin pekâlâ bu vakti değerlendirebilecek kapasiteye sahip olduğunu gördüğümüz bu dönemde görülen balkon konserleri, uzun süreleri kapsayan kısıtlamalarda -sınırlı süre için- kiralanan villalar ve burada gerçekleştirilen house partyler, daha çok aile apartmanlarında görülen 'geniş aile oturmaları', akraba ziyaretleri aslında boş zaman değerlendirmesi için yaratıcı fikirleri olan ve bu boş zamana aç bir kitleyle karşı karşıya olunduğuna işarettir.

Bir tek gecekondu alanlarında oturanlarla izole edilmiş, -toplumdan azade- 'steril', güvenlikli sitelerde oturanların bir nebze 'nefes' alabildiği bu zor süreç, insanların saksı genişliğinde de olsa bir toprak zemine; bir bahçeye ihtiyaç duyduğunun itirafıdır. Artık kullanılmaktan tüketilme aşamasını geçip yozlaşmaya başlayan bir kavram olan düşey yapılaşma ya da düşeyde yükselen yapıların oluşturduğu yaşam alanlarının insan ölçek ve ekolojisine aykırı olduğu ve Le Corbusier'in Kuleler Kenti'nin[3] yerine Robert Owen[4] gibi ütopistlerin öncülük ettiği ve Ebenezer Howard gibi kent ütopyacılarının formülüze ettiği Bahçekentleri[5] konuşmanın zamanının geldiği bir süreç yaşandığı görülmektedir.

Kentsel planlama bağlamında, konutların ön ve arka bahçeleri kadar yanlarındaki konutlardan çekme mesafeleri ile oluşan yan bahçelerin bile ne denli önemli olduğu anlaşılmıştır. Kentsel planlama marifetiyle bireye yönelik sıkıştırılmış/minimal konut üretmeye indirgenen konut arzı ve ortaya konan konut politikalarının bir ürünü olan residancevari yapılar önemini yitirmiş, küçük de olsa bahçesi olan, müstakil, aileye yönelik konutlar daha çok önem kazanmıştır.

Sosyal destek grupları gibi dayanışma örüntülerinin mahalle ölçeğini yitirmemiş, insan ölçeğinden uzaklaşmayan yerleşme desenlerinde ortaya çıktığı ya da buralarda daha güçlü olduğu görülen bu süreçte

milyonu aşan nüfusu olan ilçe belediyelerinin, yüzbinlerle ifade edilen mahalle büyüklüklerinin yersizliği ve gereksizliği daha iyi anlaşılmıştır.

"Komşu komşunun külüne muhtaçtır." atasözünün daha iyi kavrandığı bu süreçte yalnızlaştırılan ve 'birey'e indirgenen insanın tabiatının bunu reddetmesi deneyimlenmekte olup Aristoteles'in zoon politikonunun[6] henüz tamamiyle mağlup olmadığı görülmektedir.

Artık, -her ne kadar söylem olarak dillendirilmekte idiyse de- içi doldurulmadan öylece boş bırakılan 'mahalle'nin bir savunu olmaktan çıkarılıp hayata geçirilmesinin vakti gelmiştir. Hatta daha da ileri götürülerek mahalle altı ölçek ve sokak ölçeğinin öne çıkması gerekmektedir. Yaşanabilir mekânların sağlıklı insanlar üreteceğinden hareketle sokak hatta konut ölçeğinden başlanarak pencere boyutlarından bahçe büyüklüklerine, doğal iklimlendirme olanaklarından yapı yoğunluğuna, yeşil alan miktarının kademeli, dengeli ve ölçeklendirilerek dağıtılmasından büyüklüklerinin toplam nüfusa ve afet şartlarına göre belirlenmesine kadar pek çok konunun yeniden ele alınması gerektiği müşahede edilmiştir.

Daha çok deprem ve genel olarak afet riski kaygısı ile girişilen yerleşik alanlardaki kentsel dönüşüm uygulamaları bu defa 'rant'a[7] kurban edilmeyerek bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Pandemi ya da salgın riskine karşı da dirençli kentler ortaya koymak, kentsel mekânda yaşanabilirliği artırması açısından önemlidir. Kentsel açık alanlara ne kadar ihtiyaç duyulduğunu, her şeyin yaşam tarzı/kültürü pazarlaması üzerinden konut üretmek demek olmadığı, kentsel ulaşım ya da diğer altyapı olanakları kadar internet gibi dijital ağların ve iletişim teknolojilerinin gelişmişliği, yaygınlığı ve kalitesi ile erişiminde imkân eşitliğinin de önemli olduğu tecrübe edilmiştir. Atık dönüşümü-

"Eğitim kurumlarının kapatılmasıyla beraber UNESCO ve UNICEF'in açıkladığı verilerden dünyada tüm eğitim düzeylerinden öğrenci nüfusunun yaklaşık olarak yarısına tekabül eden 1,6 milyar öğrencinin eğitiminin kesintiye uğradığını bilmekteyiz. Türkiye'de bu sayı yaklaşık 25 milyon öğrenciyi bulmuştur."

nün kent ölçeğinden konut ölçeğine inmesi gerektiği; su ve -özellikle- organik atık dönüşümünün çok daha erken aşamalarda başlaması gerektiği, enerji vb. konularda yine konut ölçeğinde yenilenebilir ve tasarruf vadeden yöntemlere başvurulması gerektiği artık aşikârdır.

Bu bağlamda artık green city[8] kavramının da ara katlara yeşil doku serpiştirilen konut blokları uygulaması demek olmadığı konuttaki enerji ve su kullanımından, yeşil alan kullanımlarını zenginleştirecek ve fonksiyonelliğini artıracak çözümler üretmeye kadar çok daha geniş bağlamlar üzerinden kurgulanması gerektiğini söyleyebiliriz.

Kentlerdeki nüfus yoğunluğu ve miktarının yaşanabilir kentsel mekânlar üretmenin önündeki en büyük engellerden biri olduğu düşünüldüğünde İstanbul gibi metropoliten alanların büyük açmazlar içerisinde olduğu kolaylıkla söylenebilir. Yaşanabilirliği artırmanın ölçütlerinden birinin nüfus yoğunluğunu mümkün mertebe homojen ve kademelendirerek dağıtmak olduğu düşünülecek olursa yatay bir yerleşme deseni için daha çok kent toprağına ihtiyaç duyulacağı ve kentsel alanın metropoliten olmaktan da çıkarak bir bölge haline geleceği bu tür 'Dünya Kenti' olarak kabul gören büyük kentlerde arsa spekülasyonları ve bırakın artan kentsel rantı artık iyeliğin kendisinin parçalanarak pazarlamaya konu emtiaya dönüşeceği söylenebilir. Bu durum zaten Londra gibi küresel pazara eklemlenmesi çok daha üst düzey olan kentlerde şimdiden bu durumdadır. Dolayısıyla kentleri yaşanabilir kılmak adına yatay bir mimari yapılaşmaya yönelmek kademelenmenin ortadan kalkması anlamına gelmez, öyle sanılmamalıdır.

Salgın sonrasında inşa edilecek kentlerin, kentsel alt bölgelerin ya da kentsel alanların bu süreçte alışılan uzaktan çalışma, home office[9] gibi çalışma biçimlerinden hareketle Zooning[10] uygulamalarına daha az ihtiyaç duyacağı söylenebilir. Kentsel işlev alanları arasında bir 'bölgeleme'ye[11] gitmekten ve bu alanları birbirine bağlamaya dönük ulaşım sistemleri ile bunların çeşitlilik ve verimliğinden ziyade yeni çalışma biçimini destekleyici altyapı hizmetlerini sağlamaya yönelik yatırımlara ihtiyaç duyulacağı öngörülebilir. Ofis yapılarının ya da bir prestij unsuru olarak gökyüzünün maviliğini delen sermayenin kendisini kent mekanında teşhir ettiği gökdelenlerin yerine güçlü internet vb. dijital bağlantılar üze-

rinden sanal olarak kontrol edilen ve önceki haline çalışma odalarının eklendiği smart home(akıllı konut) ve smart city(akıllı kent) çözümlerinin mimarlık ve şehircilik alanını daha çok meşgul edeceği söylenebilir.

Salgın sonrası kentlerde bireylerin kamusal alanda daha çok görülebileceği beklentisinin aksine bireylerin -daha çok yalıtıldığı ve- birer prize bağlı olacağı daha yalıtılmış bir yaşam biçiminin, 'sanal ağlar' ve yapay zekânın kendisini daha çok hissettireceği bir alternatiften de şimdiden bahsedilmektedir. Bunun kentlerde Silikon Vadisi işlevi taşıyan kentsel alanları doğuracağı ve bu yeni sektörler ile dijital iletişimin yarattığı olanakların şekillendirdiği faaliyet sahalarının belirleneceği, bu sürecin şimdiden başladığı ifade edilmektedir. Daha çok hareketsizleşen bir insan tipolojisinin betimlendiği bu senaryoda 'kutu'lara hapsedilen birer tırtıla dönüşen bireyin 'koza'sından dışarı çıkmasını gerektirmeyecek bir mekân formasyonu öngörülüyor olsa da yine de toplumsallaşmaya ihtiyaç duyacak insan için bu kısa erimde mümkün görünmemektedir.

Her ne kadar kentsel mekânın planlanmasında bölgelemenin önemi azalıyor gibi görünse de; işlev alanları arasındaki keskin ayrımların çoktan ortadan kalkıp daha esnek bir mekânsal çözümlemeye gidilmesinde olduğu gibi; yoğunluk, yükseklik vb. açılardan bölgelemenin devam edeceği, kentler için kademelenmenin kaçınılmaz olduğu ifade edilebilir.

Kamusallık ve kamusal alan tartışmalarının yeniden alevleneceği ve belki de yeni bir kamusallığın tanımının yapılacağı salgın sonrası kentler için yaşanabilir bir çevreden ve kişi başına düşen yeşil alanın m^2 cinsinden ifadesinden çok daha fazla bahsedeceğiz gibi görünüyor. Yine, kontrol altına alınmaya çalışılan kitlelerin, kalabalıkların bir birey olarak, bir yurttaş olarak, küresel dünyaya karşı yereli ve yerelin savlarını, yerindeliğin önemini ve komünün kendi argümanlarını savunacağı kentsel mekânların varlıklarını devam ettireceği, artık sanalda örgütlense ve bu mecraya taşınan bir mücadeleden bahsedilecek olsa da sermaye ve emeğin kentsel mekân üzerindeki karşıtlıklarının korunacağı ifade edilebilir. Bunun için de sokaklar ve meydanlar gösteri, yürüyüş ve her türden nümayişin adresi olmayı sürdürecektir. Salgın ile birlikte pek çok şey değişecek olsa da kentin kalbi konumundaki meydanın karşıtlıkların bir araya geldiği, temas ettiği, dayanışmayı ve

çatışmayı doğuran, nihayetinde bir senteze ulaşmayı sağlayacak temel mekân olma vasfını yitirmeyeceği düşünülmektedir. Değişim için pek çok şey gerekir, vardır, olmalıdır da ancak son kertede aksiyona ihtiyaç duyulur. Ortaya konacak direnç de kendini mekânda şu veya bu şekilde var edecektir. Bunun görünen yüzü de meydanlar olacaktır.

Tıpkı modern şehirciliğin sağlık odaklı kurulmasında başat rol oynayan Sanayi Devrimi'nin yarattığı sağlıksız yaşam koşulları ve salgınlar gibi Covid-19 pandemisinin de bir kamu sağlığı sorunu olarak kentin/kentlerin bir takım ölçütler etrafında yeniden düzenlenmesi gerekliliğini beraberinde getireceği beklenebilir. Bir Atina Sözleşmesi[12] kadar temel teşkil edecek bir düzenleme olup olmayacağı şimdiden kestirilemezse de, 19. yüzyıldaki kolera salgınları sonrası Londra[13] ve Paris'te[14] yürürlüğe konan mekânsal düzenlemeler kadar olmasa da, bu pandeminin gerektirdiği kendine özgü ve özellikli önlem, uygulama ve meşruiyetini sağlayacak yasal düzenlemelerde bulunulacağı söylenebilir. Hem sosyo-mekânsal, hem psiko-sosyal hem de fizik mekâna yönelik olarak geliştirilecek bu yeni 'yapılan(dır)ma'ların etkilerini ise daha sonraki dönemler üzerinden daha iyi okunabileceğini söylemekte yarar var.

(1) Epidemi: Kelime olarak epidemi, kontrolden çıkmış herhangi bir meseleyi tanımlamada kullanılır. Asli tanımında ise bir bölgede, bir toplumda, geniş bir coğrafi alanda ortaya çıkan ve nüfusun yüksek bir oranında etkili olan hastalık salgını şeklinde karşımıza çıkar.

(2) Pandemi: Bu kavram ise salgının, -epidemiden farklı olarak- gruplar ve bölgeler üstü, coğrafi olarak yayılmış olmasıyla ilgilidir. Bir salgın hastalıktan tüm ülke veya tüm Dünya'nın etkilenmesi durumunu ifade eder. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 11 Mart 2020 tarihinde yeni coronavirüs (Covid-19) salgınını bir pandemi olarak tanımlamıştır.

(3) Avangart mimar Le Corbusier'in tasarladığı Ville Radieuse (The Radiant City) kent planını ifade eder. Şehri yaşayan bir makine olarak işlev görür hale getirmek isteyen Corbusier'in bu planının temeli bu makinenin işleyişinin de bir mekaniğe bağlanması temeline dayanıyordu. Yüksek yoğunluklu konut tipolojilerinin geliştirilmesinin mümkün olacağı ve bu eşit yoğunluğa sahip yapıların geniş yeşil alanlarla çevrili olmasının hedeflendiği bu planda kentsel işlev alanları da yer yer yapı içinde çözülecektir. Detaylı bilgi için bkz. Fishman, R., (2016). Yirminci yüzyılda kent ütopyaları. s. 163-261. Daimon Yayınları, İstanbul.

(4) 19. yy. başlarında gerçekleştirdiği projelerle büyük etki yaratan öncü ütopyacı Owen, insan karakterinin düzelmesi neticesinde, yani bir ahlak reformuyla iktisadi sistemde dönüşüm sağlanabileceğine inanıyordu. İnsanın içinde yetiştiği ortamın bir ürünü olduğunu savunan Owen, İngiltere'de 2000 kişilik bir iplik fabrikasında düşüncelerini uygulamayı denemiş, ancak fabrika kapanmak durumunda kalınca başarısızlığa uğramıştır. Bu başarısızlıktan sonra düşüncesi ortak üretim ve üretim araçlarının ortak mülkiyeti temelinde kooperatifçiliğe evirilmiştir. Detaylı bilgi için

bkz. https://www.open.edu/openlearn/ocw/mod/oucontent/view.php?id=1658&printable=1 ve Siméon, O. (2017). Robert Owen's experiment at New Lanark: from paternalism to socialism. Springer.

(5) Kent ve kırın çekici yanlarının bir araya getirilip -özellikle- kentin itici ve istenmeyen yanlarının etkilerinin ortadan kaldırılmasını hedefleyen bir yörekentleşme(banliyöleşme) pratiği olarak karşımıza çıkan bu ütopyanın en önemli tarafı uygulanabilir oluşu ve Londra yakınlarında deneyimlenmiş olmasıdır. Detaylı bilgi için bakınız. Çınar, T. Bahçekent Modelinin Düşünsel Kökenleri ve Kentbilimine Katkıları. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 55(1). ve Fishman, R., (2016). Yirminci yüzyılda kent ütopyaları. s. 29-94. Daimon Yayınları, İstanbul.

(6) Zoon politikon: Aristoteles bu ifadeyi "Politika" adlı yapıtının hemen başında kullanmaktadır. Bu ifadeyle kastettiği, insanın toplumsal, devlet kuran ve siyaset yapan bir varlık olduğudur. Detaylı bilgi için bkz. Aristo(teles), (2020). Politika. Say Yayınları.

(7) Rant (isim, ekonomi, Fr. rente): Getirim; bir malın, mülkün ya da paranın, belirli bir süre sonunda, hiç emek verilmeden sağladığı gelir.

(8) Literatürde, "Eko-kent", "Sürdürülebilir kent", "Kompakt kent" gibi birçok farklı isim altında birbirine benzer alt başlıkları konu edinen "Yeşil kentler", özünde, son 60 yıldır süregelen yoğun kentsel büyümeye karşın daha çevreci ve sürdürülebilir bir yaklaşım getirmeyi amaçlamaktadır. (Breheny, 1992; Burton, Jenks, & Williams, 2003; Roseland, 1997 aktaran Okumuş, 2016: http://www.skb.gov.tr/yesil-kentler-s19617k/). Bu çerçevede yeşil kentler, doğal çevreyi ön plana çıkaran, yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanan, daha sürdürülebilir ve yaşam kalitesi yüksek yapılaşmış çevreler oluşturan, ekonomik olarak da çevreye saygılı üretim ve tüketim biçimlerini benimseyen, halkın refahını ve sağlığını koruyan ve geliştiren kentler olarak tanımlanmaktadır. (Karlenzig, 2008 aktaran Okumuş, 2016: http://www.skb.gov.tr/yesil-kentler-s19617k/).

(9) Home Office: Evinizin belli bir bölümünü ofise dönüştürerek işinizi idame ettirdiğiniz oda, köşe veya alandır. Home Ofis aynı zamanda, belli bir mekânı adlandırmanın dışında kişilerin çalışma ortamını ifade etmek amacıyla kullandıkları bir terimdir. İnternet teknolojilerinin gelişimiyle birlikte birçok yeni iş kolu ortaya çıktı. Serbest çalışan kişiler ekstradan bir ofis kiralamak ve ofisin giderlerini karşılamak yerine evlerinin bir bölümünü ofis alanına dönüştürmeyi tercih ettiler. Evden çalışan kişilerin sayısının ve ekonomik açıdan öneminin artması, doğal olarak evden çalışmak isteyenlere hitap eden bir home ofis kültürünün oluşumunu da tetikledi (https://wmaraci.com/nedir/home-ofis).

(10) Zooning: Kent planlamasında bir yerleşmenin farklı işlevleri içeren bölgelerini belirleme eylemi. Bu işlemin ana amacı kentin barınma, ticaret, sanayi gibi etkinlikleri içeren yörelerinin en uygun konumda yerleştirilmesidir. Farklı kentsel işlevlerin kendileri için ayrılmış özel yörelere konumlandırılmasına dayanan bölgeleme anlayışı, günümüzde eleştirilere neden olmakta ve aşınmaktadır. Özellikle, konut, çalışma ve kültürel etkinliklerin kentsel mekânda birbirlerinden kopuk biçimde verilmesi, kentsel bölgelerin günün her saatinde yaşamasını engellemektedir. Örneğin, kent merkezinin konut alanlarından ayrılması, onların iş saatleri dışında tümüyle boşalmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla çağdaş kentsel planlama artık tek işlevli bölgeler anlayışını yadsımakta, her bölgenin farklı işlevleri karışık olarak barındırmasının kentsel yaşamı canlandırıcı bir etmen olduğuna inanmaktadır (https://sanatsoz-

lugum.blogspot.com/2019/09/bolgeleme.html#:~:text=Kent%20planlamasında%20bir%20yerleşmenin,yörelerinin%20en%20uygun%20konumda%20yerleştirilmesidir.).

(11) Bölgeleme: Zooning

(12) "Atina Anlaşması, bir grup mimar tarafından 1933 yılında kaleme alınan, modern mimarlık ve şehircilik için adeta bir anayasa hükmünde olan metindir. Açıklamalarıyla birlikte 95 şehircilik yasasından oluşmaktadır. Konaklama, boş zaman, iş, dolaşım, tarihsel miras gibi konularda gözlemler, öneriler, ilkeler ve yasalardan oluşan Anlaşma, Avrupa ve ABD'nin 33 şehrinde yapılan araştırmaların ortaya koyduğu olumsuz tablonun etkisiyle, kötü gidişata dur demek amacıyla hazırlanmıştı. Bugün, arkeolojik bir kazıda bulunmuş, çok eski zamanlara, başka uygarlıklara ait tarihsel bir metin olarak görünüyor ne yazık ki. Modernizm ve Atina'nın anlaşması çoktan feshedilmiş durumda. Atina Anlaşması'nda çizilen ütopik, modern şehir, şu an yaşadığımız şehrin içinde bir yerlerde gizli yine de. Le Corbusier'nin 1942'de gözden geçirerek yayımladığı metin, modern şehrin (sanayi kentinin) ortaya çıkış serüveninin, nerede hata yapıldığının anlaşılması, içinde yaşadığımız çevrenin, mahallenin, semtin bileşenlerinin ve birbirleriyle ilişkilerinin son derece kesin çizgilerle ayrıldığının görülebilmesi ve bu kayıp şehrin bir an için bile olsa görünür kılınması açısından hâlâ geçerliliğini koruyor." Bkz. http://www.kitapyurdu.com/kitap/atinaanlasmasi/127341.html&filter_name=-le%20corbusier%20atina , Atina Antlaşması kitaplaştırılmış metin tanıtım yazısı.

(13) 1815 Waterloo Zaferi - 1848 Şubat Devrimi Süreci: Edwin Chadwick "Poor Law Comission", Lord Russel Cadwick "White Chapel Epidemisi", "Public Health Act" gibi isimler, araştırmalar ve yasal düzenlemeler Londra için önem arz etmektedir. 1848-65 tarihleri arası için de Joseph Bazalgette ismi öne çıkar.

(14) George Eugene Haussmann'ın III. Napolyon dönemi Paris'inde 1853-1869 arasında ortaya koyduğu kentsel dönüşüm uygulamaları. Detaylı bilgi için bkz. Howard Saalman (1971). Haussmann: Paris transformed. George Braziller, New York.

Salgın Döneminde Retorik

Furkan Emiroğlu

Küresel salgınlar, bilinemeyene karşı çaresiz kalınan durumlar olup, azami surette gereken tedbirlerin planlıca alınması gerektiği dönemlerdir. Bu süreçten etkilenen kesim yalnızca halk/vatandaşlar olmamakta, aynı zamanda bu süreci en iyi şekilde yürütmesi gereken bireyin temel hak ve özgürlüklerini garanti altına alması gereken devletler de etkilenmektedir. Sürecin yürütülmesi (yönetim organizasyonunda idarenin ve kaynakların etkin kullanımı) açısından birçok dengenin eş zamanlı olarak gözetilmesi sürecin zorluk derecesini artırmaktadır. Hassas bir siyasetin izlenmesi gereken salgın dönemlerinde ihtiyaçları olan ve eylemler karşısında belli başlı tutumlar takınan toplumun idaresinin rasyonelce gerçekleştirilmesi önemli görülmektedir.

Bilinen, beklenen, öngörülen ve öngörülümeyen tehditler ve gelişmeler karşısında – halkın, planlar dışında, kargaşaya sebep olacak eylemler halinde olmamaları, devletin ve milletin varlığına yönelik zarar verici hareketlere meyil etmemeleri; kuşku, korku, şüphe, öfke, husumet, kıskançlık gibi duyguların ortaya çıkmaması için devletin zorlu süreçte atacağı her adım, vereceği her karar belli dengeleri gözetecek şekilde gerçekleşmelidir. Bu denemede, bu gereklilikten hareketle devlet ile halk arasındaki çeşitli iletişim unsurlarına, iletişim yollarına, kontrol ve denetleme işlevi bakımından iletişim süresince kullanılan retoriğe değinilecektir.

Retorik, Aristoteles'in Retorik adlı eserinde belli bir durumda, elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisi olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre ise hitabet, kişilerin herhangi bir konuda, karşılarında bulunan insanlara yahut bir topluma düşündüklerini ve bildiklerini kısa, özlü, etkili ve düzgün bir ifade ile anlatmalarına denir.

Hitabetin çeşitli türleri olmakla beraber bu yazıda salgının yönetimi, idare eden ve yönetilen, düzen hususlarına yönelik sorgulamalar gerçekleştirileceği için akademik hitabet ve siyasi hitabet ele alınacaktır. Birincisi ile bilimsel kanıt yolu, ikincisi ile halkın/kitlenin harekete geçirilmesi, kontrol altında tutulması, hükümet ve diğer liderler, onların gruplarının yönlendirmeleri dahilindeki ikna çalışmaları söz konusudur.

Son bir yıl içinde dünyayı etkisi altına alan, ülkemizin de temel gündemi haline gelen koronavirüs salgını, kullanılan resmî dilin ve medya dilinin ülke siyasetini ve toplumu ne denli etkilediğini yakın zamanda birçok örnek vasıtasıyla göstermiştir. Yalnızca tek bir formda kullanılmayan retorik, yazılı, şematik ve irticali türleriyle işlevini yerine getirmektedir. Ayrıca politik, adli ve epideiktik şeklinde sınıflandırılan retorik, politik türde cesaretlendirme ve umut kırma işlevlerine sahiptir. Ayrıca zaman bakımından geleceğe dair söz söyleme hedefine sahip olan politik retorik, salgın süresince normalleşme sürecinde, hedeflenen sonraki refah durumuna doğru umut beslemeye yönelik motivasyon oluşturmaktadır. Liderler, ülkenin sahip olduğu altyapının zorlu durumları karşılayabilme kapasitesine yönelik işaretler göstererek halkın güveninin, sebatının sağlanmasını hedeflemektedirler. Bağımsız görülen bilimin güvenilirliği ve geniş kitlelerce kabul edilmesini sağlayan bilim kurullarının destekleri yöneticiler tarafından alınmaktadır. Umutsuzluk ve tepki durumlarının ortaya çıkmaması için onlara yazılı, görsel birçok mecradan iletiler iletmekte, onların olağanüstü duruma adapte olmalarını sağlayacak süreci konsolide etmektedirler. Bu eylemlerinin akla uygunluk veya uygunsuzluk, mantıklı ve tutarlı olup olmaması şeklinde sonuçlanmasına göre liderlerin/yönetim gruplarının politik başarı düzeyi belirlenecektir. Bir performans ve gösteri olarak da kabul edilen retorik, salgın sürecinde de hedef gösterme, düşman belirleme, siyasi mukayese ve destekleyici elde etme hususlarında siyasi zümrelerin kullandığı enstrüman olarak

görülebilir. Siyasi ve adli bakımlardan hedef grupların suçlanması, taraftar sağlanması istenen grubun savunulması buna örnek olarak verilebilir. Bununla beraber siyasi kesimler hem kendilerinin, hem de muhaliflerin geçmiş eylem ve söylemlerine referanslarda bulunarak politik farkları ortaya koyup, adalete vurgu yapıp retoriğin adli boyutunu da gündeme getirebilirler. Son olarak epideiktik retorik türü ile şimdiki zaman çerçevesinde söylemlerini dile getirerek hedef kitleyi yahut durumu övmek veya eleştirmek eylemlerini ortaya koyabilirler. Bunun sonucunda onur ve övünç duyulacak durum bariz hale getirilmiş olunur.

“Gelişen iletişim teknolojisi sayesinde halk sağlığı ve tedbirlerinde ilerlemeler kat edilmiş, salgına karşı bilincin artması sağlanmıştır. Fertler yalnızca sözlü ikazlara maruz kalmamış; görsel içerikler, kamu spotları, günlük vaka ve ölüm oranları, salgın yayılım haritaları, sosyal medyada yer alan ve kötücül durumların vehametini gözler önüne seren paylaşımlar ile onların duyarlılıkları artırılmıştır. ”

Ayrıca retorik, bileşenleri bakımından ethos, pathos ve logos’dan oluşmaktadır. Ethos ile konuşan kişi, pathos ile dinleyici ve dinleyicide uyandırılan duygular, logos ile de mantığa uygunluk-tutarlılık temsil edilmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, logos’u kullanan hatip/siyasi lider/yönetici, aynı zamanda göstereceği tutarlı ve makul davranışlar neticesinde ethos’unu, itibarını ve inandırıcılığını da artırmış olmaktadır.

Görsel açıdan ikna edicilik değerlendirildiğinde salgın dönemlerinde öne çıkan yöntemlere şahit olunmuştur. Gelişen iletişim teknolojisi sayesinde halk sağlığı ve tedbirlerinde ilerlemeler kat edilmiş, salgına karşı bilincin artması sağlanmıştır. Fertler yalnızca sözlü ikazlara maruz kalmamış; görsel içerikler, kamu spotları, günlük vaka ve ölüm oranları, salgın yayılım haritaları, sosyal medyada yer alan ve kötücül durumların vehametini gözler önüne seren paylaşımlar ile onların duyarlılıkları artırılmıştır.

Devlet-bireyler arasındaki ilişkiler dışında bireyler ve gruplar arasındaki iletişimler de salgın döneminde retoriğin incelenmesini gerektirmiş; böy-

le durumlarda devletin ve bireylerin takınması gereken hakça ve evrensel tutumlar üzerine düşünmeye sevk ettirmiştir. Özellikle kutuplaşmanın fazla görüldüğü ülkelerde aşırı sağ ideolojileri benimsemiş kesimlerce virüs biyolojik bir silah olarak görülmüş, salgının kendi ülkelerine yayılmasında muhalif oldukları grupları sorumlu tutmuşlardır. Ksenofobi, İslamofobi, Antisemitizm gibi düşünceler, politik olarak karşılarında durdukları gruplara karşı protest tavır takınmışlar ve onların ülkelerinden sınırdışı edilmelerini istemişlerdir. Güvensizlik ve belirsizlik durumlarının etkilediği bu durum, çeşitli ülkelerdeki aşırı sağcı ve ekstremist ideolojilerin yayılmalarına sebep olmuş, olumsuz anlamda kullandıkları retorik ve örtük tasımlar eliyle etkilerini artırdıkları gözlemlenmiştir. Bu sebeplerden dolayı, çokkültürcü yaklaşımın taban tabana zıt olduğu uygulamalarda Avrupa'daki birçok ülke demokrasi adına çetin bir sınav vermiştir ve vermeye devam etmektedir.

Tüm bu sayılan siyasi ve sosyal iletişim ağlarında devletin denge gözetici mahiyeti ve söylem stratejisi ülkenin çeşitli alanlarda istikrarının tesis edilmesi yahut sürdürülmesi açılarından öneme sahip olduğu görülmektedir. Salgın dönemlerinde hesaba katılması gereken olağanüstü durumun etkilerini alışkanlıklar, yeni bağlılıklar ve bağımlılıklar ve beklentilerden ötürü normalleşme dönemlerinde de gözetmek gereklidir. Sayılan motivasyonların hepsi yönetimin ve liderlerin söylem stratejilerini önemsemelerini, toplumun taleplerini ve tepkilerini vakitlice sezinlenmelerini ve öngörmelerini, kaynakların idaresinin ve sevkinin rasyonel planlar dahilinde gerçekleştirilmesini gerektirmektedir.

Salgın ve Karantina Hukukunun Gündeme Getirdiği Sorular

Salih Koç

İnsanoğlunun tarih boyunca devletle olan münasebetinin, on yedinci yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan yeni devlet tarzı ve daha sonraki yüzyıllarda yaşanan kırılmalarla birlikte insan haklarına verilen önemin artması akabinde yurttaşlar lehine bir seyir izlediği, yeniçağ siyasi tarihine vakıf olan herkesçe malumdur. Her türlü devlet modelinin ve yönetim şekillerinin test edildiği siyasal düşünceler tarihinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası görece yeni ve küresel bir hareket bütün dünya halklarınca benimsendi. Irk, renk, din fark etmeksizin dünyada yaşayan bütün insanlar için geçerli ortak, uluslar üstü bir insan hakları anlayışının mevcut devletlerin hepsinde geçerli olması fikriydi bu. Batı demokrasisinin iki yüzlülüğü, kültürel farklılıkların insan haklarının göreceliliğine sebep olacağı gibi tartışmalar yazının kapsamı dışında olacağından bu tartışmalara girmiyoruz. Devletin anayasayla bağlı olması ve idarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolunun açık olmasını sağlayan idare hukuku gibi devletlerin alışık olmadığı şekilde hareket alanını sınırlayan bu yeni hukuk alanları, modern hukuk devleti idealinin yapıtaşlarıydı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kurulması Avrupa devletleri için çok yeni ve hiç

alışılmadık yeni bir maceranın da başlangıcı oldu. Devletler, Sözleşmeye aykırı davranışlarında kendileri dışında bir organ tarafından yaptırıma maruz kalmaya başladı. Yurttaşlar temel insan hakkı ihlalleri karşısında iç hukuk yollarını tüketip de bir sonuç alamazsa uluslar üstü bir mercie başvurup tazminat hakkı elde edebilmeye başladı.

Devletin hukuk etrafında gelişiminin iç dinamiklere etkisine bakacak olursak, karşımıza Kelsen'in normlar hiyerarşisi çıkacaktır. Her bir normun geçerliliğini bir üst norma uygunluğuna bağlayan Kelsen, günümüzde hemen hemen her anayasal sistemde geçerli kabul edilen bir hiyerarşik düzen kurdu. Buna göre anayasa, kanunlar- temel hak ve hürriyetlere ilişkin uluslararası sözleşmeler, cumhurbaşkanlığı kararnameleri (KHK'lar), tüzük, yönetmelik vb. olarak genel bir şekilde sıralayabileceğimiz bir sistem. Buna göre bir kanun anayasaya uygun olmalı, bir tüzük de kanuna uygun olmalıdır. İdarenin eylem ve işlemlerinde anayasaya ve kanunlara bağlılığını sağlayan bu hiyerarşi, modern hukuk devleti fikrinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır.

Yukarıda verdiğimiz genel bilgiler ışığında, uzun bir süredir tüm dünyanın mücadele ettiği covid-19 pandemisi ve onunla mücadele edebilmek için gerekli önlemlerin hukuki boyutunu, iç hukuk ve uluslararası hukuk düzleminde kısaca değerlendirmek isteriz.

Covid-19 tüm dünyaya yayıldı, hükümetler eşi görülmemiş bir ölçekte karantina ve seyahat yasakları koydu. Yine de vaka ve ölüm sayıları artmaya devam etti.

Karantinalar ve seyahat yasakları genellikle yeni bulaşıcı hastalıklara karşı ilk tepkidir. Bununla birlikte, bu eski araçlar genellikle yüksek derecede bulaşıcı hastalıklar için sınırlı faydaya sahiptir ve çok ağır bir elle veya çok gelişigüzel bir şekilde zorunlu kılınırsa, ters etki yapabilirler. Halk sağlığı uygulamalarında "karantina", bulaşıcı bir hastalığa maruz kalmış kişilerin (veya toplulukların) ayrılması anlamına gelir. Bunun aksine "tecrit", enfekte olduğu bilinen kişilerin ayrılması için geçerlidir. Bununla birlikte, hukukta, "karantina" genellikle her iki tür müdahaleyi ve seyahat sınırlarını ifade eder. Tecrit ve karantina gönüllü olabilir veya kanunen zorunlu kılınabilir.

Ülkeler içinde, tecrit ve karantina emirleri durmadan geliyor. Mahkemeler genellikle bu emirleri devletlerin halk sağlığını korumaya yönelik geniş yetkilerine saygı göstererek

onaylamıştır. Bununla birlikte, karantina mantıksız olduğunda veya yetkililer gerekli prosedürleri takip edemediğinde mahkemeler ara sıra müdahale etmişlerdir.

İzolasyon ve karantina emirleri son yıllarda daha az yaygın olmasına rağmen, birçok devlet, ilaç rejimlerine uymayan tüberküloz hastalarını izole etti. En az 18 devlet, 2014 Ebola salgını sırasında Batı Afrika'dan dönen kişileri karantinaya aldı. Mart 2019'da, New York'ta kızamığa karşı aşılanmamış tüm küçüklerin halka açık alanlara girmeleri yasaklandı. Çoğu devlet, karantina düzenlemek için acil durum bildirimine ihtiyaç duymuyor.

Bu süreçte cevaplanması gereken sorular var. Biz sadece bu soruları belirteceğiz ve cevabını zamana bırakacağız. Buradaki amacımız en azından fikir üretme açısından bu soruları gündeme getirmek: Virüsün günlük yaşama etkisi, devletleri hızlı önlemler almaya ittiği ve bu önlemlerin alınması zorunluluğu gerçeği, yaklaşık dört yüz yılda oluşan hukuk devleti yapısına zarar mı veriyor? Küresel bir salgına karşı temel hak ve hürriyetlerimizden vaz mı geçiyoruz? Bu ve benzeri sorular pandeminin başından beri gerek ulusal gerek uluslararası yayın kuruluşlarında ve dahi sosyal medyada sıkça sorulan sorular haline geldi. Herhangi bir olağanüstü hâl rejimine geçilmeden getirilen kısıtlamalar, anayasada düzenlenen temel hak ve hürriyetlerin genelgelerle sınırlanması, devletlerin uluslararası sözleşmelerle kabul ettiği ilkeleri uygulayamaması gibi vakıalar bu soruların artmasına ve sorgulamaların dozunun artacağına işaret. Peki bu girdaptan nasıl çıkılacak? Sağlığımızı hatta hayatımızı tehdit eden bir virüsle mücadele kapsamında alınan önlemlere gösterdiğimiz rıza, devletle olan sözleşmemiz gereği sahip olduğumuz hakları uzun vadede yitireceğimiz distopyasını mı destekler hale geldi? Tüm dünya halkları için geçerli ve hukuki denetimi yapılabilecek ulusal üstü insan hakları ideali coronavirüs uğruna yitip gidecek mi?

"Karantinalar ve seyahat yasakları genellikle yeni bulaşıcı hastalıklara karşı ilk tepkidir. Bununla birlikte, bu eski araçlar genellikle yüksek derecede bulaşıcı hastalıklar için sınırlı faydaya sahiptir ve çok ağır bir elle veya çok gelişigüzel bir şekilde zorunlu kılınırsa, ters etki yapabilirler. "

Koronavirüsün Küresel Dengelerdeki Değişime Etkisi

Merve Aygün

Covid-19 salgını, dünyada etkisini artırdıkça ekonomiden siyasete, sağlıktan eğitime kadar pek çok hizmet aksamıştır. Ölüm ve vaka sayılarının artmasıyla birlikte sosyal hayat durma noktasına gelmiştir. Ortaya kaotik bir durum çıkmış, pek çok devlet bu salgında çaresiz kalmıştır. Almanya Şansölyesi Merkel'in '2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadığımız en büyük kriz' olarak nitelendirdiği bu salgın, sosyal düzenimizi değiştirdiği için pek çok kişi tarafından 'hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı' şeklinde ifade edilmiştir.

Koronavirüsün ortaya çıkışına yönelik komplo teorilerini bir kenara bırakacak olursak, devletlerin, şirketlerin ve sistemlerin bu ani salgın karşısında dayanıklılık ve güven testi yaşadığı şüphe götürmez bir gerçek. Salgın öncesi bu küresel sistemde yer alan tüm aktörler siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel pek çok unsurla birbirine bağlanır ve küresel denge rasyonel çıkarlar üzerinde inşa edilir. Ancak, salgın aktörler arasındaki bu ağ yapıyı etkileşmiştir. Salgınla mücadele etmek için zaman zaman ülkeler arasında uçuşlar askıya alınmış, giriş-çıkışlar kapatılmıştır. Ayrıca salgının ilk zamanlarında bir ülkenin satın aldığı maskelere bir başka ülke tarafından el konulduğu görülmüştür. Bununla birlikte Avrupa Birliği (AB) gibi ulus üstü kurumların, var olan mali ve siyasi krizleri koronavirüsle

daha da derinleşmiştir. Ortaya çıkan bu manzara karşısında bu çalışma, salgında uluslararası sistemin nasıl bir değişim yaşadığını tartışmaktadır

Salgın gibi tüm dünyayı etkileyen krizler, yerel düzeyde ülkelerin tek başına yapacakları mücadeleden ziyade etkili bir dayanışmayla üstesinden gelinebilecek türde olaylardır. Bu anlamda koronavirüsle mücadelede küresel iş birliği ve dayanışma önem kazanmıştır. Fakat salgınla gelen küresel ölçekteki ekonomik durgunluk karşısında beklediği dayanışmayı göremeyen ülkeler, Avrupa Birliği ve uluslararası kuruluşların varlık nedenlerini sorgulamıştır. Örneğin, koronavirüsün derinden etkilediği İtalya'da aşırı sağcı lider Matteo Salvini birlikten ziyade 'çakallar ve yılanlar mağarası' olarak nitelediği AB'den "Önce virüsü yenelim, sonra tekrar düşünelim. Gerekirse teşekkür etmeden veda edelim" sözüyle ayrılmayı önermiştir.

Koronavirüs salgını ekonomileri ciddi şekilde etkilemiştir. Ülkelerin çoğunda sağlık harcamaları benzeri görülmemiş şekilde artmış, binlerce kişi işten çıkarılmıştır. Firmalar iflas eşiğine yaklaştıkça devletler ekonomiye para akıtmak zorunda kalmışlardır. Tüm dünya ekonomilerini bu şekilde etkileyen salgın, AB içinde de krize neden olmuştur. Avrupa'da ekonomik durgunluk yaşanmıştır. Bu nedenle bazı ekonomik destek paketleri gündeme gelmiştir. Ancak salgınla mücadele için ön plana çıkan bu destek konusunda AB liderleri arasında tam bir uzlaşı sağlandığı söylenemez. Salgına karşı ekonomik alanda her ne kadar iş birliği vurgulansa da bu iş birliğinin nasıl olması gerektiği hususunda anlaşılamamaktadır. AB, salgının neden olduğu tahribata karşı tüm üye ülkelere uzun vadeli mali kaynak sağlayacak korona tahvilleri önermiş ancak üyeler arasında fikir birliği gerçekleşememiştir. İtalya, Fransa ve İspanya gibi ülkeler korona tahvillerini desteklerken Almanya ve Hollanda'nın başını çektiği ülkeler buna karşı çıkmıştır. Bu ayrışma kuzey-güney AB şeklinde somutlaşmaktadır. Buna göre Almanya, Finlandiya gibi kuzey ülkeler, sorumsuz ekonomi politikaları izlediklerini düşündükleri İspanya, İtalya gibi güneydeki ülkelere kefalet etmeleri gerekmediğini ifade etmektedir. Kendilerine haksız yere ders verildiğini ifade eden güney ülkeler ise özellikle koronavirüs sürecinde yalnız bırakıldıklarını düşünmektedir. Buna karşın Brüksel'de düzenlenen Avrupa Parlamentosu'nda konuşan AB Komisyon Başkanı Ursula von der Leyen salgına karşı kimsenin hazır olmadığını ifade ederek "İtalya'nın en çok ihtiyaç duyduğu zamanda da kimse yoktu. Bu nedenle tüm Avrupa adına

kalpten özür diliyorum" açıklamasını yapmıştır. Böylece AB'de salgının ilk zamanlarında eldiven, koruyucu maske ve önlük gibi ekipmanların kısıtlılığından dolayı ortaya çıkan kriz artık sağlık alanından ekonomik alana doğru evrilmektedir. Bu nedenle pek çok kişi tarafından 'AB, artık bitti' sesleri yükselmektedir. Ancak konu uzmanlarına göre böyle bir yargı için henüz erken. Fakat koronavirüsle birlikte AB üye ülkeleri arasında güven problemi bir kez daha gün yüzüne çıkmakta, mevcut krizler daha da derinleşmektedir. Her ne kadar AB'nin dağılma süreci içinde olduğu söylemek zor olsa da ileriki dönemlerde olası bir dağılma halinde koronavirüs sürecinde yaşananlar tekrar zihinlerde canlanacaktır.

Küresel salgın, AB gibi uluslararası örgütlerin temel misyonlarını yerine getirmekteki yetkinliklerini açığa çıkarmıştır. Bu durum, Kuzey Atlantik Paktı Teşkilatı (NATO), Birleşmiş Milletler (BM) gibi yapılar için de geçerlidir. Salgının bir sağlık problemi olarak görülmesi nedeniyle bu yapıların reaksiyon alması gecikmiş veya etkinliği düşük kararlar alınmıştır. Örneğin BM Genel Sekreteri Antonio Guterres, uluslararası topluma küresel ateşkes çağrısı yapmıştır. Bu çağrıya Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyon güçleri, 2 haftalık ateşkes ilan ederek karşılık vermiştir. Ancak hem küresel hem de bölgesel ölçekte sorunlar ve çatışmalar, BM'nin ve NATO'nun iş birliği ve dayanışma çağrılarına rağmen devam etmektedir. Her ne kadar BM, NATO, Dünya Bankası gibi kurumlar uluslararası siyasetin ve küresel dengenin vazgeçilmez bir unsuru olsa da çıkar çatışmaları nedeniyle koronavirüs salgını ve diğer ekonomik, siyasi ve insani krizlere müdahale etme hususunda etkinlikleri düşüktür. Guterres'in de ''Kovid-19, sadece bir alarm değil dünyanın bundan sonra karşı karşıya kalacağı sorunlar için bir prova'' olarak ifade ettiği gibi AB, NATO, BM gibi ulus üstü kurumların gelecekteki sorunlar karşısında insanlığa güven vermesi beklenmektedir. Ancak Covid-19 pandemisi, bu kurumlara karşı olan güvensizliği artırmıştır.

Dünya siyasetinde etkili olan Amerika, Rusya, Çin ve Avrupalı devletler küresel dengede önemli aktörlerdir. Bu aktörler birbirleriyle rasyonel çıkarlar doğrultusunda ya çatışır ya da iş birliği yapar. Bu rekabet ve çatışma özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında vekiller üzerinden ve farklı coğrafyalarda sürdürür. Fakat koronavirüs salgını ile bu aktörler vekilleri aracılığıyla değil doğrudan karşı karşıya gelmiştir. Örneğin dönemin ABD başkanı Donald Trump, koronavirüsün ilk çıktığı yer olan Çin'i doğrudan hedef almış, koronavirüs yeri-

ne 'Çin virüsü' ifadesini kullanmıştır. Çin ise Trump'ın bu ifadesine karşılık 'ABD'de bazı politikacılar koronavirüsü Çin'le ilişkilendirerek Çin'i karalamaya çalışıyor. Buna öfkeyle karşı çıkıyoruz, ABD'yi Çin'i suçlamaya son vermeye çağırıyoruz. Uluslararası toplumun birinci önceliği virüsle mücadele için uluslararası iş birliğidir.' açıklamasını yapmıştır. Salgının kaynağına yönelik bu tartışmalar, karşılıklı suçlamalarla ABD-Çin ilişkilerinde çatışmalı bir süreci başlatmıştır. Teknolojileri, uzay çalışmaları, ticaret savaşları, Güney Çin Denizi gibi hususlarda çatışan, rekabet eden ABD ve Çin, salgın karşısında iş birliği yapmak yerine var olan krizlerine yeni bir kriz eklemiştir. Benzer bir durum, ABD-Rusya ilişkilerine de yansımıştır. Koronavirüs aşısı üzerinden yapılan çekişme aslında Doğu Akdeniz, Kırım, Suriye çatışma alanlarıyla ekonomik, askeri, sosyal, kültürel rekabet alanlarından biridir.

Özetlemek gerekirse, koronavirüs salgınının küresel dengede ve dünya siyasetinde etkili olduğu görülmektedir. Salgının şokuyla pek çok kişi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan bu yapının tamir edilemez bir hasar aldığını ifade etse de zamanla konunun uzmanları bu hasarın geçici olduğunu, daha iyimser olanların ise salgınla yeni iş birliğinin artıp gerginliklerin azalacağını ifade etmektedir. Buradan hareketle koronavirüsün küresel dengeyi hangi düzeyde etkilediği sorusu gündeme gelmektedir. Bu çerçevede salgın, bölgesel ve küresel düzey ilişkilerindeki krizlerden biri haline gelmiştir. Yani her ne kadar dünya uzun bir aradan sonra ilk defa salgınla karşılaşıyor gibi olsa da salgının meydana getirdiği kriz aslında ilk değildir. Salgın dünya siyasetindeki aktörlerin özellikle siyaset ve ekonomi alanındaki mevcut krizlerinin biraz daha derinleşmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte AB, BM, NATO gibi ulus üstü kurumlardaki kalıp ilişkilerin sorgulandığı, yetersiz kaldığı, ortaya çıkan güç boşlukların birlik dışında olan güçlü devletlerle doldurulmaya çalışıldığı görülmektedir.

"Salgının şokuyla pek çok kişi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan bu yapının tamir edilemez bir hasar aldığını ifade etse de zamanla konunun uzmanları bu hasarın geçici olduğunu, daha iyimser olanların ise salgınla yeni iş birliğinin artıp gerginliklerin azalacağını ifade etmektedir."

Covid-19 Öngörülemeyen Bir Küresel Düzen Mi Getirdi?

Furkan Fidan

Günümüzün popüler söylemlerinden biri olan "küreselleşme", bir yandan dünya genelinde refah seviyesini, ekonomik gelişimi ve teknolojik yayılımı artırırken diğer yandan da ulusal egemenlik, kültür ve gelenekler için tehdit oluşturması bakımından Robert J. Samuelson tarafından "iki ucu keskin bir kılıca" benzetilmiştir. Küreselleşme sonucunda mesafelerin önemsizleşmesi ile giderek küçülen ve tekdüze bir yapıya dönüşen dünya, Marshall McLuhan'ın tasavvuruyla "global bir köy" haline geldi. Zira, Çin'den yola çıkan bir virüsün kısa bir süre içerisinde tüm dünyayı sarıp sarmalaması dünyanın küçüldüğü öngörüsünü kanıtlar niteliktedir. COVİD-19'un küresel çapta hissedilen sarsıcı etkisi hayatın her anına yansımış durumda. Aralık 2019'da Çin'de ilk COVİD-19 vakasının ortaya çıktığı günden bugüne dünya genelinde 140 milyondan fazla vaka ve 3 milyondan fazla ölüm kayıtlara geçti. Ülkelerin sağlık sistemlerinin ve aşı sayısının yetersiz oluşuna ek olarak virüsün farklı mutasyonlara uğraması salgının şiddetini arttırdı. Virüsle mücadelede alınan önlemler sonucu ülke ekonomilerinin durgunlaşması küresel ekonomik düzeni de kaosa sürükledi. Ne kadar süreceği belirsiz olan bu süreç, "bundan sonra hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı" düşüncesiyle "Korona öncesi" ve "Korona sonrası" ayrımını yapmamıza sebep oluyor. Bu ayrım dolayısıyla

"COVİD-19 öngörülemeyen bir küresel düzen mi getirdi?" sorusunu akıllara getiriyor.

COVİD-19, devletlerarası geçişkenliği sınırlandırarak küreselleşmenin sunduğu sınır esnekliğine, mal, sermaye ve insanların göreceli serbest dolaşımına engel oldu. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), AB ve BM gibi uluslar üstü ve çok taraflı kurum ve kuruluşların pandemide beklentileri karşılayamayarak sınıfta kalması, bu kurum ve kuruluşların varoluşları hakkında birtakım soru işaretleri ortaya çıkardı. Bu durum, devletleri kendi başının çaresine bakmaya ve sınırlarının içerisine çekilerek izolasyoncu bir tavır sergilemeye sevk etti. Bununla birlikte pandemi şartları, küreselleşmenin uzun yıllardır aşındırdığı "ulus-devlet" kavramına güç kazandırdı. Dolayısıyla "Korona sonrası" dönemde daha güçlü bir devlet merkezli uluslararası sistemin doğması muhtemeldir.

Açıkçası her ülkenin pandemiye kendi başının çaresine bakarak çözüm araması, Soğuk Savaş sonrası ABD önderliğinde kurulan liberal dünya düzeninin giderek kan kaybettiğinin işareti niteliğindedir. Zira küresel liderlik iddiasında bulunan ABD, eski Başkan Trump yönetiminde benimsenen "Önce Amerika (America First)" siyaseti kapsamında izolasyoncu bir tavır sergilemesi sebebiyle COVİD-19'a yönelik küresel düzeyde çözüm arayışları yerine sadece "Çin virüsü" söylemi geliştirerek Çin'i uluslararası arenada sıkıştırmaya çalışmakla yetindi. Buna ilaveten, ABD'nin salgından en çok etkilenen ülke olması ve pandeminin merkez üssü haline gelmesi bir kez daha Çin'in ABD'nin önüne geçebileceği düşüncesine yer açtı. Dolayısıyla, ABD siyasetinde hem Cumhuriyetçi hem de Demokrat cephelerin ortak ötekisi olarak konumlanan Çin'e karşı, Biden yönetiminin de agresif politikalar benimseyeceği ve ABD – Çin arasındaki iplerin daha da gerileceği aşikardır. Nitekim, Biden yönetiminin "Uygur meselesini" şiddetle dünya kamuoyuna taşıyarak Çin'i uluslararası arenada yalnızlaştırmaya çalışmasını ve Biden yönetimi ile Çin arasında Mart 2021'de Alaska'da gerçekleştirilen ilk üst düzey görüşmelerde ülke heyetlerinin birbirlerine yönelttikleri suçlamaları bu perspektiften değerlendirebiliriz.

İlk aşamada virüsün varlığını gizleyerek dünya genelinde önlemlerin geç alınmasına sebep olan Çin'in diğer uluslararası aktörlerle kriz yönetim süreci başarısız olmuştur. Bu yüzden Çin'in uluslararası arenada

"Çin'in diğer uluslararası aktörlerle kriz yönetim süreci başarısız olmuştur. Bu yüzden Çin'in uluslararası arenada itibarı zedelense de COVİD-19 krizini kendisi adına fırsata çevirdiğini söyleyebiliriz. Zira, Çin salgını daha önce tanıması ve nispeten kontrol altına alması hasebiyle virüsle mücadelede diğer ülkelere göre daha avantajlı bir konuma geçti. "

itibarı zedelense de COVİD-19 krizini kendisi adına fırsata çevirdiğini söyleyebiliriz. Zira, Çin salgını daha önce tanıması ve nispeten kontrol altına alması hasebiyle virüsle mücadelede diğer ülkelere göre daha avantajlı bir konuma geçti. Çin, uluslararası kurum ve kuruluşların pandemiyle mücadelede yetersiz kaldığı bir dönemde Avrupa'dan Afrika'ya ve daha birçok bölge ile "Health Silk Road" kampanyası aracılığıyla aşı ve sağlık diplomasisi geliştirerek küresel sağlık liderliğini sürdürme iddiasını tüm dünyaya gösterdi. Bu noktadan hareketle "Uluslararası sistem batıdan doğuya doğru bir eksen değişikliğine mi uğradı?" sorusunun tartışmalara konu olduğunu ifade edebiliriz.

COVİD-19, küresel liderlik iddiasında bulunan ABD de dahil olmak üzere birçok uluslararası aktörün hem ekonomi hem de sağlık sistemi açısından kırılganlığını ve hiçbir ülkenin tek başına bu krizi aşamayacağını gözler önüne sermiştir. Amerikalı siyaset bilimci ve eski ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger "Koronavirüs Pandemisi Dünya Düzenini Sonsuza Kadar Değiştirecek" başlıklı yazısında ABD'nin liderliğini kaybetmemesi adına "Marshall Planı ve Manhattan Projesi" dönemlerini göz önünde bulundurarak bulaşıcı hastalıklara karşı küresel direnci yükseltmesi, dünya ekonomisinin açtığı yaraları sarması ve liberal düzeninin ilkelerini korumaya yönelik adımlar atması gerektiğini öne sürmüştür. Bu noktada COVİD-19 krizini çözümlemede başta ekonomi, aşı ve ilaç üretimi – paylaşımı olmak üzere küresel iş birliğinin değeri ön plana çıkmaktadır.

Uluslararası sistemin başat güçleri olan ABD ve Çin'in bu süreç içerisinde iş birliği yerine daha da derin bir rekabete girmesi, aralarındaki soğuk savaşı daha ileri bir boyuta taşımaktadır. Buna ilaveten, ABD liderliğinin düşüşüne paralel olarak Çin'in

yükselişi uluslararası sistemi yeni dünya düzeni hakkında bir bilinmezliğe sürüklemektedir. Dolayısıyla COVİD-19'un öngörülemeyen bir küresel düzen getirmesinden ziyade daha çok aktörlerin güç rekabetine dayalı öngörülemeyen bir düzensizlik getirdiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Kissinger, Henry A. "The Coronavirus Pandemic Will Forever Alter the World Order." The Wall Street Journal, April 3, 2020. https://www.wsj.com/articles/the-coronavirus-pandemic-will-forever-alter-the-world-order-11585953005.

Samuelson, Robert J. "Growing Market Offers Huge Potential — but Also Peril : Globalization's Double Edge." The New York Times, January 4, 2000. https://www.nytimes.com/2000/01/04/news/growing-market-offers-huge-potential-but-also-peril-globalizations.html.

Ulutaş, Ufuk, ed. COVİD-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar Yeni Trendler. SAM Yayınları, 2020. http://sam.gov.tr/pdf/sam-yayinlari/sam-covid-kitap.pdf.

World Health Organization. "WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard," April 21, 2021. https://covid19.who.int.

Dijital Dönüşüm Sürecine Covid-19'un Etkileri

Ersin Öztürk

2000'li yıllarla birlikte sanayi devriminin dördüncü aşaması yani endüstri4.0 olarak kabul edilen dijital çağ başlatmıştır. İçinde bulunduğumuz bu çağ ülkeleri dijital dönüşüme mecbur tutarken ülkeler de dünyadaki konumlarını güçlendirmek için dönüşüm için gereken adımları atma çabasına girmişlerdir. Kamu yönetimi alanında kendini e-devlet olarak gösteren dijital dönüşüm geleneksel kamu yönetimi anlayışının terk edilmesine sebebiyet verirken yapay zekâ, bulut, büyük veri gibi teknolojideki gelişmeler ülkeleri e-devletten a-devlete (1) geçiş sürecine zorlamaktadır.

Dijital dönüşümün temel aldığı teknolojilerdeki ilerlemelerin yapay zekadaki gelişmeler ve yapay zekâ içerikli teknolojik gelişmeler üzerine tartışmaların sürdüğü bir dönemde dünya Aralık 2019'da Çin'de ortaya çıktığı iddia edilen ve tüm dünyaya yayılan Covid-19 salgını ile mücadele etmeye başladı. Salgın tedbirleri kapsamında toplumlar evde izole yaşama maruz kalırken teknolojik gelişmeler vasıtasıyla alışverişten iş yaşantısına, sosyalleşmeden eğitime kadar birçok ihtiyacın evden rahatlıkla temin edilmesi izole yaşamı kolay hale getiren unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Daha önceden de var olan bu teknolojilerin yaygın kullanımı için hazır olmayan toplumların salgının getirdiği mecburi tedbirlerle birlikte kültürel dönüşüme uğradığı ve bunun da dijital dönüşümün hızını arttırdığı görülebilir. Microsoft CEO'su Satya Nadella'nın 30 Nisan 2020 tarihindeki "İki ay içerisinde iki yıllık dijital dönüşüm yaşandığını gördük" (2) sözleri salgın olmasaydı dijital dönüşüm hızının çok daha yavaş olacağının açık bir ispatı gibidir.

Pandemi öncesi yapay zeka ile ilgili tartışmalara kısaca göz atacak olursak; 2014 yılında BBC'ye konuşan Stephan Hawking yapay zekanın kendini geliştirmesi ve hatta kendini yeniden biçimlendirebilme ihtimaline karşı insanoğlunun bu tür bir güçle yarışamayacağı konusunda endişelerini dile getirdiğini ve onu destekleyen başka görüşler de ortaya çıktığını görüyoruz. (3) Ancak Facebook CEO'su Mark Zuckerberg gibi yapay zekadaki gelişmeleri yavaşlatmanın yersiz olduğunu düşünenler de vardı. (4) Dijital dönüşümün temel aldığı teknolojilerdeki ilerlemelerin yapay zekayla eşzamanlı gelişme göstermesi ya da doğru orantılı olarak gelişimlerini sürdürmesi muhtemel tehlikeler açısından düşündürücüdür.

Yapay zekâ içerikli teknolojilerin yarattığı endişe kadar, siber uzayın beraberinde getirdiği tehditler de endişe vermektedir. Dijital dönüşüm hızının artması ciddi veri ihlallerine sebebiyet verebilmektedir. Kurum ve kuruluşlara karşı tehditler, art niyetli misafirler, kindar/mutsuz çalışanlar, siber teröristler, hacktivist toplulukları ve düşman devletler gibi çeşitli mecralardan kaynaklanabilir. Siber tehdit, bir veri kanalının kullanılarak cihaza ve şebekeye yetkisiz olarak erişme veya bilgisayar sistemini bozma olasılığıdır. Tehditler kontrolü ele geçirme, sömürme, güç elde etme, intikam ve maddi kazanç sağlamak maksadıyla hareket etmektedir (intelkit defence, 2020).

Siber tehditler, devletlerin ulusal güvenliklerini korumak amaçlı siber güvenlik çalışmaları yapmalarını gerektirmiştir.

Yapay zekâ içeren bazı uygulamaların, test kullanımlarında bazı kazaların yaşanmasından sonra kullanımı durdurulan sürücüsüz araçların yeniden kullanılmasına salgınla beraber ihtiyaç duyulduğu gerekçesiyle başladığını görüyoruz. Covid-19 vakalarının temaslarının akıllı telefon uygulamaları ile dijital takibe alındığı dijital takip sisteminin uygulamaya geçeceği, dijital para, mobil ödemenin yaygınlaşarak nakit para ve hatta kredi kartı kullanımının tamamen ortadan kaldırılmaya doğru gitmesi, "blockchain"in uygulamaya geçişi, dijitalleşmenin hayatın her safhasına nüfuz etmeye başlaması gibi konular birbiri ile bağlantılı düşünüldüğünde salgın sonrasında önemli değişimlerin hızlanacağı öngörülebilir. Bu değişimlerin planlı bir şekilde hazırlanan bir virüs sayesinde mi, yoksa tamamen doğal bir şekilde ortaya çıkan tarihsel bir kesişim sayesinde mi oluştuğu sorusu hiç cevabını bu-

lamasa dahi, salgının bu değişimler üzerindeki katkısı apaçık ortada duracaktır (İmga & Ayhan, 2020, s. 42).

Virüsün Çin'den mi yayıldığı ya da laboratuvar ortamında yaratılıp yaratılmadığı konusunda tartışan gruplar salgının dijital dönüşüm hızını arttırdığı konusunda hem fikirlerdir. Henüz komplo teorisi olmanın ötesine geçmese de virüsün laboratuvar ortamında üretildiğine dair iddialar, dünyada yaratılmak istenen dijital dönüşüm için insanlığı hazırlamak maksadıyla ortaya atıldığını söylerken gelecekteki yaşanması muhtemel dijital dönüşümleri ortaya koymaktadır.

Dijital dönüşüme Türkiye özelinde bakacak olursak; 2001 yılında e-devletin temellerini atan Türkiye, dünyayı saran ve hazırlıksız yakalayan kovid-19 salgınıyla birlikte dijital dönüşüm hızını arttırarak gelecekte olası siber tehditleri bertaraf etmek içinde önlemler almak için adımlar atmıştır. 2018 yılında dönemin Başbakanlık Müşteşarı olan Fuat Oktay, Dijital Dönüşüm Ofisinin (DDO) çalışmaları ile ilgili verdiği bir demeçte "Yeni bir hedef koyduk 'e-devlet'ten, 'dijtal devlet'e geçişi başlattık. Yeni sistem ile birlikte yapay zeka sistemin içerisine girecek." (5) ifadelerine yer vermesi DDO'nun e-devletten a-devlete geçiş sürecinde dijitalleşme uygulamalarını koordine eden ve bu anlamda kurumsallaşma sürecine girdiğini göstermektedir.

Türkiye'nin siber güvenlik alanında attığı önemli adımlardan bir tanesi 2013 yılı itibari ile Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından hazırlanan Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi Eylem planları olmuştur. Günümüzde uygulanan 2020-2023 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı dünyadaki Covid-19 salgını süreci ile eş zamanlı olarak, 2013-2014 ve 2016-2019 eylem planlarında gerçekleştirilen ve süreklilik arz eden eylemler ve mevcut durum göz önünde bulundurularak, gerekli iyileştirmelerin yapılarak bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalarda elde edilen kazanımların daha ileriye taşınması amacıyla hazırlanmıştır (T.C Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2020).

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) tarafından 2019'da yayımlanan Global Siber Güvenlik Endeksi'nin sonuçlarına göre Türkiye bir önceki yıla göre 23 sıra birden yükselerek 2018 yılında dünyada 20'nci sırada, Avrupa'da 11'inci sırada yer almıştır (T.C Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2020, s. 15). Bu veriler analiz edildi-

ğinde Türkiye'nin siber tehditlere karşı farkındalığının yüksek olduğu, gerekli adımları atmaya çalıştığı görülmektedir.

Türkiye Bilişim Sanayiciler Derneği (TÜBİSAD) tarafından 139 ülkenin kıyaslanarak 2019-2020 yıllarının karşılaştırılması ile hazırlanan "Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Endeksi 2020" raporunda Türkiye'nin dijitalleşme konusunda en iyi olduğu alanın "kullanım" olduğu, bireysel kullanımda en iyi olduğu alanın ise facebook, twitter, linkedin gibi sosyal ağların kullanımı olduğu ortaya konulmuştur. Yine rapora göre, beceriler konusunda Türkiye'nin en kötü olduğu alt boyut "matematik ve fen eğitiminin kalitesi" olduğu ifade edilmiştir. Bu konuda Türkiye'nin iyi olmadığını Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA) test sonuçları da doğrulamaktadır. Türkiye'nin dijitalleşme konusunda yeterliliğini olumsuz etkileyen, diğer önemli beceri ise "eğitim sisteminin Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) becerisi kazandırma yetkinliği"nin yetersiz olması ve "STEM (bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik) alanında yükseköğrenim mezunları"nın az olması olarak tespit edilmiştir. 20-29 yaş arası her 1000 kişi arasında STEM alanındaki mezunların sayısı 20,21 olan Türkiye, bu alanda da sondan 5. sırada yer almıştır. (TÜBİSAD, 2020, s. 9)

"Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Endeksi 2020" raporuna bakıldığında, Türkiye'nin dijital dönüşümündeki en büyük sorunlarından birisi olarak STEM alanında "yükseköğrenim mezunlarının az olması" olduğu görülmektedir.

Salgın sürecinde Türkiye özelinde e-devlet kapsamında hizmet sayıları %5,42 oranında artmış, e-devlet uygulamalarının kullanım oranı ise ikiye katlamış, salgından korunma ve tedbir amaçlı Türkiye hükümeti tarafından ortaya konulan destek programları DDO tarafından hızlı bir şekilde e-devlet aracılığı ile vatandaşların hizmetine sunulmuştur.

Pandemi sürecinde altyapı ve güvenlik amaçlı Türksat 5A uydusunun yörüngede yerini alması ile Türkiye'nin frekans ve yörünge haklarını 30 yıl boyunca güvence altına alması Türkiye açısından olumlu bir gelişme olarak dikkat çekerken, Türkiye'nin muhtemel nakitsiz dünya düzeni ihtimalini değerlendirmesi ve kripto paraların cazibesini dikkate alarak birçok ülkeyi geride bırakarak T.C. Merkez Bankasının dijital para uygulaması çalışmalarına başlaması gelecekte birçok ülkeye bu alanda öncülük yapabileceğine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

(1) E-devlet ile a-devlet birbirleri ile yakın ilişkili olmakla birlikte farklı konseptlere sahiptir. A-devlet; karar vermek için verileri kullanan devlettir. E-devletten temel farkı budur diyebiliriz. Verilen kararlar operasyonel, stratejik/politik düzeyde olabilir. E-devlet hizmet sunumu, bilgi ve iletişim teknolojilerinin vasıtası ile vatandaş etkileşimine odaklanırken, a-devlet bilgiyi karar verme işlemlerinde kullanmaya odaklanmıştır. A-devlet vatandaşın kendisine özel bilgileri sağlayan ve sunan bir yapıyı yaratmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda sezgisel uygulamalar, yapay zeka, nesnelerin interneti gibi yükselen teknolojilerin kullanılması ile ilgilidir (Glybovets & Alhawawsha, 2017, s. 6).

(2) https://tr.euronews.com/2020/08/11/covid-19-sureci-ve-sonras-nda-dijitallesme-turkiye-teknoloji-becerilerine-yat-r-m-yapmal , E.T: [15.03.2021]

(3) Jones, R.C. (2 Aralık 2014). "Hawking: Yapay Zeka İnsanlığın Sonunu Getirebilir". BBC Türkçe. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141202_hawking_yapay_zeka, E.T: [21.03.2021]

(4) https://www.timeturk.com/stephen-hawking-den-yapay-zeka-elestirisi/haber-773815 , E.T: [21.03.2021]

(5) https://www.hurriyet.com.tr/gundem/burokrasiyi-sifira-indirecek-dijital-donusum-40882528 , E.T: [30.03.2021]

Glybovets , A., & Alhawawsha, M. (2017). E-goverment Versus Smart Goverment: Jordan Versus The United States. EUREKA:Social and Humanities(3), 3-11. doi:DOI: 10.21303/2504-5571.2017.00338

İmga, O., & Ayhan, U. (2020). Kovid-19 Salgını ve Sonrası Toplum, Devlet ve Küresel Sistem (1 b.). Ankara: Polis Akademisi Yayınları.

intelkit defence. (2020, Nisan 10). Siber Tehdit İstihbaratı. 3 27, 2021 tarihinde https://savunma-sanayi.com/siber-tehdit-istihbarati/ adresinden alındı

Süleyman, G. (2012, Mart). Bilgi Toplumu ve E-dönüşüm Sürecinin Demokrasi Üzerine Dönüştürücü Etkisinin Analizi. İdari Uzmanlık Tezi. Ankara: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu.

T.C Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2020). Mevzuat Strateji ve Eylem Planları. T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı: https://hgm.uab.gov.tr/strateji-eylem-planlari adresinden alındı

T.C Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2020). Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı. T.C Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı.

TÜBİSAD. (2020). Türkiye'nin Diijital Dönüşüm Endeksi 2020. TÜBİSAD.

Yankın, F. B. (2019). Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı. Trakya Üniversitesi İktisasi ve İdari Bilimleer FAkültesi E-Dergi, 7(2), 1-38.

Covid-19 Krizinin Avrupa Birliği'ne Etkileri

Elif Sıla Engin

Covid-19 salgını ile birlikte devletlerin iç siyasi uygulamaları ve dış politika yönelimleri, düşünce kuruluşları, akademi ve siyaset okulları tarafından yakından takip edilmektedir. Salgının yayılmasını engellemek amacıyla Avrupa Birliği'nin (AB) uyguladığı kısıtlama ve gözetim politikaları, demokratik devletlerin ve uluslararası kurumların geleceğine dair soru işaretleri oluşturmaktadır. Covid-19 krizi, aşırı sağın yükselişinin sadece AB içindeki yabancılara ve yabancı kökenli vatandaşlara karşı değil, AB üyesi ülkelerin birbirlerine yönelik tutumlarında da yozlaşmaya neden olduğunu göstermiş, ülkeler bu acil ve hayati sorun karşısında sergilemeleri gereken dayanışma ve iş birliğinde geç kalmışlardır. Aşırı sağ görüşlerin kamuoylarında, dolayısıyla da AB üyesi ülkelerde ve AB Parlamentosu'nda gücünün artmasına karşı eldeki en iyi panzehir, yine AB'nin bu krizden bütünleşmeyi artırarak çıkmasıdır (Bekar, 2020). AB'nin ulus üstü yapısı göz önüne alındığında, virüsün yayılımını önlemek amacıyla atılan bireysel adımlardan sınırların kapanması, insan haklarında kısıtlamalara gidilmesi ve olağanüstü hâl ilan edilmesi, gücü merkezileştirerek otoriter eğilimler yaratmaktadır. Getirilen kısıtlamalar, AB'nin

temsil ettiği demokrasi ve insan hakları gibi değerlere aykırı düşmektedir. Salgın sonrası sürecin muğlaklığı bir yana, tüm dünyada ekonomi, sosyal ve siyasette dönüşümü beraberinde getirecektir. Ekonomik ve sosyal gelişim odaklı uluslararası iş birliğine ve çeşitli uluslararası örgütlere daha fazla ihtiyaç ortaya çıkacaktır. Özellikle bölgesel örgütler şemsiyesi altında, ülkeleri yeniden bir araya getirecek platform, örgüt vb. kurum ve kuruluşlara yönelim artacaktır.

Covid-19 öncesi içinde bulunduğu krizlerin yönetimi açısından eleştirilen AB, salgın sonrasında üye ülkelerin ihtiyaçların geç cevap vermesi sebebiyle de yoğun bir şekilde eleştirilmeye devam edilmektedir. Süreç içerisinde atılan adımlar, AB'nin kayıtsızlığına karşın üye ülkeler çareyi ulusal zeminde aldıkları tedbirlerde aramaktadır. Ancak olağanüstü hâl yetkilerini kullanmada aşırıya kaçılması, ülkelerin daha merkezi yönetimi, AB kurumlarıyla (Avrupa Konseyi, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu) iş birliği içerisinde etkili politika üretmelerinde engel teşkil etmektedir. İnsan sağlığını korumak için atılan adımlar gücün merkezde yoğunlaşmasına sebep oldu, devlet başkanlarına olağanüstü yetkiler sağladı ve sağ popülist partilere siyasi karar alma mekanizmalarında güç kazandırdı (Wang, 2021). Hükümetlerin virüsü kontrol altında tutabilmek için uyguladıkları çevrimiçi gözetim ve veri toplama girişimleri insan hakları savunucuları tarafından da eleştirilen noktalardan biridir. Örneğin İtalya, salgından önce de oy verme oranındaki düşüklük, hükümet fonksiyonlarının yetersizliği, kamu yönetimindeki gecikmeler sebebiyle zaten "kusurlu" bir demokrasi yapısına sahiptir. İtalya'da salgın öncesi yapılan anketlerde hükümete olan güven %34 seviyelerinde olduğu görülmüştür (Jennings, vd., 2020). Dahası İtalyan anayasasında bir norm ve karar bulunmamasına rağmen salgın sürecinin hemen akabinde olağanüstü hâl ilan edildi. Polonya'da ise, anayasada tek seferde en fazla 90 gün olağanüstü hâl ilan edilmesi mümkünken, 180 gün olağanüstü hâl ilan edildi (Guasti, 2020). Gücün merkezde toplanmasından ve uygulanan kısıtlamalardan faydalanarak, halkın büyük bir çoğunluğu tarafından karşı çıkılacak yasalar yürürlüğe geçirildi. Bunlardan biri, çok tartışmalı konulardan olan kürtajın yasaklanmasıdır. Demokrasi açısından bir başka sorun ise birçok Avrupa ülkesinde yerel ve genel seçimlerin ertelenmiş olmasıdır. (1)

Politikacılar tarafından yapılan konuşmalar, "görünmez bir düşmana karşı savaştayız" atıfları "bayrak altında toplanma" (rally around the flag effect) etkisi yaratmaktadır. Popülist liderler tarafından yapılan milliyetçi konuşmalar, halk tarafında yansımalar oluşturmaktadır. İtalya'da, azınlık gruplara özellikle Çinlilere karşı nefret, fiziksel şiddet ve ırkçılık vakalarında artış gözlemlenmektedir (Guidi, 2020; European Union Agency for Fundamental Rights 2020, s. 33). Bazı üye devletlerin liderlerinin de kullandığı ırkçı ve yabancı düşmanlığı söylemler, ülke içerisindeki azınlık grupları ve mültecileri hedef gösterilerek virüsün yayılmasından sorumlu olmakla suçlanmıştır. Örneğin Macaristan Başbakanı Victor Orbán, yapmış olduğu bir radyo konuşmasında, virüsün yabancılar tarafından ülkeye getirildiğine ve yabancılar arasında yayıldığına vurgu yaptı. Macaristan'ın, biri mültecilere diğeri virüse karşı iki savaşı aynı anda verdiğini belirtti (France24, 2020). Kriz anında "günah keçisi" ilan etme girişiminde bulunan hükümetler, toplumu birleştirici unsur olmaktan çok kutuplaşmalara yol açmakta ve ortak paydada buluşma ihtimalini azaltmaktadır. Bu tarz söylemlerin çok kısa bir zamanda demokrasiye verdiği derin zararlar, ancak birkaç kuşağın değişimiyle telafi edilebilecektir.

"Politikacılar tarafından yapılan konuşmalar, "görünmez bir düşmana karşı savaştayız" atıfları "bayrak altında toplanma" (rally around the flag effect) etkisi yaratmaktadır. Popülist liderler tarafından yapılan milliyetçi konuşmalar, halk tarafında yansımalar oluşturmaktadır."

İlk vaka İtalya'da tespit edildikten sonra AB'den beklenen acil destek gelmemiş olsa da yapılan bir ankette oy kullanan İtalyanların %77'si, AB'nin ve üye devletlerin krizle mücadelede yetersiz kaldığını, ancak daha kuvvetli bir Avrupa iş birliğine ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Yalnız İtalya'da değil, Almanya, Fransa İspanya, İsveç, Polonya ve Portekiz'de de daha büyük bir Avrupa iş birliğine ihtiyaç duyulduğu görülüyor (Krastev, Leonard, 2020, s. 14). Buna ek olarak, birçok ülkede vatandaşlar salgın krizi ile tamamen yalnız başa çıkmak zorunda kaldıklarını düşünüyor. Avrupalıların, salgının sebebi olarak görülen Çin'e karşı olan tutumu ise negatif yönde ilerledi. Ancak henüz AB'den destek alamadığı dönemde İtalya'ya medikal donanım desteği gönderen

"Kriz anında "günah keçisi" ilan etme girişiminde bulunan hükümetler, toplumu birleştirici unsur olmaktan çok kutuplaşmalara yol açmakta ve ortak paydada buluşma ihtimalini azaltmaktadır. Bu tarz söylemlerin çok kısa bir zamanda demokrasiye verdiği derin zararlar, ancak birkaç kuşağın değişimiyle telafi edilebilecektir. "

Çin'in, virüsle mücadelede İtalyanların en büyük müttefiki olduğunu belirtmek gerekir. (Krastev, Leonard, 2020, s. 15-17) Çin ve İtalya özelinde olduğu gibi, uluslararası kriz anlarında devletlerin uyguladığı "yumuşak güç" politikaları, salgın süreci sonrası ilişkilerde belirleyici olacaktır. Türkiye'nin de sürecin ilk başlarında İtalya ve İspanya'ya göndermiş olduğu tıbbi yardımlar, AB'nin Türkiye tartışmalarında destekleyici bir faktör olması açısından önemli bir yumuşak güç politikası olarak değerlendirilebilir.

Sınırların kapatılmasıyla birlikte tedarik zincirlerinde yaşanan kesintiler AB'de "gıda milliyetçiliğine" (food patriotism) yol açmıştır. Örneğin Polonya hükümeti 15 yerel süt üreticisinin, AB üyesi diğer devletlerden ürün aldığı için, adını karalamıştır. (2) Sadece gıda alanında değil, aşı için de aynı milliyetçi tutum söz konusudur. İngiltere'de aşı üreticisi firmanın açıklamasında aşının ancak İngiltere'de kayda değer seviyede aşılama oranına ulaşıldıktan sonra diğer AB ülkelerine gönderileceği belirtildi. (3) Ancak söz konusu salgın hastalık olduğu için, herkes güvende olana kadar kimse güvende değildir. Uygulanan milliyetçi politikalar AB'nin ulus-üstü kimliğini ve savunduğu liberal demokratik değerleri zedelemektedir. Küreselleşmiş dünya ekonomisini göz önünde bulundurduğumuzda, günümüzde devletlerin sınırlarını kapatıp soyutlama taraftarı politikalar gütmesi şaşırtıcı olacaktır. Aksine, küreselleşme içerisinde bölgesel kurumlarda etkin aktörler olmak önem kazanmaktadır. Özellikle virüsün devletlere miras olarak bırakacağı ekonomik yük düşünüldüğünde, devletler uluslararası ekonomiye en kısa zamanda adapte olarak finansal yükten kurtulmak için çabalayacaklar. Bu sebeple, Avrupa ülkelerinin tutunacakları ilk dal yine AB olacaktır. Ayrıca unutulmamalıdır ki, AB şimdiye kadar görülen en kuvvetli ekonomik bölgesel kurumdur ve gücünü yaşayan bir organiz-

ma gibi adapte olma kapasitesinden almaktadır. Salgın süreci de kanıtlamaktadır ki, en az ekonomik alanda olduğu kadar sosyal, tıbbi ve insan hakları alanlarında da kuvvetli iş birliğine ihtiyaç vardır. Sorulması gereken asıl soru ise, kriz sona erdiği zaman, demokrasi ve insan haklarının askıya alınmasından kaynaklanan otorite boşluğu ile daha güçlü hale gelen hükümetlerin, bu gücü vatandaşlarına geri iade etme eğilimi gösterip göstermeyeceğidir.

Kaynakça

(1) Bkz. https://www.idea.int/news-media/multimedia-reports/global-overview-covid-19-impact-elections

(2) Bkz. https://www.politico.eu/article/coronavirus-reheats-european-countries-food-nationalism/

(3) Bkz. https://www.bmj.com/content/372/bmj.n292

Bekar, N. (2020). "Pandemiden Sonra Bir AB Kalır Mı?", https://www.aa.com.tr/tr/analiz/pandemiden-sonra-bir-ab-kalir-mi/1784743 (Erişim tarihi: 14.04.2021)

European Union Agency for Fundamental Rights (2020). "CORONAVIRUS PANDEMIC IN THE EU – FUNDAMENTAL RIGHTS IMPLICATION" , https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-coronavirus-pandemic-eu-bulletin-july_en.pdf (Erişim tarihi: 08.04.2021)

France24. (2020)." Hungary's Orban blames foreigners, migration for coronavirus spread". https://www.france24.com/en/20200313-hungary-s-pm-orban-blames-foreign-students-migration-for-coronavirus-spread (Erişim tarihi: 08.04.2021)

Guasti, P. (2020). The Impact of the COVID-19 Pandemic in Central and Eastern Europe. Democratic Theory, 7(2), 47-60.

Guidi, , C. F. (2020). "The Italian Chinatown that can teach us about resilience" , openDemocracy: https://www.opendemocracy.net/en/pandemic-border/italian-chinatown-can-teach-us-about-resilience/ (Erişim tarihi: 08.04.2021)

Jennings,Valgarosson,Stoker,Devine,Gaskell,Evans, J. (2020). "Politcal Trust and The Covid-19 Crisis: Pushing Populism to the Backburner", Ipsos : https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-08/covid_and_trust.pdf (Erişim tarihi: 08.04.2021)

Krastev, Leonard, I. (2020). "Europe's Pandemic Politics: How the Virus Has Changed the Public's Worldview", European Council on Foreign Relations: https://ecfr.eu/wp-content/uploads/europes_pandemic_politics_how_the_virus_has_changed_the_publics_worldview.pdf (Erişim Tarihi: 08.04.2021)

Wang, Z. (2021). "From Crisis to Nationalism?" Chinese Political Science Review, 6, 20-39. Springer Link

Pandemi Sonrası Dünyada Adaleti Yeniden Düşünmek: **Neden Küresel veya Uluslararası Bir Adalet Yaklaşımına İhtiyacımız Var?**

Uğur Altuntaş

Covid-19 pandemisi pek çok farklı alanda yaygın düşüncelerin yeniden gözden geçirildiği bir süreci beraberinde getirdi. Bu zorlu sürecin oluşturduğu tecrübenin özellikle de siyasal alanda geleceğe dair bazı yeni çıkarımlar yapmayı zaruri kıldığı söylenebilir. Tam da bu nedenle pandemi konusunun yerel bir mesele olmanın ötesinde tüm dünyanın ortak sorunu olarak küresel ve ulus-ötesi bir dikkatle ele alınması gerekiyor. Salgının kısa sürede bize gösterdiği tecrübe salgının ilk aşamalarında ülkelerin meseleye karşı ortak bir tavır alma noktasında başarılı olamadıkları gerçeğiyle bizleri yüzleştirmiştir. Salgının tüm dünyaya yayılması sonrasında ise sağlık hizmetlerine ulaşım ve özellikle de aşı tedarik süreçlerinde küresel bir hakkaniyet ölçütü bulunmadığı görülmüştür. Bu nedenle salgının etkilerini tüm dinamikleriyle değerlendirebilmek ve gelecekte olası salgın tehditlerini doğrudan küresel veya ulus-ötesi bir mesele olarak ele alabilmek için uluslararası ve küresel adalet meselelerinin yeniden tartışmaya açılması zaruridir.

Ancak salgının ve ortaya çıkardığı sonuçların hususiyetle bir adalet meselesi olarak da anlaşılması gerekmektedir. Siyaset teorisinde uluslararası adalete dair yaklaşımları yeniden gözden geçirmek ve yaklaşımları küresel adaletsizlik veya pandemi, salgın, yoksulluk gibi meselelerle ilişkilendirmek bu açıdan büyük bir öneme sahiptir. Neden adalet yaklaşımlarını tartışmaya açmak uluslararası ve ulus-ötesi sorunları ele almak için önemli olacaktır? Bu denli yaklaşımlar salgın ve salgının etkileriyle yüzleşme açısından ne ifade eder? Bu ve benzeri soruları cevaplayabilmek için literatürdeki tartışmaların temel dinamiklerini yeniden gözden geçirmek faydalı olabilir.

Siyaset teorisinde adalete ilişkin tartışmaların büyük çoğunluğu uzun dönem tekil ve kapalı bir toplum tahayyülü ile sadece devlet içindeki adalet sorununa odaklanmıştır. Ancak zamanla bu tartışma çerçevesi dağıtımdan tanınma meselesine uzanan geniş bir düzlemde ve adaletin küresel anlamını içeren düşünceleri de kapsayacak şekilde genişlemeye başlamıştır. Özellikle liberal düşünürler tarafından küreselleşme, ekonomik entegrasyon, yoksulluk, insan hakları, salgın ve iklim değişikliği gibi küresel muhteviyata sahip konular adalet teması etrafında incelenmeye çalışılmıştır. Adalet meselelerini küresel ve ulus-ötesi bağlamda açıklama çabası pek çok farklı soruyu gündeme getirmiştir. Bu minvalde uluslararası nizamı tesis edecek küresel adalet ilkelerine ulaşabilmenin mümkün olup olmadığı, küresel anlamda eşitsizliklerin veya adaletsizliklerin aşılmasında kimlerin sorumluluğa sahip olduğu, insan hakları kavramının küresel adalete dair önemli bir dinamik olup olmadığı, küresel eşitsizliklerin ahlaki olarak düzeltilmesinin gerekliliği gibi sorular literatürü meşgul etmeye başlamıştır.

İlgili literatürde küresel adalet ve uluslararası adalet arasında yapılan önemli bir ayrım göze çarpmaktadır. Uluslararası adalet, genellikle devleti temel aktör olarak alan ve devletlerarası ilişkilerde adaletin neliğini sorunsallaştıran bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu yaklaşım devletleri birer birim olarak ele alır ve birimler arasındaki ilişkilerin sistemine dair çıkarımlar sunar. Küresel/kozmopolitan adalet ise ondan farklı olarak merkezine devletleri değil bireyleri alan ve insanlar arasındaki adalet konusunun küresel bağlamını sorunsallaştıran bir yaklaşım olarak anlam kazanmaktadır. Bu anlamda küresel

"Bir sorunun küresel adalet meselesi olarak görülebilmesi için birden fazla devletin vatandaşlarının etkilendiği bir sorun ve devletlerle vatandaşlarının iş birliği olmaksızın çözülemeyecek bir problemin cereyan etmesi beklenir. Bu anlamda küresel bir sorun birçok farklı ülkeyi ilgilendiren bir hüviyete haiz olarak görülebilir. Bu anlamda salgın, iklim değişikliği vb. gibi küresel sorunlar yerel bir konu olmanın oldukça ötesindedir ve içsel dinamiklerle bir çözüme kavuşturulamaz."

adalet çalışmalarının devletlerin ötesinde bazı bireysel ilişkileri de önceleyen ve bu anlamda devlet merkezli analizin ötesine geçen ahlaki bir temellendirmeye sahip olduğu söylenebilir. Analiz düzeyleri bağlamında her iki yaklaşımın önemli görülebilecek bazı avantajları olduğu gibi eleştirel tarafları da mevcuttur.

Bu anlamda uluslararası adalet tartışmalarına baktığımızda, bu tartışmaların büyük oranda devlet merkezli ilişkiler ağının sonucunda ortaya çıkan küresel servet ve yoksulluk eşitsizliklerine odaklanan bir yapıda olduğu görülmektedir. Çağdaş siyaset teorisinde uluslararası dağıtıcı adalete dair tartışmaların teorik zeminini açıklamada John Rawls'ın (1971, 1993, 2001) çalışmaları ve onun yaklaşımına getirilen eleştiriler önemli bir alan işgal eder. Bu çalışmalarda Rawls'ın liberal bir çerçevede ele aldığı hakkaniyet olarak adalet yaklaşımından küresel veya uluslararası bir adalet fikrinin nasıl çıkabileceği tartışmaya açılır. Rawls'ın yalnızca sosyo-politik bir topluluk ile ilişkilendirdiği hakkaniyet olarak adalet yaklaşımı, içinde düşünsel, etnik, dini, kültürel vb. farklılıkları barındıran toplumların tümünü kapsayan ve bir noktada belirli bir evrenselliğe sahip bir adalet kavrayışının imkânını aramaktadır. Bu yaklaşım iyi düzenlenmiş bir topluluğun üyeleri olan eşit vatandaşların fırsat ve kaynaklardan faydalanırken hakkaniyetli bir paylaşımı referans almalarına atıfta bulunur. Rawls'ın eşitlikçi adalet kavrayışı liberal bir toplumda temel yapıya uygulanması gereken adalet ilkelerinin belirlenmesi ve bu ilkeler gözetiminde bir adil düzen tesis edilmesini konu edinmektedir. Ancak bu yaklaşımın merkezinde yer alan düşünce ilkelerin belirli bir sosyo-politik topluluk veya devlet benzeri bir yapıya uygulanacağı ve yalnızca o topluluğun vatandaşlarını

konu edineceğidir. Bu nedenle yaklaşım uluslararası ve küresel bağlamda tüm bireyleri kapsayan bir adalet düzenini gündemine alma iddiası ve amacı taşımaz.

Rawls başlangıç durumu koşullarında bireylerin bilgisizlik peçesi arkasında karar vererek adalet ilkelerine, yani toplumdaki en dezavantajlı kesimler (farklılık ilkesi) de dahil olmak üzere herkesin faydasına olacak dağıtıma ulaşmalarını öngören bir akıl yürütmeye başvurarak adalet tartışmalarına önemli bir güzergâh oluşturmuştur. Ancak herkesin faydasını sağlayacak bir adalet yaklaşımı iddiasına sahip olan bu akıl yürütme bir noktada uluslararası sistem ve küresel adalet meselesini de gündemine almak durumunda kalacaktır. Nihayetinde bir sosyo-politik topluluk veya devlet merkezli bu yaklaşım Rawls tarafından sistematik hale getirilerek devletlerarası ilişkilere odaklanan ve uluslararası dağıtıcı adalet konusunu tartışmaya açan bir hale bürünecektir. Bu sistemli arayışın sonucu olan Halkların Yasası çalışması ile Rawls (2001) sosyo-politik bir topluluk bağlamında geçerli gördüğü dağıtıcı adalet yaklaşımını küresel anlamda geçerli ve uygun bulmadığını belirtecektir. Adalet ilkelerinin evrensel olarak uygulanabilecek bir temeli olduğuna dair kuşku ve uluslararası adalet konusunu yalnızca devletlerarası ilişkilerle sınırlayan çözümleme bu yaklaşımın özeti olarak değerlendirilebilir.

Küresel adalet tartışmaları ise bazı önemli noktalara dair cevap arayışlarını içerir. Gillian Brock (2015) da küresel adaletin cevap aradığı bazı önemli dinamikler olduğunu vurgular: küresel adaletin sorunları olarak ele alınması gereken şeylerin neler olduğu ve bunların nasıl tespit edileceği, bu sorunlar tanımlandıktan sonra bunlara ilişkin çözümlerin neler olacağı, bu sorunları çözüme kavuşturacak aktörlerin kimler olduğu ve tüm bunları temel alan bir teorik yaklaşıma nasıl ulaşılacağı cevap aranan soruların en önemlileri olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda küresel adaletin çözümlemesi gereken sorunların ortaya çıkması için belirli koşullar dikkate alınmalıdır. Bir sorunun küresel adalet meselesi olarak görülebilmesi için birden fazla devletin vatandaşlarının etkilendiği bir sorun ve devletlerle vatandaşlarının iş birliği olmaksızın çözülemeyecek bir problemin cereyan etmesi beklenir. Bu anlamda küresel bir sorun birçok farklı ülkeyi ilgilendiren bir hüviyete haiz olarak görülebilir. Bu anlamda salgın, iklim değişikliği vb. gibi küresel sorunlar yerel bir konu olmanın oldukça ötesindedir ve içsel dinamiklerle bir çözüme kavuşturulamaz.

Bu çerçevede Rawls'ın yaklaşımının kozmopolitan bir okumasını yapan isimler küresel bir adalet fikrine dair temsil edici bir çerçeve arayışıyla yola çıkar. Bireylerin merkeze alındığı bu ahlaki kozmopolitanizm fikri sadece Rawls'ın yaklaşımı perspektifinde değil, David Held (1995) gibi farklı isimlerin çabaları dikkate alındığında onun da ötesinde değerlendirmelere konu olmaktadır. Bu anlamda bir dünya vatandaşlığı fikri ve adalete dair kozmopolitan bir yaklaşım çerçevesinde vatandaşlık, demokrasi ve siyasal topluluk kavramlarını yeniden ele almaya çalıştıkları söylenebilir.

Uluslararası adalet ve küresel adalet ayrımı farklı tartışmaları etkilemiştir. Thomas Pogge (1994), Brian Barry (1999) ve Charles Beitz (2000, 2005) gibi isimler Rawls'ın teorisinden -Rawls'ın kendisinin aksine- küresel bir adalet fikrinin farklılık ilkesi mucibince öngörülen yeniden dağıtım fikrini temel alarak gerçekleşebileceğini belirtmişlerdir. Böylelikle hakkaniyet olarak adalet fikrinin kozmopolitan bir okumasını yapmaya çalışarak küresel bir dağıtıcı adalet yaklaşımına dair önemli çıkarımlarda bulunmuşlardır. Pogge ve Beitz'in önerdiği yaklaşım tıpkı Rawls'ın başlangıç durumu anlatısında olduğu gibi küresel bir başlangıç durumunun evrensel bir adalet anlayışına temel olabileceği düşüncesinden neşet etmektedir. Düşünürlere göre Rawls'ın adalet teorisi bu bağlamda evrensel bir adalet yaklaşımına oldukça muvafık ögeler barındırır. Bu anlamda küresel bir başlangıç durumunda da katılımcılar belirli ilkeleri seçebilecek tek bir topluluğun üyeleri olarak görülür. Bu noktada dünya vatandaşları bir Rawslcu bilgisizlik peçesi ardından karar alarak, farklılık ilkesinin evrensel veya küresel bir versiyonuna ulaşacaklardır. Burada sınır dünyanın kendisidir ve katılımcılar da tüm dünya vatandaşlarıdır. Tam da bu nedenle küresel eşitsizlik ve adaletsizlikler en dezavantajlıların en fazla faydasına olacak şekilde yeniden dağıtımla ilişkilendirilebilecektir.

Mevcut sisteme dair tespitlerde bulunan Thomas Nagel (2005) ise egemen ve zorlayıcı bir uluslararası hukuk sisteminin olmaması nedeniyle, eşitlikçi dağıtıcı adalet iddialarının olduğu kadar devlet dışı tüm aktörlerin savunulduğu herhangi bir küresel dağıtım paradigmasının da mümkün olmadığını düşünmektedir. Bu yaklaşıma göre uluslararası siyasetin anarşik yapısı hiçbir şekilde zorlayıcı ve evrensel bir yönetime imkân sağlamayacak kadar karmaşık bir hüviyete sahiptir. Tam da bu nedenle zorlayıcı kurumlara endeksli adalet taleplerinin uluslararası eşit-

likçi bir dağıtıma konu olması beklenemeyecektir. Farklılık ilkesinin ülke düzeyinde uygulanırken uluslararası düzeyde anlamsız kalmasının sebebi bu düzeyde egemen ve baskı aracı olabilecek bir yapının olmayışıdır. Yine benzer şekilde Samuel Freeman da (2006) Rawls'ın sosyo-politik bir topluluk olarak yalnızca ülke düzeyinde tasavvur ettiği anayasal düzen fikrinin uluslararası düzeyde işlevsiz olduğunu düşünen kampta yer almaktadır. Bu yaklaşıma göre uluslararası alanda temel yapı olarak görülebilecek zorlayıcı bir güç ve egemen bir yapı yoktur. Uluslararası sistem bu haliyle yani yasal bir sistemden yoksun oluşu nedeniyle toplumsal iş birliği benzeri bir yapıya sahip değildir. Bu da farklılık ilkesinin karşılıklılık kriterini sağlayamayacağı için uluslararası alanda kabul göremeyecektir. Bu yaklaşım çerçevesinde uluslararası sistemde baskı sağlayabilecek bir üst otorite olmadan dağıtıcı adalet düşüncesinin gerçekleşmesi de mümkün olmayacaktır.

Gerek bireyleri merkeze alan küresel adalet yaklaşımları gerekse devlet merkezli uluslararası dağıtıcı adalet yaklaşımları olsun, her iki çizgi de belirli noktalarda küresel adaletsizliklere dair çözüm sağlayacak farklı teorik perspektiflere sahiptir. Bu yaklaşımlar -özellikle de küresel adalete ilişkin olanlar- ilgisini eşitsizlik, adaletsizlik, insan hakları ihlalleri, yoksulluk, göçmen politikaları, salgın, savaş, cinsiyet temelli eşitsizlikler vb. küresel sorunlara odaklamaktadır. Yukarıda sadece bu yaklaşımların genel dinamiklerine önemli düşünürlerin fikirleri bağlamında temas etmeye çalıştık. Bu yaklaşımlara dair tartışmalar çok eksenli ve farklı boyutlarda devamlılığını sürdürmektedir. Ancak bunları değerlendirmek bu yazının kapsamının oldukça ötesindedir. Ne var ki yukarıda bahsedilen ikili tasnife dair teorik yaklaşımları merkeze alan pratik çözümlerin ve yukarıda zikredilen sorunlu meselelerin yeniden tartışmaya açılmasının gerekliliği de aşikardır. Çünkü gerek salgının yayılma sürecinde edinilen tecrübe gerekse

"Uluslararası sistemin yapısıyla ilgili tartışmalar bu bağlam üzerine yeniden değerlendirilmelidir. Günümüzde her iki yaklaşımın emarelerini içeren sistemsel ve kurumsal arayışlar olsa da bunların yeterince başarılı olamadığı yorumunu yapmak abartılı olmayacaktır."

salgın sonrası dünya genelinde karşılaşılan korkutucu tablo, ülkelerin ortak bir zeminde hareket edebilmelerini ve hızlı karar alabilmelerini sağlayacak farklı oluşumların hazırlığı içerisinde olmaları gerektiğini bizlere göstermiştir. Böylesi bir oluşum her bir devletin aralarında bir mutabakat içerecek şekilde hareket etmelerini sağlayacak uluslararası ilişkileri merkeze alan bir sistem olarak düşünülebilir. Bunun ötesinde sistem içindeki her birimin katılım sağladığı ulus-ötesi bir oluşum tasavvuru ile belirli bir yaptırım gücüne sahip bir yapı olarak da düşünülebilir. Uluslararası sistemin yapısıyla ilgili tartışmalar bu bağlam üzerine yeniden değerlendirilmelidir. Günümüzde her iki yaklaşımın emarelerini içeren sistemsel ve kurumsal arayışlar olsa da bunların yeterince başarılı olamadığı yorumunu yapmak abartılı olmayacaktır. Artık kapalı sınırlar ardından dünyanın ortak sorunlarına yüz çevirmenin mümkün olmadığı gerçeğini pandemi tecrübesi bizlere oldukça açık bir şekilde göstermiştir. Tam da bu nedenle uluslararası adalet ve küresel adalet tartışmalarını sürekli hale getirme çabası, yerleşik adaletsizlik ve eşitsizlikleri olduğu kadar yoksulluk, açlık ve salgın gibi günümüz dünyasının acı gerçeklerini bir dünya sorunu olarak değerlendirebilme imkânına da kapı aralayacaktır.

KAYNAKÇA

Barry, Brian, "Statism and Nationalism: A Cosmopolitan Critique," içinde Ian Shapiro and Lea Brilmayer, Lea, ed., Global Justice, New York: New York University Press, 1999, ss.12-66.

Beitz, Charles, "Rawls's Law of Peoples", Ethics, C.110, 2000, ss.669-696.

Beitz, Charles, Cosmopolitanism and Global Justice. The Journal of Ethics, 9(1/2), 2005, ss.11-27.

Brock, Gillian, "Global Justice" The Stanford Encyclopedia of Philosophy, (2015 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = https://plato.stanford.edu/entries/justice-global/.

Freeman, Samuel, "The Law of Peoples, Social Cooperation, Human Rights, and Distributive Justice," Social Philosophy and Policy, 23(1), 2006, ss.29–68.

Held, David. "Cosmopolitan Democracy and the Global Order: Reflections on the 200th Anniversary of Kant's 'Perpetual Peace.'" Alternatives: Global, Local, Political, vol. 20, no. 4, 1995, ss.415–429.

Nagel, Thomas, "The Problem of Global Justice", Philosophy&Public Affairs, Cilt 33, Sayı 2, 2005, ss.113-147.

Pogge, Thomas, "An Egaliterian Law of Peoples", Philosophy and Public Affairs, C.23, 1994, ss.195–224.

Rawls, John, A Theory of Justice, The Belknap Press of Harvard University Press, 1971.

Rawls, John. "The Law of Peoples." Critical Inquiry, vol. 20, no. 1, 1993, ss.36–68.

Rawls, John, The Law of Peoples: with "The Idea of Public Reason Revisited", Cambridge, Harvard University Press, 2001.

Pandeminin Kurbanı ve Faili Ulus Devletler

Çağrı Koşak

2020 yılının başında duyduğumuz, mart ayından beri ülkemizi ve dünyayı kasıp kavuran koronavirüs salgını nedeniyle sıra dışı ve distopik bir dönemdeyiz. İnsanların çok büyük bir kısmı istediklerini yapmaktan ziyade şu dönemi atlatmanın derdinde. Ulaşımın, teknolojinin ve hatta iletişimin insanlığın hep faydasına olduğu zannedilse de küresel salgın anlamına gelen pandemi bize tüm bu gelişmişliğin acı yüzünü gösterdi. Modern dünyanın temel unsuru olan ulus-devletler ise büyük bir mücadeleyle karşı karşıya kaldı.

Ulus-devletler, küreselleşmeyle birlikte siyasi, iktisadi ve küresel anlamda krizler yumağında kendisini toparlamaya çalışırken, bu kez de küresel sağlık felaketi pandemiye maruz kaldı. Bu süreçte devletler; insan kayıpları, sağlık sistemlerinin zorlanması hatta bazılarında çöküş aşamasına gelmesi ve ekonomik kayıplar başta olmak üzere çoklu sorunlarla boğuştu. Öte yandan, ülkelerdeki kapanma ve kısıtlamalar, topluma sunulan sosyal destekler ve son olarak vatandaşlara aşı temini konularında tek karar merci olmalarından ötürü pandemide hayati bir sorumluluk üstlendi.

Toplumları ulus olarak gören ve uluslaştıran devletlerin kapitalist sosyo-ekonomik sistemle ülkelerinde mutlak egemenlik, sınırların keskinleştirilmesi ve zorunlu askerlik gibi çok sayıda “modern” uygulamayı olağan hale getirdiğini biliyoruz. Bunu yaparken vatandaşlarına da eşitlik, özgürlük ve refah gibi karşılanması zor hatta ütopik vaatler sunan ulus-devletler, ortaya çıktığından bu yana eleştirilerin odağındaydı. Ne 20. yüzyılın başlarında

kapitalist ulus-devlete bir tepki olarak ortaya çıkan Sovyet tecrübesinin, ne de 20. yüzyılın son çeyreğinde kendisini gösteren ve ulus-devlet üstü / supranational bir yapılanma olan Avrupa Birliği'nin ulus-devletlere alternatif oluşturabildiğini söylemek zor. Küresel hegemon ABD'nin ulus-devletlerin dışlayıcılığından azade, özgür demokratik bir safe haven (güvenli cennet) olduğunu söylemek safdillik olur. Komünist bir devletten kapitalist bir dev haline gelen Çin'in, buna mukabil ulus-devletlerin dönüşümünü Fukuyama'nın öngörüsünün tersi bir noktaya taşıyabileceği konuşuluyor.

Pekâlâ, yönettiği topluma güven, huzur, refah gibi birçok iddiada bulunan ulus-devletler küresel bir salgın karşısında ilk olarak neyi düşündüler? Şüphesiz, öncelikle kendilerini. Bu durum halkın sağlığını önemsememek şeklinde eleştirilebilir ya da devletin işlevsiz hale geldiği takdirde vatandaşların can ve mal güvenliğinin sağlanamayacağı düşüncesiyle meşrulaştırılabilir. Ancak, bu cevabı pek değiştirmeyecektir. Ulus-devletlerin kısıtlamalarla sağlığı ya da serbestlikle ekonomiyi tercih etmek zorunda kalması ciddi ve sert bir ikilem olmakla birlikte, düzenin doğasının anlaşılması adına bize önemli fikirler vermeli.

Liberal bakış açısına göre bireylerin, sosyalist bakış açısına göre toplumun ya da milliyetçi bakış açısına göre milletin teşekkül ettiği organizmalar olan ulus-devletlerden pandemi döneminde bu görüşler ölçüsünde beklentiler gündeme geldi. Kısıtlı imkanlarla bu büyük ve farklı beklentilere cevap vermeye çalışan bu yapılanmaların çarklarının, sağlık, ekonomi, özgürlük ve refah başta olmak üzere artan talepler karşısında yıprandığını söyleyebiliriz. Bu anlamda sınır aşan küresel salgınla ulus-devletler ortak bir sorunla genel olarak tek başlarına mücadele etmeyi tercih ettiler. Ortak bir kararla belki baştan birkaç ülkeyle sınırlandırılabilecek salgın, ulaşım ve iletişim imkanlarının baş döndürücü hızıyla pandemiye dönüştü. Birleşmiş Milletler ve ona bağlı uluslararası bir kuruluş olan Dünya Sağlık Örgütü ise ulus-devletlerin bireysel hareket ettikleri bu kriz ortamında yetersiz kaldı.

Aynı zamanda devletler, sınır ve gümrük politikalarından sağlık hizmetlerine, ekonomik tedbirlerden vatandaşların özgürlüğüne birçok alanda vatandaşların hayatına doğrudan müdahale ederek pandemi döneminin en önemli faillerinden birisi de olmayı başardı. Vatandaşlarının sağlığı daha doğrusu hayatı üzerlerindeki belirleyici etkileri ulus-devletlerin üzerindeki beklentileri ve baskıları artırdı. Hükümetler bu dönemde kimi zaman tartışılan ve eleştirilen kararlara kimi zaman da beklenmedik başarılara imza attı.

Başta Çin'in virüse karşı aşırı kontrol politikası insani anlamda sorgulandı. ABD'de Trump yönetiminin salgına karşı kayıtsız tavrı koltuğu devretmesine neden oldu. İngiltere'nin sürü bağışıklığı politikası ciddi eleştiriler aldı ve mutasyona neden olduğu söylendi. Salgını ilk zamanlarda görece iyi yöneten Hindistan, geçen zamanda nüfus yoğunluğunun da etkisiyle büyük bir kriz içinde.

Ulus-devletler, salgın karşısındaki kurban ve fail özelliklerini bilhassa aşı konusunda gösterdi. Aşının geliştirilmesi, üretilmesi ve uygulanması açısından hayati bir rol üstlenen ulus-devletler, diğer yandan aşıyı öncelikle kendi vatandaşlarına ayırarak diğer ülkelerde yaşayan milyarlarca insanın da geliştirilen aşıdan mahrum kalmalarına neden oldu. Devletlerin şirketlerle yaptığı kapitalist iş birliği ise patent hakları bahane edilerek aşının başka ülkelerde üretilmesini ve uygulamasını engelledi.

Sonuç olarak, küreselleşme ve demokrasinin gelişimiyle uluslararası ve ülke içi faaliyet gösteren birçok kuruluşun varlığına rağmen, pandemi ulus-devletleri temel aktör koltuğundan indirmeyi halen başarabilmiş değil. Ulus-devletler, pandemiyle baş edebilme anlamında sağlık hizmetleri ve aşının geliştirilmesiyle takdir toplarken, birçok konuda yetersiz kaldı. Uluslararası kurum, kuruluş, şirket ve sivil toplumun gelişimini kendi güçlerine bir meydan okuma olarak gören ulus-devletlerin sistemin eksiklerinin tamamlanması anlamında kimi zaman engelleyici bir rol oynadığı dahi söylenebilir.

"Sonuç olarak, küreselleşme ve demokrasinin gelişimiyle uluslararası ve ülke içi faaliyet gösteren birçok kuruluşun varlığına rağmen, pandemi ulus-devletleri temel aktör koltuğundan indirmeyi halen başarabilmiş değil."

Devlet dışı tüm aktörlerin ise sorunların çözümü için devletleri suçlamaktan ziyade uzlaşmaya ve daha çok çabalamaya ihtiyacı olduğu görülüyor. Takdir edilen, minnet duyulan, şikâyete maruz kalan ve hatta zaman zaman isyan edilen ulus-devletler; halen içinde bulunduğumuz, fakat vazgeçemediğimiz modern dünyanın bir sonucu olarak uluslararası sistemin yapı taşı olmaya ve bizim de hayatımızı şekillendirmeye devam ediyor.

EKONOMİ

Pandemi ve Ticaret
Ahmet Ankaralıoğlu

Pandemi Sürecinde Altın ve Bitcoin İlişkisi
İsmail Canöz

Salgın Sonrası Ekonomik Kriz Baskısı Altındaki Çevre
Şahin Yayla

Covid-19 Salgını Ve Vergileme
Cemil Atalar

Yeni Tüketici Davranışları, Sektörlerin Geleceği
Tuncay Dağlı

Pandeminin Dünya Borsalarına Etkileri: Kısa Bir Değerlendirme
Halis Tekin

Pandemi ve Ticaret

Ahmet Ankaralıoğlu

Hayatımıza yepyeni kavramlar ve ihtiyaçların girmesi pandemiyle birlikte neredeyse bir buçuk yılı buldu. Çoğumuz, belki de daha önce hiç duymadığımız yeni terimler öğrendik, günlük yaşantımızda kullanmadığımız hatta adını dahi bilmediğimiz birtakım nesnelerle tanıştık. Bunun tersi olarak her gün haşır neşir olduğumuz birçok şeyi kullanamaz ve devamlılık gösterdiğimiz birçok faaliyeti yapamaz olduk. Tüm bu sebepler doğrultusunda hepimizin günlük hayatı değişti.

Değişen günlük hayat haliyle tüketim alışkanlıklarını da etkiledi. Dönüşen alışveriş ve tüketim alışkanlıkları değişen satış ciroları demektir. Değişen satış cirosu pozitif yönde ise firmanın büyümesi, negatif yönde ise firmanın iflas etmesi demektir.

Bahsettiğimiz dönüşümlerin ana sebebi, artık hayatımızın bir parçası haline gelen pandemidir. Evet, Covid-19 salgını, hayatın her alanında olduğu gibi ekonomi alanında da birçok değişikliğe sebep olmuştur. Bu yazıda öncelikle pandemiyle beraber büyüyen, ardından da küçülenler olmak üzere pandemiden pozitif ve negatif yönde etkilenen sektörler ele alınacaktır.

İlk olarak, günlük hayatımıza zorunlu olarak giren maske ve maske üretim sektörünü ele alalım. Salgından önce belki de birçoğumuzun hiç kullanmadığı bir üründür maske. Sadece hastanelerde ve televizyonlarda gördüğümüz maskeyi

pandemiyle birlikte evlerimize kutu kutu alır hale geldik. N95, FFP2, FFP3, ventilli, ventilsiz... Daha birçok maske çeşidini de ilk kez duyduk ve öğrendik. Pandemi öncesinde 50'li kutusu, 10-12 TL olan maskeler, talebin çok yoğun olması neticesinde büyük bir hızla pahalanarak 150-200 TL'lere kadar çıktı. Üç gün önce 10 TL'ye satılan ürünün üç gün sonra 150 TL'ye satılmasını, hiçbir ekonomist hiçbir ekonomik veri ile açıklayamaz. Bunun adı tam olarak fırsatçılıktır. Fırsatçılığın sebebi ise arzın talebi karşılayamamasıdır. Maskenin kumaşından lastiğine, burun telinden üretim makinasına kadar her şeyin fiyatı katlanarak arttı. Sektör ile alakası olan olmayan herkes maske işine girdi. Her köşe başında bir maske üreticisi ortaya çıktı. Bir sertifikayı, elli tane üretici kullanmaya başladı. Sektörde, büyük kısmı hayali olan milyon adetlerde talepler ve çanta çanta paralar konuşulur oldu. Kısacası, maske üretimi ve satışı karmakarışık bir hale geldi. Bu karmaşayla birlikte, pek çok firma büyük paralar kazandı. Pandemiyi bir buçuk sene kadar geride bıraktığımız şu günlerde arz talep dengesi yeni yeni oluşmaya başladı. Bu dengeyle fiyatlar eski seviyelerine iner hale geldi. Fakat dün 10 TL'den X kutu ürün satılırken, bugün 10 TL'den 1000X, belki de 10.000X kutu ürün satılmaktadır. Sektör bol sıfırlı oranlarda büyümüştür. Burada, ticaretin en temel ilkelerinden biri akla gelmektedir: Arz talep dengesi bu şekilde her zaman devam eder mi? Yarın, pandemi biter ve maskeyi unutursak, talep bol sıfırlı oranlarda düşecektir. İşte o zaman salgını kendi adlarına fırsata çeviren sektör bileşenleri ne yaparlar bilemeyiz, ancak düşünmelerini tavsiye ederiz. Fırsatçılık ahlaklı bir ticaret olmayıp günü kurtarmayı sağlayacaktır...

Diğer bir yıldızı parlayan sektör ise dezenfektan, kolonya gibi virüsleri öldüren sıvıları üreten ve satan pazar bileşenleridir. Sadece hastanelerde kullanılan dezenfektanlar ve en son ne zaman kullandığımızı unuttuğumuz kolonyalar, evlerimizin, işyerlerimizin hatta çantalarımızın vazgeçilmez eşyaları oldular. Bu temizlik sıvılarına, salgın öncesinde talep 1 ise sonrasında 10.000 hatta 100.000 oldu. Bu sıvıların koyulacağı şişeler, sıvıyı püskürten fısfıs kapaklar, sıvıların içine konulacak alkoller ve kapağın altından şişenin içerisine inen, sıvının dışarı çıkmasını sağlayan, çok basit bir ürün olarak görülen plastik borular yok satar hatta bulunmaz oldu. Her bulunamayan ürün gibi ilk başta fiyatları çok arttı. Şimdilerde olması gereken seviyelere geri dön-

dü. Ancak satış miktarları ve cirolar 14-15 ay öncesinin çok üzerine çıktı. Sektörün pandemiyle birlikte kazandığı ivme epeyce sürecektir diye öngörüyoruz.

Şimdi de salgınla birlikte negatif yönde etkilenen, zarar gören sektörlerden bahsedelim. Bunların en başında yeme-içme hizmeti sağlayan restoranlar, kafeler ve lokantalar geliyor. Birçok insanın aynı anda kapalı alanda kalıp hizmet aldığı bu işletmeler, salgının yayılmasını hızlandıracağı sebebiyle kâh komple kapatıldılar kâh sadece paket servis yapabildiler. Öz sermayesi güçlü olanları ya da kendileri için bir formül geliştirebilenleri hayatta kalma mücadelesi verebiliyor. Ancak yüzlerce sektör bileşeni çoktan kepenklerini indirdiler. Bir lokanta düşünelim. İşletmenin en büyük gider kalemi kira ve personel giderleridir. Süreçte, personellerin çoğu ya ücretsiz izne çıkarıldı ya da komple işten çıkartıldı. Bu insanların yaşadığı mağduriyet, başka bir başlık altında detaylıca üzerinde durulması gereken bir konu olduğu için şimdilik burada nokta koyalım. Personel giderinden bir şekilde tasarruf etmeyi başarabilen sektör bileşeni kirasını ödemek zorunda kaldı. Kirada indirim alabilenler, birkaç ay bedelsiz oturabilenler ve benzeri münferit çözümler geliştirenler oldu. Devlet, küçük işletmeler için bazı destekler sağladı. Ancak yerine göre kirası yüzbinlere kadar çıkabilen birçok işletme kirasını ödeyemedi. En büyük karlılıklarını, çay, kahve gibi içeceklerden sağlayan kafeler ise paket servis dahi yapamadılar.

Pandemi öncesinin parlayan yıldızlarından biri olan özel okul sektörü de salgınla beraber bir sürü boş işletmeler çöplüğüne döndü. Tüm ülkede, çeşit çeşit isimlerde irili ufaklı yüzlerce okul açılmıştı. Sektöre olan talebin artışıyla, sektörle alakası olmayan insanlar, çeşitli okulların bayiliklerini (franchising) alarak okul kurmuşlardı. Franchisingi alınan okulların bilinirliği veya bireysel çalışmalar ile okullar dolup taşıyordu. Salgın sonrasında velilerin gelir düzeyindeki değişiklikler kayıtları olumsuz etkilemekle birlikte yenilenen kayıtların taksitlerinin de ödenmesini engelledi. Geliri ciddi oranda etkilenen okulların birçoğu ya icralık oldu ya komple kapatıldı. Emlak ilan sitelerinde onlarca satılık okul ilanı görebiliyoruz. İcra daireleri okul ekipmanları satıcılığına döndü. Okul sektörünün gördüğü bu zarar servisçisinden tedarikçisine birçok bileşenini olumsuz etkiledi. Toparlanmanın ciddi zaman alacağı öngörülüyor.

Hayatın her alanında olduğu gibi ticarette de günlük düşünmek, günü kurtarmaya çalışmak asla doğru değildir. Tüm planlamamızı geniş kapsamlı, daha efektif ve değişen günlük koşullara hızlıca uyum sağlayabilecek şekilde yapmalıyız. Günü kurtarmak, günlük büyük kazançlar elde etmek firmanın kalıcılığını sağlamaz. Bir anda sonuna kadar açılmış ve ne zaman kapanacağı belli olmayan bir musluktan mı yoksa açılıp kapanması sizin kontrolünüzde ve yeterli miktarda açılmış bir musluktan mı kovanızı doldurmak istersiniz? İşletmenin kontrolünü elinde tutmak, sağlam adımlarla geniş zamana hitap eden hareketler yapmak büyük önem arz etmektedir. İşlerin kötü gidebileceği zamanlar için B hatta C planlarımız olmalı. Ticaret uyanık olarak, aklını kullanarak, tüm şartlara ayak uydurulup hesap yapılarak devam ettirilmelidir. Aksi halde sonunun hüsranla bitmesi kaçınılmazdır.

“Hayatın her alanında olduğu gibi ticarette de günlük düşünmek, günü kurtarmaya çalışmak asla doğru değildir. Tüm planlamamızı geniş kapsamlı, daha efektif ve değişen günlük koşullara hızlıca uyum sağlayabilecek şekilde yapmalıyız. ”

Pandemi Sürecinde Altın ve Bitcoin İlişkisi

İsmail Canöz

İçinde bulunduğumuz pandemi sadece alışılagelmiş hayat standartlarının değişmesi ya da sınırlandırılması anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda pandemiye yatırımcıların finansal piyasalarda vereceği cevaplar vardı. Pandemi ilanı ile birlikte paniğe kapılan yatırımcılar, 11 Mart ve takip eden birkaç günde dünyadaki hemen hemen tüm varlıkların aşırı değer kaybettiği bir süreç içerisinde kendilerini buldular. Neredeyse tüm pay senetleri, emtialar, kripto varlıklar ve para birimleri onları elinde tutanlara salgının ilk günlerinde büyük kayıplar olarak geri döndü. Pandemi devam ederken yatırımcılar değer saklama aracı olarak tanımladıkları varlıkları arama mücadelelerine giriştiler. Diğer bir ifadeyle, ekonomik açıdan bir belirsizlik ortamındayken onlar için güvenli liman arama serüveni başladı. Bu serüvende yatırımcılar açısından her zaman önemini korumuş olan altın, döviz, bono-tahvil, pay senedi gibi geleneksel varlıkların yanı sıra, birçokları tarafından yeni dünya düzenini temsil ettiği savunulan kripto para gibi dijital varlıkları da portföylerine ekleme farkındalığı gelişti.

Altın, geleneksel finans dünyasında yatırımcıların belki de en çok tercih ettikleri değer saklama aracıdır ve yaklaşık 7000 yıldır madenciliğinin yapılması suretiyle insanoğlunun hayatındadır. Ancak kripto varlık piyasalarının bugünkü formuna kavuşmasını, yaklaşık 13 yıl önce Nakamoto (2008) tarafından ortaya atılan Bitcoin sağlamıştır. Bitcoin gibi kripto para birimleri kendilerini bir yatırım varlığı olarak inşa etmekte ve genellikle "yeni altın" olarak adlandırılmaktadır. Bitcoin'e yapılan bu yakıştırmanın sebeplerinden biri, altın gibi arzının sınırlı olmasıdır. Yine de Bitcoin bu noktada altından ayrışmaktadır. Çünkü Bitcoin'in arzı biliniyorken (21 Milyon adet), dünyadaki altın rezervi tam olarak bilinmemektedir. Altının toplam arzının ne kadarının çıkarıldığı, işlendiği veya dolaşımda olduğu bir muammadır.

Ayrıca, altın rezervlerinin üretim ve işleme süreçleri coğrafi konum ve devlet ya da şirketlerin yasal ve ticari söz hakkı sahibi olması gibi faktörlere bağlıdır. Bitcoin ise üzerinde herhangi bir hükümet kontrolünün bulunmadığı ve madenciliğinde (mining) coğrafi sınırların bir engel teşkil etmediği merkeziyetsiz bir dijital varlıktır. Sahibi veya yöneticisinin olmama sebebi, yazılım altyapısını blok zincir teknolojisinin oluşturması ve bu sayede dağıtık tabanlı bir sisteme sahip olmasıdır.

Altın ve Bitcoin arasında kurulan bağ hem piyasa analistleri hem de bilimsel araştırmacılar tarafından sıkça üzerinde durulan bir sorunsaldır. Finansal piyasaları sıkı takip edenler, altın ve Bitcoin'i birlikte değerlendiren bir gazete ya da blog yazısına illa ki denk gelmişlerdir. Konunun ilgilisi olan akademik araştırmacılar ise literatürde çok defa altın ve Bitcoin'i karşılaştıran veya birlikte değerlendiren bilimsel bir çalışmaya rastlamışlardır. Akademik çalışmalara bakıldığında, altının Bitcoin'e göre yatırımcıyı riskten koruma yeteneğinin daha gelişmiş bir enstrüman olduğu sıkça vurgulanır. Bununla birlikte, altın ve Bitcoin'in bazı dönemler birlikte hareket ettiklerini somut şekilde ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur. Aşağıdaki tabloda nitelikli 10 akademik çalışmanın bulguları sunulmuştur.

Literatür incelemesi, altın ve Bitcoin ilişkisi hakkında yatırımcılar tarafından güvenli liman olan finansal enstrümanın altın olduğuna dair kesin emareler sunar. Buna karşın Bitcoin çoğunlukla yatırımcıların güvenli liman arayışlarındaki riskten korunma taleplerine yanıt veremez. Şüphe-

Tablo 1: Altın ve Bitcoin İlişkisine Dair Bilimsel Literatürün Özeti

Yazarlar	Periyot	Bulgular
Dyhrberg (2016)	19 Temmuz 2010 - 22 Mayıs 2015	Bitcoin, altınla aynı riskten koruma (hedge) yeteneklerine sahiptir ve piyasaya özgü riskten korunmak için analistlerinin kullanabileceği çeşitli araçlara eklenebilir.
Al-Khazali vd. (2018)	19 Temmuz 2010 - 07 Şubat 2017	Altın, makroekonomik haberlere güvenli bir liman rolüyle tutarlı bir şekilde sistematik olarak tepki verirken, Bitcoin çoğunlukla benzer şekilde bir tepki vermez.
Klein vd. (2018)	01 Temmuz 2010 - 31 Aralık 2017	Bitcoin, altının piyasanın durgun olduğu dönemlerde kaliteye kaçış ve portföy bileşeni olarak hegde yeteneklerinin hiçbirini yansıtmamaktadır.
Bouoiyour vd. (2019)	18 Temmuz 2010 - 31 Mart 2018	Belirli ekonomik ve politik olaylarla aynı zamana denk gelen altın ve Bitcoin getirileri arasında pozitif ve güçlü bir ilişki vardır, ancak bu altının ve Bitcoin'in birbirleriyle rekabet etmekten ziyade tamamlayıcı olacağına işarettir.
Kang vd. (2019)	26 Temmuz 2010 - 25 Ekim 2017	2012-2015 dönemi için Bitcoin ve altın vadeli işlem fiyatları 8-16 haftalık frekans bandında görece yüksek derecede birlikte hareket etmektedirler.
Gkillasa ve Longin (2019)	19 Nisan 2013 - 17 Nisan 2018	Altının bir kriz olduğunda güvenli bir liman olarak görülmesi teyit edildi ve Bitcoin ve altın arasında düşük bir korelasyon ilişkisi saptandı.
Shahzad vd. (2020)	20 Temmuz 2010 - 31 Aralık 2018	Altının G7 ülkelerinin pay senedi piyasaları için hedge yetenekleri Bitcoin'inkinden çok daha üstündür.
Naeem vd. (2020)	01 Mayıs 2013 - 28 Haziran 2019	Altın, Bitcoin ile karşılaştırıldığında daha üstün bir riskten koruma aracıdır.
Kyriazis (2020)	----	Altın Bitcoin'den daha iyi ve daha istikrarlı bir güvenli liman yatırımıdır.
Pho vd. (2021)	20 Temmuz 2010 - 30 Nisan 2020	Altının Bitcoin'den daha iyi bir portföy çeşitlendiricisidir, çünkü portföy riskini daha fazla azaltmaya yardımcıdır.

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

siz bu enstrümanın riskten koruma yeteneğinin gelişmemiş olmasının altında yatan etmenler; fiyat hareketlerindeki aşırı dalgalanmalar dolayısıyla getirilerindeki öngörülemez oynaklık, regüle edilmemiş kripto varlık piyasalarının yatırımcılar açısından taşıdığı riskler ve bunlara bağlı

olarak da alım-satım işlemlerinde itibari para yerine kullanılmada henüz rüştünü ispatlayamamış olmasıdır. Literatürde bahsedilen Bitcoin daha ziyade özellikle risk toleransı yüksek yatırımcıların portföylerini çeşitlendirmede kullanabilecekleri bir araçtır. Diğer taraftan altın ise Bitcoin'e göre volatilitesi çok daha düşük olan ve risk sevmeyen yatırımcıların uzun vadeli olarak satın aldıkları bir araçtır.

Araştırmacılar yatırım araçlarının güvenli liman olma özelliklerini değerlendirirken, bunların aralarındaki korelasyonun ekonominin normal ve anormal seyirlerinde ayrışacağını göz önünde bulundururlar. Bir yılı aşkın bir süredir hayatımızın merkezinde olan COVID-19 salgını da ilgili literatüre çeşitli vaka incelemeleri olarak katkı vermektedir. İki yatırım aracının da fiyat verilerini göz önüne aldığımızda, pandemi öncesi ve süresince fiyat hareketlerindeki ayrışma gözlenebilir. Her iki yatırım aracının benzer bir trendi izlediği dönemlerde aralarındaki korelasyon ilişkisinin, fiyat hareketlerinin ayrıştığı dönemlere göre daha yüksek olması beklenir. Bu hususta pandemi dönemini temsil eden 9 Mart 2020 ve 26 Nisan 2021 arasındaki 60 haftalık dönem ile pandemi öncesi dönemi temsil eden 14 Ocak 2019 ve 2 Mart 2020 arasındaki 60 haftalık dönemdeki Bitcoin ve altının hem getiri hem de fiyatlarını karşılaştırıyoruz. Aşağıdaki grafikte getiriler sunulmaktadır.

Grafikler, Bitcoin'in haftalık getirilerinin pandemi öncesinde maksimum 0.27 ve minimum -0.20 puan, pandemi süresince ise maksimum 0.26 ve minimum -0.34 puan bant aralığında gezindiğini göstermek-

Grafik 1: Bitcoin ve Altın Getirilerinin Pandemi Öncesi ve Sürecindeki Karşılaştırılması

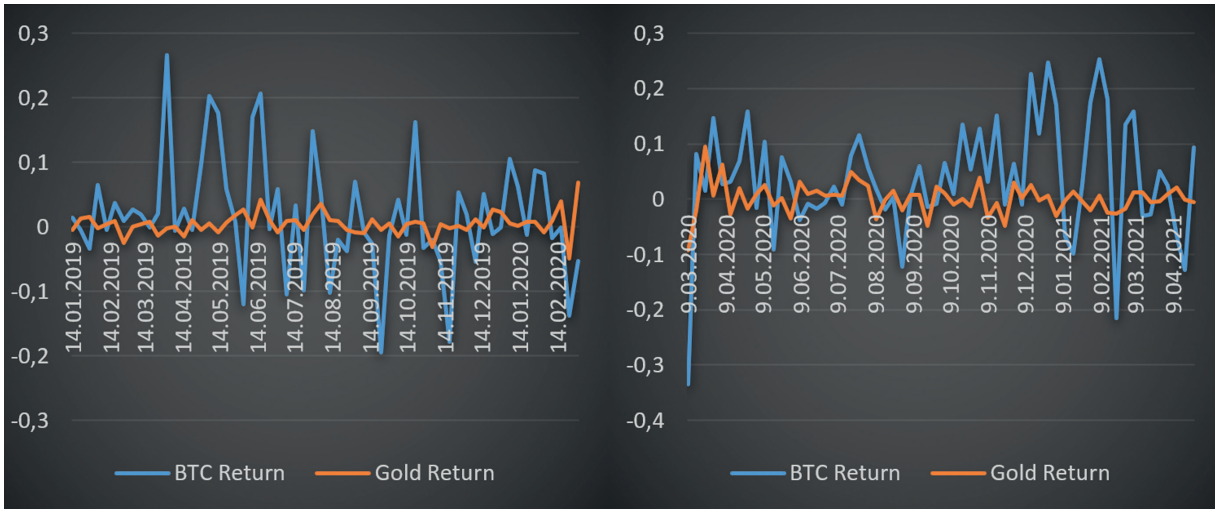

Kaynak: Yazar tarafından Yahoo Finance verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

tedir. DSÖ'nün pandemiyi ilanında Bitcoin'in yaklaşık %34'lük bir kayıpla haftayı bitirmiş olması, onu elinde tutan yatırımcılar açısından buharlaşan sermayenin çarpıcı bir örneğidir. Ancak her iki dönem için de Bitcoin getirilerinin altına kıyasla oynaklığı açık şekilde göz önündedir. Bu durum onun hegde özelliklerinin gelişmemiş olduğunu gösteren somut bir örnektir. Altın tarafında ise pandemi ilanını içeren haftada bir hafta öncesine göre yaklaşık %10'luk bir kayıp meydana geldiği görülmektedir. İzleyen haftada ise yine yaklaşık %10'luk bir artış ile bir nebze olsun altın kaybettiğini toparlayabilmiştir. Özellikle pandemi öncesinde altının maksimum 0.06 ve minimum -0.05 puan aralığında getiri sağladığını ve oynaklığının düşük olduğunu görüyoruz. Pandemi süresince altının oynaklığı biraz artmış gibi görünse bile yine de Bitcoin'in yanında bu oynaklık hedge açısından altını güçsüz kılmaya yetmez. Her iki finansal enstrümanın fiyat hareketlerinin izlenmesi aralarındaki bağı daha güçlü şekilde ortaya koyacağından, aşağıdaki grafik sürece ilişkin bir değerlendirme yapma imkânı sunmaktadır.

Soldaki pandemi öncesi süreci temsil eden grafikte, her iki varlığın haftalık fiyat hareketlerinin dönem dönem birbirlerine paralel bir seyri takip ettiğini görmekteyiz. Ancak sağdaki grafikte, pandemi sürecinin başından 2020 aralık ayı başına kadar Bitcoin'in neredeyse yataya paralel hareket eden ve belli bir bandın dışına çıkmayan bir trendi sürdürdüğüne şahit oluyoruz. Aralık sonrasında ise Bitcoin özelinde bir boğa piyasası-

Grafik 2: Bitcoin ve Altın Fiyatlarının Pandemi Öncesi ve Sürecindeki Karşılaştırılması

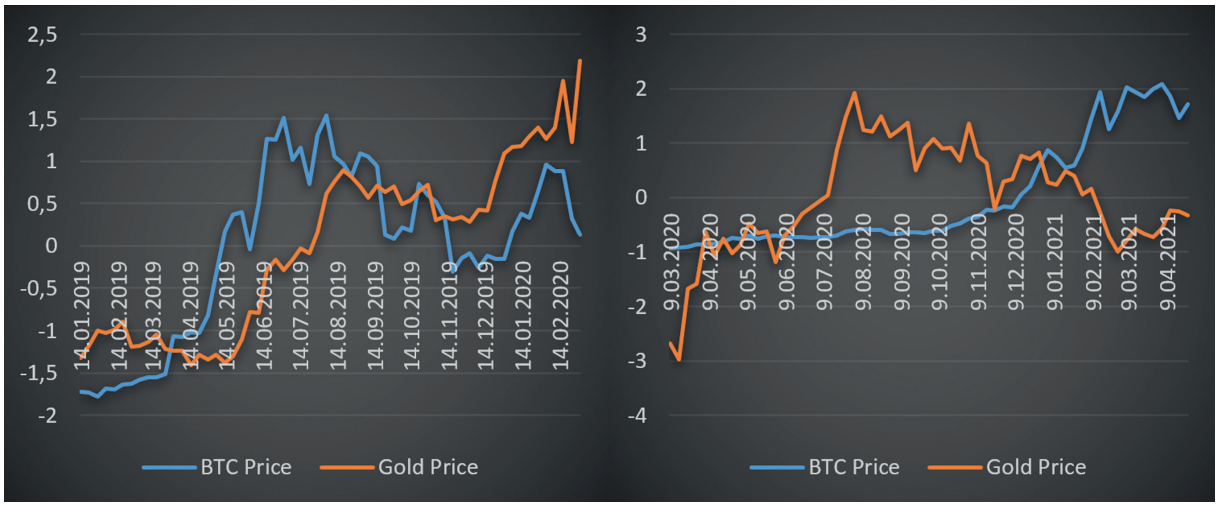

Kaynak: Yazar tarafından Yahoo Finance verileri kullanılarak oluşturulmuştur.
Not: Standardize edilmiş veriler kullanılmıştır.

nın başlamış olduğunu söylemek mümkün. Zaten bu süreçte Bitcoin olağanüstü bir artışla kendi rekorunu defalarca tekrarladığı bir periyoda girdi. Özellikle kurumsal yatırımcıların Bitcoin'e olan taleplerinin artması bu süreci mümkün kıldı. Altının da pandemi süreci içerisinde fiyat rekorunu kırması, geleneksel yatırımcıların her kriz döneminde olduğu gibi yine altını güvenli liman olarak görmelerinden ve buna olan taleplerini arttırmalarından ileri gelmektedir. Grafikler karşılaştırıldığında, iki varlık arasındaki korelasyonun pandemi sürecinde düşük olacağını rahatlıkla öngörüyoruz. Bunu somut bulgularla desteklemek için aşağıdaki tabloda korelasyon ilişkileri rapor edilmiştir.

Pandemi ilanı öncesindeki 60 haftalık fiyat verileri altın ve Bitcoin arasında pozitif ve ortanın üstü bir korelasyon ilişkisi olduğunu göstermektedir. Geleneksel finans teorisi yatırımcıya, portföyüne ekleyeceği her bir varlığın portföyündeki varlıklarla korelasyonlarının düşük ve negatif olmasının portföyün riskini daha da azaltacağını söyler. Buradan hareketle, yaklaşık %64'lük bir pozitif korelasyon bu varlıkların birbirlerinin rakibi değil, tamamlayıcısı olabileceğini ifade eder. Diğer bir deyişle, pandemi öncesi için hem altını hem de Bitcoin'i aynı cüzdana koyanların portföy riski yüksekti. Pandemi sürecinde ise her iki varlığın fiyatları arasında çok düşük ve negatif bir korelasyon olduğunu görüyoruz. Pandemi boyunca iki varlık

Tablo 2: Pandemi Öncesi ve Sürecindeki Bitcoin ve Altın Fiyatlarının Korelasyon İlişkisi

Pandemi Öncesi			Pandemi Süreci		
	GOLD_ PRICE	BTC_ PRICE		GOLD_ PRICE	BTC_ PRICE
GOLD_ PRICE	1	0.636134452	GOLD_ PRICE	1	-0.0918438
BTC_ PRICE	0.636134452	1	BTC_ PRICE	-0.0918438	1

Kaynak: Yazar tarafından Eviews 9.5 paket programı kullanılarak hesaplanmıştır.
Not: Örneklem sayısına uygun olarak Pearson'ın korelasyon katsayısı kullanılmıştır.

arasında yaklaşık %9'luk bir negatif korelasyon olması, bu dönemde her iki varlığın birbirlerine rakip olduğunu ve bunları aynı portföye ekleyen yatırımcıların riskini düşürdüğünü ifade etmektedir. Sonuç olarak pandemi döneminde iki varlığın birlikte hareket etmediğini ve kendi içsel dinamiklerini sürdürerek ayrıştığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla, bu yazıda reel altınla dijital altının pandemi boyunca bir yol ayrılığını izledik ancak bu ayrılığın kalıcı ya da geçici olacağına dair bir yorum yapmak çok kısa vadede pek sağlıklı olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Al-Khazali, O., Elie, B., & Roubaud, D. (2018). The impact of positive and negative macroeconomic news surprises: Gold versus Bitcoin. Economics Bulletin, 38(1), 373-382.

Bououiyour, J., Selmi, R., & Wohar, M. (2019). Bitcoin: competitor or complement to gold?. Economics Bulletin, 39(1), 186-191.

Dyhrberg, A. H. (2016). Hedging capabilities of bitcoin. Is it the virtual gold?. Finance Research Letters, 16, 139-144.

Gkillas, K., & Longin, F. (2018). Is Bitcoin the new digital gold? Evidence from extreme price movements in financial markets. SSRN. Available at https://papers. ssrn. com/sol3/papers. cfm.

Kang, S. H., McIver, R. P., & Hernandez, J. A. (2019). Co-movements between Bitcoin and Gold: A wavelet coherence analysis. Physica A: Statistical Mechanics and its Applications, 536.

Klein, T., Thu, H. P., & Walther, T. (2018). Bitcoin is not the New Gold–A comparison of volatility, correlation, and portfolio performance. International Review of Financial Analysis, 59, 105-116.

Kyriazis, N. A. (2020). Is Bitcoin similar to gold? An integrated overview of empirical findings. Journal of Risk and Financial Management, 13(5), 88.

Naeem, M. A., Hasan, M., Arif, M., & Shahzad, S. J. H. (2020). Can Bitcoin Glitter More Than Gold for Investment Styles?. SAGE Open, 10(2).

Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system.–URL: https://bitcoin. org/bitcoin. pdf, 4.

Pho, K. H., Ly, S., Lu, R., Van Hoang, T. H., & Wong, W. K. (2021). Is Bitcoin a better portfolio diversifier than gold? A copula and sectoral analysis for China. International Review of Financial Analysis, 74, 101674.

Shahzad, S. J. H., Bouri, E., Roubaud, D., & Kristoufek, L. (2020). Safe haven, hedge and diversification for G7 stock markets: Gold versus bitcoin. Economic Modelling, 87, 212-224.

Salgın Sonrası Ekonomik Kriz Baskısı Altındaki Çevre

Şahin Yayla

Küresel kilitlenmelerin bir sonucu olarak hava daha temiz olsa da biz bakmıyorken daha kirli bir gelecek ortaya çıkıyor. COVID-19 salgınının "çevre için iyi" olduğuna dair popüler görüş (insanlık evde kalırken doğanın iyileşmekte olduğu) küresel trajedinin olumlu yönlerini kavrayan birçok insana hitap ediyor. Yine de gerçeklik, bu tür umutlarla örtüşmeyebilir.

Birçoğunun erken dönemlerde yüreklendirici bulduğu faydaların -çok daha temiz havadan tutun arabalar ve uçaklar sessizleşirken yeniden duyulabilen kuş cıvıltılarına kadar- geçici olacağı bir gerçekti. Bu romantik görüşlere neden olan kısa vadeli faydalar, kısıtlamaların hafifletilmesiyle çoktan dağılmaya başladılar. Gelinen noktada ise uzmanlar, dünyanın daha fazla trafik, daha fazla kirlilik ve her zamankinden daha hızlı kötüleşen iklim değişikliğine duçar olan bir geleceği beklediğini iddia ediyor. Bu kasvetli senaryonun sonuçlanıp sonuçlanmayacağını bilmek için henüz çok erken, ancak endişe verici işaretler tüm dünyada büyüyor gibi görünüyor.

2020 nisan ayı başlarında, kapatmaların yaygınlaşmasıyla birlikte, günlük küresel karbon emisyonları geçen yıla göre %17 azaldı. Ancak 11 Haziran itibarıyla yeni veriler, normalleşme henüz tam olarak yeniden başlamamış olsa da 2019'daki

aynı noktadan yalnızca yaklaşık %5 daha düşük olduğunu gösterdi. Hala aynı arabalara, aynı yollara, aynı endüstrilere, aynı evlere sahibiz. Dolayısıyla, kısıtlamalar kaldırılır kaldırılmaz, bulunduğumuz yere geri dönüyoruz.

2021'de karbon üretiminin salgın öncesi seviyelerin üzerine çıkma riski çok yüksek. Devletler ve şirketler bunu çok uzak olmayan bir geçmişte, 2007-08 mali krizi sırasında gösterdi. Emisyonlar düştü ama sonra misliyle geri döndü.

Virüs çarptığında kapanan ilk ülke ve yeniden açılmaya en erken başlayan ülke olarak Çin'in deneyimi, başka bir yerde nelerin saklı olabileceğine dair bir ön izleme sunuyor. Üretim ve nakliye hizmetlerinin aksamasıyla görülen çarpıcı hava kalitesi iyileştirmeleri, 2020 şubat ve mart aylarında büyük ölçüde durma noktasına geldi. Fabrikalar kaybedilen zamanı telafi etmeye çalışırken, kirlilik mayıs ayı başlarında koronavirüs öncesi seviyelere geri döndü ve bazı yerlerde, o zamandan beri biraz gerilese de kısa bir süre için önceki dönemi de aştı. Bu arada, inşaatla birlikte gelen ekonomik destekten mahrum kalan eyalet yetkilileri, yeni kömürle çalışan bir dizi yeni elektrik santralinin önünü açtı. Uzmanlar, bu tür altyapının yıllarca kullanılma eğiliminde olması nedeniyle, yeni tesislerin ilerlemesi halinde gelecekteki büyük sağlık ve iklim sorunlarına sebep olacağı konusunda uyarıyorlar.

İyileşme için devletler tarafından şirketlere aniden çok daha fazla izin veriliyor. Dünya en felaket iklim senaryolarından kaçınmak istiyorsa, Çin'in ve ekonomik ivme kazanmak isteyen diğer devletlerin kömüre değil, temiz enerjiye yatırımını artırması gerekiyor. Dünyanın ikliminin 2070 yılına kadar nasıl değişebileceği, gelecek nesillere nasıl bir dünya bırakılacağı buradan tahmin ediliyor.

Salgınla birlikte kirleticiler her zamankinden daha cesur hale geliyorlar. Salgının ve bunun sonucunda ortaya çıkan ekonomik çöküşün ortasında, fosil yakıtlar, plastikler, havayolları ve otomobiller gibi endüstriler avantaj için çabalıyorlar. Bazı hükümetler, özellikle Amerika Birleşik Devletleri, şirketlerin nakit, yasal geri dönüşler ve diğer özel teşvik taleplerine sıcak bakıyorlar. Bu yüzden kirleticilerin bu krizden her zamankinden daha cesur ve potansiyel olarak daha karlı çıkma riski bulunuyor.

Kirletici sektörlerin başında gelen petrol ve gaz şirketlerinin, agresif lobicilikleri sayesinde salgının ekonomik zararını hafifletmeyi amaçlayan kamu fonlarından milyarlarca dolar

kazandığı görülüyor. Yardım, sektöre fayda sağlayan vergi değişikliklerini, şirketlerin kamu arazilerinde kazı yapmak veya madencilik yapmak için ödedikleri telif ücretlerindeki kesintileri ve Federal Rezerve'in 600 milyar dolarlık Main Street Borç Verme programına erişimi içeriyor. Bu program, petrol ve gaz endüstrisinin talep ettiği şekilde özel olarak değiştiriliyor.

Yıllardır kan kaybeden petrol arama endüstrisi, yardım için yalvaranlar arasında. Başarısız olan bu şirketleri desteklemek sadece iklim için bir risk değil, aynı zamanda onları kurtarma riskini üstlenmeleri istenen vergi mükellefleri için de ayrı bir yük anlamına geliyor. Diğer taraftan Amerikan Petrol Enstitüsü, temsil ettiği petrol ve gaz şirketlerinin özel bir kıyak istemediklerini, tüm sektörlerin ekonomik fırtınayı atlatmasına yardımcı olmak için tasarlanmış programlardan yararlandıklarını söylüyor. Bununla birlikte, finansal destek, Trump Yönetiminin salgın sırasında uygulamaya devam ettiği agresif düzenlemelerde bu şirketleri kayırdı. Yönetim, diğer birçok adımın yanı sıra, hava ve su kirliliği düzenlemelerinin uygulanmasını etkili bir şekilde askıya aldı, devletlerin enerji projelerini engelleme kabiliyetini kısıtladı ve yeni madenler, boru hatları, otoyollar ve diğer projeler için çevresel incelememe ve kamu girdisi gereksinimini askıya aldı. Biden yönetimi tarafından şimdiye kadar bu konularda bir geri adım atıldığı da görülmedi.

"2020 nisan ayı başlarında, kapatmaların yaygınlaşmasıyla birlikte, günlük küresel karbon emisyonları geçen yıla göre %17 azaldı. Ancak 11 Haziran itibarıyla yeni veriler, normalleşme henüz tam olarak yeniden başlamamış olsa da 2019'daki aynı noktadan yalnızca yaklaşık %5 daha düşük olduğunu gösterdi. Hala aynı arabalara, aynı yollara, aynı endüstrilere, aynı evlere sahibiz. Dolayısıyla, kısıtlamalar kaldırılır kaldırılmaz, bulunduğumuz yere geri dönüyoruz. "

Bir başka endişe konusu da trafik. Toplu taşımada sosyal mesafenin korunması zor ve virüse yakalanma korkusuyla pek çok yolcunun bundan kaçınması mantıklı olduğundan şehirler kapanma sonrası trafik keşmekeşine girdi. İstanbul ve Ankara başta olmak üzere özellikler büyük şehir-

lerde günün belli saatlerinde oluşan trafik yoğunluğu neredeyse günün her saatine yayıldı. Bu sadece ülkemizde değil, dünya genelinde gerçekleşti. Dünyanın dört bir yanındaki şehirler metro, tren ve otobüslerden uzaklaşmayı sağlamak için bisiklet şeritlerini genişletmeye çalışıyor.

Çevre konusunda salgının oluşturduğu sorun alanlarından bir tanesi de yağmur ormanları. Brezilya'da, koronavirüs ülkeyi kasıp kavuran yasadışı ağaç kesicileri, dolayısıyla Amazon yağmur ormanlarının yok olma sürecini hızlandırdı. Ülkenin uzay araştırma ajansı INPE'nin uydu verilerine göre, Nisan 2020'de geçen yılın aynı ayına göre yüzde 64 daha fazla arazi ağaçsız bırakıldı. Üstüne üstlük 2019, on yıldan fazla bir süredir ormansızlaşmanın en büyük yılı olmuştu. Başkan Jair Bolsonaro Amazon ormanlarının uzun zaman daha ticari olarak sömürülmesini savunuyor. Geçtiğimiz aylarda yasadışı ağaç kesenler, madenciler ve çiftçiler, kamu arazisini ele geçirirken kolluk kuvvetleri tarafından çok az engelle karşılaştı. Görülüyor ki, Amazon'da ne istenirse yapılabiliyor ve cezasız kalıyor. Yetkililer, pandemiyi yıkımın devam etmesine izin vermek için "sis perdesi, dikkat dağıtıcı" olarak kullanıyorlar.

Amazon, yerli nüfusu da dâhil olmak üzere, hastalığın küresel bir merkez üssü haline gelen bir ülkede COVID-19 tarafından en kötü etkilenenler arasında yer alıyor. Şimdi iki kriz yakınlaşmakta. Koronavirüs belasıyla uğraşmanın yanında temizlenmiş bitki örtüsü kuruduktan sonra temmuz ayında yakılmaya başlanacak ve ortaya çıkan yoğun duman kalp ve akciğer sorunlarının artmasına neden olacak. Uzmanlar, yağmur ormanı kaybının iklim etkilerinin yanı sıra, dumanın COVID-19 hastalarının acılarını şiddetlendirebileceğini ve zaten pandemiyle başa çıkmak için mücadele eden hastaneler üzerindeki baskıyı daha da artırabileceğini söylüyorlar.

Liderlerin çevre kurallarını toptan yürürlükten kaldırmaya zorlamadıkları Avrupa gibi yerlerde bile, hala devam etmekte olan sağlık ve ekonomik krizler, liderlerin dikkatini nihayet siyasi düzeye yükselen iklim değişikliği felaketinden uzaklaştırabilir. Öncelikleri ne olacak? Hükümetler, eski, kirleten endüstrileri destekleyerek ekonomiyi desteklemeye mi çalışacaklar yoksa "yeşil teşvik" çağrılarını benimseyecek ve temiz enerji ve enerji verimliliği gibi sektörlerde istihdam yaratmak için kurtarma fonlarını mı kullanacak?

Salgın, bize çevre konusunda çok şey anlattı. Ders alabilmenin erdemi üzerinde sayfalarca kalem oynatılabilir. Bunun yerine tek bir cümle yeterli olacaktır: Salgın sonrası eski üretim ve tüketim kalıplarını yeniden inşa etmeyi göze alamayız.

Covid-19 Salgını ve Vergileme

Cemil Atalar

Yüzyıllara dayanan devlet faaliyetleri olan savunma, alt yapı hizmetleri, eğitim, sağlık, mal ve hizmet alım satımı gibi hizmetlerin yerine getirilmesi ve idamesi için finansal kaynaklara ihtiyaç vardır. Belirtilen faaliyetlerin bir kısmı özel sektör eliyle de görülebilmektedir. Devletlerin finansal kaynak bulma yolları olarak para basılması, borçlanma yapılması ve en önemlisi mükelleflerden vergi alınmasını belirtebiliriz. Ülkemizde devletin giderlerinin yaklaşık %85'i vergi gelirleri ile sağlanmaktadır.

Vergiyi; 'devletin icra etmesi gereken bütün faaliyetleri ve işlevlerinin finansmanı için mükelleflerin iktisadi kıymetleri üzerinden kanunlara dayanan usul ve esaslar uhdesinde aldığı maddi değerler' olarak ifade edebiliriz. Vergiler genelde kendilerine vergi borcu yüklenilen kişiler olan mükelleflerin vergi kanunlarında belirtilen gelirleri, kazançları ve işlemleri üzerinden hesaplanarak alınır. Bir ekonomide ne kadar çok gelir ve kazanç ile iktisadi işlem üretilirse vergi gelirleri de o derece fazla olacaktır. Burada genel olarak bakıldığında ülkelerin ve bir bütün olarak günümüzdeki ekonomik entegrasyon da dikkate alındığında küresel iktisadi durumun ne olduğu/olacağı önem kazanmaktadır.

Covid -19 salgını süresince küresel iktisadi durum kötüleştiğinden dolayı ülkelerin vergi gelirleri belirgin bir oranda düşmüştür. Bu durum devletlerin

yerine getirmesi gereken kamu hizmetlerinin finansmanının temininde kullanılan yöntemlerden borçlanma yolunun seçilmesine neden olmasından dolayı ülkelerin yüksek bütçe açıkları vermelerine sebep olmuştur. Aslında ideal olan kamu giderlerinin (devlet faaliyetlerinin finansmanı) vergi gelirleri ile karşılanmasıdır. Öyle ki fazladan borçlanma yoluna gidilmesi kimi ülkelerin bütçe açıklarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılalarına (GSYH) oranının % 20'lere çıkmasına neden olmuştur. Verilen bu bütçe açıkları; kamu borçlarının ülkelerin GSYH'lerinin % 200'lere ulaşmasına neden olmuştur. Bu orana örnek olarak Japonya ve İtalya verilebilir. Bu durumun sürdürülebilirliği olmadığı ve bir veya iki dönem sürecinde devam etmesi halinde kaotik bir duruma neden olacağı ve büyük bir iktisadi buhrana neden olacağı açıktır.

Yukarıda belirtilen küresel iktisadi durumda; Çin'in Wuhan şehrinde 2019 yılının sonunda ortaya çıkan ve tüm dünyada etkisini artırarak devam ettiren Covid-19 salgınına karşı alınan önlemler nedeniyle dünya çapında ekonomik bir daralma söz konusudur. Bu daralma bütün dünya ülkelerine yayılmış ve devletlerle bireylerin büyük gelir kayıplarına neden olmuştur. Bununla birlikte işsizlik de ekonomilerdeki iktisadi ve sosyal kapanma (lockdown) nedeniyle yükselmiştir. İşsizlikteki en önemli yükseliş nedeni ekonomilerin kapanması neticesinde hizmet sektöründe meydan gelen dramatik kötüye gidişe çözüm bulunamamasıdır.

Bununla birlikte birçok ülke gibi ülkemizde de salgın nedeniyle ortaya çıkan mücbir sebep hali birçok sektör için genişletilmiş ve mükellefler lehine kolaylaştırıcı uygulamalar devreye sokulmuştur. Piyasaları rahatlatıcı bu gibi uygulamalar neticesinde devletin vergi toplama kapasitesi azalmıştır. Bu azalmanın etkilerini, ekonomideki çarpan etkileri de göz önüne alındığında; özellikle 2020 mart ayının ortasında başlatılan sokağa çıkma kısıtlamaları (yasakları) kapsamında üretimde yaşanan düşüş ile kendisini göstermektedir. Dünya ekonomisi de büyüme yönünden düşüşe geçtiğinden, ekonomilerin birbirini etkilemeleri sonucu üretim, tüketim ve tedarik zincirlerinde bozulmalar ve kötüye gidiş meydana gelmiştir.

Ancak 2020 yılı sonbaharında Covid-19 aşılarının üretilmesi ve ülkelerde aşılamanın başlaması ekonomiler için her sektörde iyileşme beklentilerini artırmıştır. Küresel ekonomik

kuruluşların (Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, OECD vb.) dünya genelindeki iktisadi büyüme beklentileri artmış ve belirgin bir rahatlama olacağı ümidi yeşermiştir. 2021 yılı için ise dünya genelinde %5,8'lik bir büyümeye ulaşılacağı değerlendirilmektedir.

Türkiye özelinde aşılama 2021 başlarında başlamış ve salgın da etkisini hala devam ettirmektedir. Ülkemizin 2020 yılı büyüme oranı %1,1 civarındadır. Bu oran bizi aldatmamalıdır. Çünkü gelişmekte olan bir ülke olduğumuzdan ve ülkemizin özel şartları nedeniyle %3'den az bir büyüme toplumda küçülme olarak hissedilmektedir. Bu durum 2020 yılı vergi gelirlerine de yansımış ve yıllar boyunca %1 ila %2 arasında bulunan bütçe açığı %3,9'a yükselmiştir.

Türkiye ekonomisi vergi gelirlerinin toplam Genel Bütçe Gelirlerindeki payı 2007- 2019 yılları arasında yıllık ortalama yaklaşık %86 olarak gerçekleşmektedir. En düşük gelir vergisi artış oranı 2009 yılında %3,33 olurken bu dönem 2007-2008 Küresel krizinin hemen sonrasında ekonomide yaşanan %4,8'lik daralmaya denk gelmektedir. Ülkemizin vergi gelirlerinin GSYH'ye oranı 2007- 2019 yılları arasında yıllık ortalama %20 civarındadır. Burada genişleyici bir ekonomik atmosferde üretim ve milli gelir artacağı için toplanacak vergiler de artacak ve devletin sağlayacağı hizmetlerin kalitesi de yükselecektir.

"Ancak 2020 yılı sonbaharında Covid-19 aşılarının üretilmesi ve ülkelerde aşılamanın başlaması ekonomiler için her sektörde iyileşme beklentilerini artırmıştır. Küresel ekonomik kuruluşların (Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, OECD vb.) dünya genelindeki iktisadi büyüme beklentileri artmış ve belirgin bir rahatlama olacağı ümidi yeşermiştir. "

2019 yılında tahakkuk ettirilen vergilerin maalesef yaklaşık %20'lik bir kısmı tahsil edilememiştir. Vergi tahsilatını vergiye gönüllü uyum (mükelleflerin vergiden kaçınmama ve ödeme alışkanlıklarının sürekliliği) ile iktisadi ortamın ne kadar iyi olduğu etkilemektedir. Esas olan verginin ödenmesi olduğu için rakamların artışının gerçekleşme olmadan bir anlamı olmamakta ve oransal olarak vergi gelirlerinde artış olurken reel

"Covid -19 salgını halen bütün dünyada değişimler geçirerek devam etmektedir. Salgın sona erme durumu ufukta bazen görünse de belirsizlik halen had safhadadır. Salgının devletlerin vergilendirme düzenlerini etkilemesi her geçen gün (salgın süreci uzadıkça) olumsuz yönde olmaktadır."

anlamda vergi gelirleri azalmaktadır. Vergi tahsilat sorunu bir devletin en önemli problemlerinden olabilmekte ve maliye otoritelerinin mükelleflerin bu vergi yükünü yerine getirtecek uygulama ve teşvikleri hayata geçirmesi gerekmektedir.

Covid-19 salgını gerçek ve tüzel kişilerden müteşekkil olan mükelleflerin geleceğe dönük gelir, kazanç ve iktisadi durumdaki iyileşme beklentilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Birçok iktisadi birimin gelir ve kazançları düşüşe geçmiştir. Bu durum elinde ödeme vasıtası olan mükellefleri vergi ödememe yoluna sürüklemiştir. Bunun esas nedeni iktisadi kötüleşmenin sosyal ve psikolojik etkenlerle de birleşerek toplumsal korkuya neden olmasıdır. Bu durumun bir yıldan fazladır devam eden salgın nedeniyle ne zaman düzeleceği; ancak ilgili alandaki (sosyal psikoloji) bilim insanlarının vereceği yanıtlarda olabilir.

Dünya ekonomisinin yapısal olarak Covid-19 salgını nedeniyle değişime girdiği ortadadır. Düşen kamu gelirleri ve ülkelerin açıkladığı Covid-19 kurtarma/teşvik paketlerinin maliyeti nedeniyle ülkelerin kamu hizmetlerinin fonlaması için çok yüksek miktarda borçlanmaya gitmesi ve merkez bankalarının senyoraj (para basma – emisyon geliri) işlemlerine başvurması başkaca problemlere yol açmıştır. Bu dengesizliğin neticeleri ileriki yıllarda ortaya çıkacaktır. İktisatçılar için yeni bir tahlil alanı oluştu diyebiliriz bu duruma. Kanaatimizce altına ve üretilen mal veya hizmete dayanmayan (karşılığı sadece hazine tahvili olan) para basma işlemleri bir yıl zarfında küresel enflasyona ve ülke hazinelerinin borç çevirme sorununa neden olacaktır.

Küresel salgın insan ve toplum hayatı ile iktisadi ünitelerin çalışma şekillerinde daha önceden süregelen değişimlerin ivmelenmesine neden olmuştur. Burada; evden/uzaktan çalışma, elektronik sistemlerle dijital ortamların çalışma hayatında çok

önemli bir aşamaya gelmesi gibi hususlar değişik gelir/kazanç kaynaklarını meydana getirmiştir. Birçok bilim insanına göre bu durum iktisadi faaliyet alanının kayda değer bir bölümü için geri dönülemez hale gelecektir. Bu durum kamu hizmetlerine de yansıyacaktır. Bugün kamu hizmetlerinin bir kısmı elektronik/dijital ortamda sunulmaktadır. İyi yönde bir gelişme olarak bu durumun kamu hizmetlerinin maliyetlerinin düşüşüne de imkân vermesi gösterilebilir.

Ülkemiz dünyadaki bazı ülkelerdeki gibi elektronik ve dijital dönüşümün günlük sosyal ve iktisadi hayata yansımalarına ilişkin ortaya çıkan gelir unsurlarının vergilendirilmesi için Dijital Hizmet Vergisini ihdas etmiştir. Salgın öncesi ve sonrası olması gereken bir vergi olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca bir kısım dijital ortamların (sosyal medya şirketleri) bağlı olduğu küresel kurumlara yasal temsilci atama zorunluluğu getirerek vergilendirme de harekete geçilmiştir. Bu alanın geleceğe dönük olarak sürekli geliştirilmesi gerekmektedir. Çünkü henüz yasal altyapısı olmayan dijital paralar bile ödeme vasıtası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu alanın devlet otoriteleri tarafından düzenlemeye tabi (yasal altyapıya kavuşturulması) tutulması ve kontrol altına alınması ileriye dönük önemli bir adım olacaktır.

Elektronik/dijital ticaret tahmin edilemez boyutta ilerlemeye başlamıştır. Buralarda elde edilen kazançların vergilendirilmesinde ülkemiz özelinde çalışmalar yapılmış ve yapılmaktadır. E-Ticaret olarak belirtilen bu sektörde işlem kayıtlarının elektronik tutulması ve saklanması kayıt dışı ekonominin azalmasını da beraberinde getirmektedir. Ayrıca bu vergilerin toplanma maliyeti de düşük olmaktadır. İnsanların e-ticaret üzerinden ihtiyaçlarını karşılaması ve tedarik edilmesi gereken mal veya hizmetlerin lojistik sektörünün de hızla büyümesine olanak sağladığı gözlemlenmektedir. Bu sektörel gelişim kayıt dışılığın minimum olması nedeniyle vergi gelirlerine olumlu yönde yansıyacaktır.

Yukarıda belirtilen değişimler elbette zaman içinde evrilerek sürüp gidecektir. Ancak klasik vergi türleri olarak da belirtebileceğimiz; Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Katma Değer Vergisi gibi vergilerin mükelleflerden alınmasına devam edilecektir. Çünkü değişim bütün topluma ve iktisadi ünitelere aynı nispette yansımamaktadır. Kanaatimizce daha önceden beri alınan bu vergilerin

dayanağı olan gelir, kazanç ya da işlemlerin yeni oluşan iktisadi ve sosyal ortama göre tespit edilmesi için kanuni regülasyonların yapılmasına ihtiyaç duyulacaktır.

Covid -19 salgını halen bütün dünyada değişimler geçirerek devam etmektedir. Salgın sona erme durumu ufukta bazen görünse de belirsizlik halen had safhadadır. Salgının devletlerin vergilendirme düzenlerini etkilemesi her geçen gün (salgın süreci uzadıkça) olumsuz yönde olmaktadır. Kamu otoriteleri ile kanun koyucu meclislerin Covid-19 salgını sürecinde ve sonrasında daha yüksek gelirli kişi ve kurumlardan fazla vergi alma yoluna gitme hususunda kamuoyu oluşturdukları gözlenmektedir. Bu hususta Amerika Birleşik Devletleri yetkililerinin çalışmalar yaptıkları bilinmektedir.

Bununla birlikte salgın sona erse de kişilerde oluşan sosyo-psikolojik değişimler, belki de travmalar gelecek korkusuna ve endişeye neden olacaktır. Bu da vergi ödemelerini yapmamaya ve ertelemeye neden olacaktır. Burada kamu otoritelerinin ne yapacağına dair henüz elle tutulur bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Öncelikle bu sosyal durumun iyileşmesi ve iktisadi hayata yansıması gerekmektedir. İktisadi hayatın iyileşmesi ve beklentilerin olumluya dönmesi kamu maliyesinde ve vergi gelirlerinde düzelmeyi beraberinde getirecektir.

Yeni Tüketici Davranışları, Sektörlerin Geleceği

Tuncay Dağlı

COVID-19 salgını bildiğimiz dünyayı temelden değiştirdi. İnsanlar farklı yaşıyorlar, farklı satın alıyorlar ve birçok yönden farklı düşünüyorlar. Bu süreçte tedarik zincirleri sınandı, perakendeciler kepenklerini indirdi. Dünyanın dört bir yanındaki tüketiciler, ürünlere ve markalara yeni bir mercekten bakıyor.

Virüs, tüketim malları endüstrisini yeniden şekillendirdi ve sadece haftalar içinde uzun vadeli eğilimleri hızlandırdı. Araştırmalar, şimdi oluşan yeni alışkanlıkların bu krizin de ötesine geçerek neye değer verdiğimizi, nasıl ve nerede alışveriş yaptığımızı, nasıl yaşadığımızı ve çalıştığımızı kalıcı olarak değiştireceğini gösteriyor. Bu çalışmada, kriz sürerken meydana gelen değişiklikleri keşfederek, tüketim malları işletmelerinin bir sonraki adıma hazırlanmak için bugün ne yapması gerektiğini ele alacağız.

Tüketiciler, hem sağlık hem de ekonomik açıdan COVID-19'un etkisi konusunda derinden endişe duyuyorlar. İnsanlar çeşitli şekillerde tepki veriyorlar ve farklı tutum, davranış ve satın alma alışkanlıklarına sahipler. Dünyanın dört bir yanındaki insanlar yeni bir normale uyum sağlamaya çalışırken korkuyorlar. Bireyler bu krizin kendileri için ne anlama geldiğini, daha da önemlisi, aileleri, arkadaşları ve genel olarak toplum için ne anlama geldiğini düşündükçe korkuları artıyor.

Tüketiciler krize çeşitli şekillerde yanıt veriyor. Bazıları endişeli hissediyor, bu da hijyen ürünlerinin hızla tüketilmesine neden oluyor. Diğer uçta, bazı tüketiciler salgına kayıtsız kalıyor ve hükümetin ve sağlık uzmanlarının tavsiyelerine rağmen işlerini her zamanki gibi sürdürüyorlar. Şirketlerin kendi tüketicilerinin nasıl tepki verdiğini anlamaları ve her biri için özelleştirilmiş ve kişiselleştirilmiş pazarlama stratejileri geliştirmeleri gerekiyor. Herkese uyan tek tip pazarlama günleri sona erdi.

Tüketiciler, COVID-19'un ekonomik etkisinden sağlıklarından daha çok korkuyor. Bir araştırma şirketinin yapmış olduğu ankette tüketicilerin büyük çoğunluğunun ekonominin bozulacağı endişesi taşıdığı görülüyor.

COVID-19 salgını nedeniyle tüketicilerin neden, ne ve nasıl satın aldığı değişti. Tüketici öncelikleri en temel ihtiyaçlar üzerinde odaklandı, hijyen, temizlik ve temel ürünler talebi artarken, temel olmayan kategoriler düştü. Marka kararlarını etkileyen faktörler de "yerel satın al" eğilimi hızlandıkça değişiyor. Dijital ticaret, yeni tüketiciler market alışverişi için internete geçtikçe bir artış gördü. Bu artışın salgın sonrası devam etmesi kuvvetle muhtemel görünüyor.

Böyle zamanlarda, yaşamın temel gereksinimlerine olan ihtiyacımız önceliklidir. Tüketiciler için kişisel sağlığın birinci önceliğe sahip olması ve bunu arkadaşların ve ailenin sağlığı izlemesi şaşırtıcı değildir. Gıda ve tıbbi güvenlik, mali güvenlik ve kişisel güvenlik diğer önemli önceliklerdir.

Salgın, tüketicileri normal rutinlerinin dışına itti. Tüketiciler, uzun vadede devam edeceği tahmin edilen yeni alışkanlıkları ve davranışları benimsiyorlar.

	Kişisel	Toplumsal
Sağlık	Kendi sağlığımdan endişeliyim (%64)	Başkalarının sağlığından endişeliyim (%82)
Ekonomi	İşimi kaybetmekten korkuyorum (%64)	Ekonomi üzerindeki etkisinden korkuyorum (%88)
	İşimi kaybetmekten korkuyorum (%64)	Ekonomi üzerindeki etkisinden korkuyorum (%88)

Kaynak: Accenture Araştırma Şirketi

Virüs, üç uzun vadeli eğilimi hızlandırdı:

1. Sağlığa sürekli artan odaklanma: Markalar bu değişikliği dikkate almalı ve tüketiciler, alışveriş yapanlar ve çalışanlar için sağlıklı yaşam tarzlarını desteklemeyi bir öncelik haline getirmelidir. Bir "sağlık stratejisine" sahip olmak, öngörülebilir gelecek için stratejik bir adım olacaktır.

2. Bilinçli tüketimde artış: Tüketiciler ne satın aldıklarına daha dikkat ediyor. Yiyecek israfını sınırlamak, daha bilinçli olarak alışveriş yapmak ve daha sürdürülebilir seçenekler satın almak için çabalıyorlar. Markaların bunu tekliflerinin önemli bir parçası haline getirmeleri gerekecek (örneğin, yeni iş modellerini keşfedecekler).

3. Yerele duyulan sevginin büyümesi: Yerelde alışveriş yapma arzusu, hem tüketicinin satın aldığı ürünlere hem de alışveriş yapma şekillerine yansımaya başladı. Markaların yerel kaynaklarını vurgulanması, yerel ihtiyaçlar için özelleştirme veya yerel olarak uygun yollarla etkileşim kurma yoluyla yerel olarak bağlanmanın yollarını keşfetmesi gerekecek.

Tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarının kalıcı olarak değişmesini bekleniyor. Bu değişimde sosyal etki büyük rol oynuyor. COVID-19 salgını, birçok tüketici için hızı yavaşlattı ve günlük hayatı değiştirdi. Bu da kişisel hijyen, sağlık ve arkadaşlarımızla ve ailelerimizle nasıl etkileşim kurduğumuz üzerinde derin bir etkiye sahip. İnsanlar, izolasyonun tüm yönlerini ve sonuçlarını desteklemek için teknolojiyi her zamankinden daha fazla benimsiyor. Ayrıca, bu krizin toplulukları ayırmak yerine inşa edeceğine dair olumlu kanıtlar da bulunuyor. Yapılan ankette tüketicilerin%80'i, kendilerini topluluklarına daha çok bağlandıklarını belirtiyor. Yine tüketicilerin%88'i bu bağlantıların virüs bulaştıktan sonra uzun süre bozulmadan kalmasını bekliyor.

İnsanların boş zamanlarını geçirme biçimleri salgın ve ilgili sosyal mesafe önlemleri nedeniyle değişiyor ve yine bu alışkanlıkların sürdürülmesi kuvvetle muhtemel. Ankete katılanların yarısından fazlası (%61) salgından sonra daha fazla haber izlemeye devam etmeyi planlarken, %55›i aileyle daha fazla zamana öncelik verecek. Eğlence, öğrenme ve kendin yap aktivitelerinde bir artış görülüyor.

Bu eğilim, eğlence, haber, sağlık ve eğitimle ilgili olarak tüketicilerin indirdiği uygulama türlerinde kendini gösteriyor. Bağlanmak, eğlenmek, öğrenmek, bilgilendirilmek gibi temel tüketici ihtiyaçları aynı kalıyor, ancak teknoloji bunların gerçekleşme şeklini değiştiriyor. Şirketler, tüketicilerle etkileşim kurmak ve de-

neyimleri iyileştirmek için geleneksel araçlara kıyasla dijital araçlara odaklanmalıdır.

İşletmeler kepenkleri kapatırken ve uzaktan çalışmayı teşvik ederken insanlar evden çalışmanın yollarını arıyor. Daha önce uzaktan çalışmamış veya buna şimdilik alışmamış birçok çalışan, gelecekte bunu daha sık yapmayı planlıyor. Çalışanların yüksek yüzdesi uzaktan çalışma için doğru ortama ve araçlara sahip olduklarını hissediyor, ancak bazıları sosyal iletişimi özlüyor. Genel olarak çalışanlar, işverenlerinin sağlıklarını korumak ve onları iyi bilgilendirmek için doğru adımları attığını düşünüyor.

Artık kendilerini evden çalışırken bulan çalışanlar, bu deneyimi genel olarak olumlu buluyor. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, daha önce evden çalışanlar yeni gelenlere göre evde daha üretken olduklarını ve ofiste olduklarından profesyonel olarak daha fazla tatmin olduklarını hissetme olasılıkları yüksektir. Sanal bir çalışma stratejisine sahip olan şirketler, çalışanlarının değer önerilerini güçlendirecek ve çalışan tercihleri ile iletişim halinde olduklarını göstereceklerdir.

COVID-19, tüketici tutumları, davranışları ve satın alma alışkanlıkları üzerinde sürdürülebilir bir etkisi olan bir sağlık ve ekonomik krizdir. Şirketler, gelecekte daha da güçlü bir konuma gelmek için yanıt vermek, sıfırlamak ve yenilemek için harekete geçerek bu değişikliklere uyum sağlayabilir. Yanıt vermek, sıfırlamak ve yenilemek olarak formulize ettiğimiz 3 çıkış yolu şöyle açıklanabilir:

Yanıt vermek:

1. Anahtar Performans Göstergeleri izleme ile çapraz işlevli bir komuta merkezi oluşturun.
2. Esnek dijital çalışma ortamları oluşturun.
3. Pazarlama planınızı yeni talep ve marka amacına göre yeniden şekillendirin.

Sıfırlamak:

1. Tüketiciler, müşteriler ve çalışanlarla ilişkileri yeniden tanımlayın ve organizasyonunuzu ve çalışma yöntemlerinizi yeniden düşünün.
2. Ekosistem ortaklarıyla ilişkileri yeniden düşünün ve yeniden tanımlayın.
3. Ürün ve hizmet portföyünüzü yeniden değerlendirin.

Yenilemek:

1. Akıllı veri odaklı bir işletim modeline geçişi hızlandırın.
2. COVID sonrası dönem için kurumsal yatırım planlarına yeniden öncelik verin.
3. Birleşme ve satın alma fırsatları için pazarı tarayın.

Pandeminin Dünya Borsalarına Etkileri: Kısa Bir Değerlendirme

Halis Tekin

Halk sağlığı, COVID-19 salgınının etkilediği tek yaşam alanı değil. Bir buçuk yıl boyunca teşvik paketleri, kapanmalar ve değişen tüketici eğilimleri çeşitli finansal sonuçlar doğurdu. Bu değişikliklerin dünya üzerindeki borsalar üzerinde önemli etkileri oldu. Yazıya başlamadan önce ekonomi bilimi için genel geçer bir kural olan bir hatırlatma yapmanın faydası olacaktır: Borsa ve ulusal ekonomi aynı şeyler değildir. Hisse senetlerindeki olumlu performans, vatandaşların çoğunluğu için mutlaka ekonomik istikrarı göstermez. Yine de, yatırımlar birçok insanın maliyesinde çok önemli bir rol oynamaktadır, bu nedenle bu değişiklikler önemlidir. Bu çalışma bu temel etkiler üzerine odaklanmakta ve bir gelecek projeksiyonu sunmayı amaçlamaktadır.

Salgın dünya genelindeki borsaları en genel itibariyle 5 şekilde etkilemiştir. Bunlar; ilk dönemlerdeki sert düşüşler, teknoloji hisse senetlerinin hızlanması, emtiaların oynaklık kazanması, ilk yatırımcı sayısında gözle görülür artışlar ve tabi ki sağlık sektöründeki stoklardaki düşüş şeklinde gerçekleşmiştir.

Halk sağlığı, COVID-19 salgınının etkilediği tek yaşam alanı değil. Bir buçuk yıl boyunca teşvik paketleri, kapanmalar ve değişen tüketici eğilimleri çeşitli finansal sonuçlar doğurdu. Bu değişikliklerin dünya üzerindeki borsalar üzerinde önemli etkileri oldu. Yazıya başlamadan önce ekonomi bilimi için genel geçer bir kural olan bir hatırlatma yapmanın faydası olacaktır: Borsa ve ulusal ekonomi aynı şeyler değildir. Hisse senetlerindeki olumlu performans, vatandaşların çoğunluğu için mutlaka ekonomik istikrarı göstermez. Yine de, yatırımlar birçok insanın maliyesinde çok önemli bir rol oynamaktadır, bu nedenle bu değişiklikler önemlidir. Bu çalışma bu temel etkiler üzerine odaklanmakta ve bir gelecek projeksiyonu sunmayı amaçlamaktadır.

Salgın dünya genelindeki borsaları en genel itibariyle 5 şekilde etkilemiştir. Bunlar; ilk dönemlerdeki sert düşüşler, teknoloji hisse senetlerinin hızlanması, emtiaların oynaklık kazanması, ilk yatırımcı sayısında gözle görülür artışlar ve tabi ki sağlık sektöründeki stoklardaki düşüş şeklinde gerçekleşmiştir.

Sert Düşüşler

COVID-19'un borsa üzerindeki ilk ve en göze çarpan etkisi, ilk düşüştür. COVID-19'la ilgili dünya genelinde ortaya çıkan risk algısına borsalar hızlı tepki vermişler, salgının ortaya çıkardığı belirsizlik ve risk algısı borsalarda sert düşüşlerin yaşanılmasına neden olmuştur. 23 Ocak ve 6 Mart 2020 arasında, NASDAQ 100 %7,4 oranında, ardından gelen iki hafta içinde de tekrar %12,4 oranında daha düşmüştür. S&P 500 benzer şekilde bir tepki göstermiş, Ocak 2020 sonu ile Mart 2020 arasında %10,6 ve mart ayı başlarında yine %14,9 daha düşmüştür. ABD borsalarında mart ayının ikinci haftasında yaşanan sert düşüşler günlük olarak %7'nin üzerine çıkınca devre kesiciler uygulamaya girerek işlemler 15 dakika süreyle durdurulmuştur. Yılbaşından 23 Mart 2020 tarihine kadar geçen sürede borsa endekslerindeki kayıplar sırasıyla S&P 500 %31, Dow Jones %34, FTSE 100 %34, DAX %35, NIKKEI 225 %27, Shanghai %14 ve BİST 100 %29 şeklinde gerçekleşmiştir.

Bu sert düşüşler bazı günlerde tarihi düşüş oranlarının yaşanmasına sebep olmuştur. 16 Mart 2020 tarihinde ortaya çıkan kayıplar, ABD borsalarında %11, İtalyan borsasında %11,3, Fransa'da %10,7, İngiltere'de %8,65 Türkiye'de %8,65 şeklinde gerçekleşmiştir.

Sosyal mesafe düzenlemeleri yürürlüğe girdikçe ve insanlar işlerini kaybettikçe harcamalar azalmış, hemen hemen her sektör, ekonomik durgunluk karşısında bir gerileme yaşamıştır. O zamandan beri birçok hisse senedi toparlanmış olsa da, bu erken COVID çöküşü tarihsel olarak kayıtlara geçmiştir.

Teknoloji Hisse Senetlerindeki Artış

Borsadaki erken düşüşün dikkate değer bir istisnası teknoloji sektörüdür. Şirketler evden çalışma modellerini benimsedikçe ve insanlar içeride kaldıkça, teknoloji hisseleri yükselmiş ve benzeri görülmemiş başarı düzeylerine ulaşmıştır. Video konferans hizmeti sunan Zoom uygulamasının günlük aktif kullanıcı sayısı, 2020 yılı yaşından mart ortasında kadar %67 artmış, şirketin piyasa değeri de 42 milyar dolara yükselmiştir.

Teknoloji, insanların evlerinden görüşmeleri, çalışmaları, alışveriş yapmaları ve eğlenmeleri için bir yol sağlamıştır. Sonuç olarak, insanlar evlerini zorlukla terk edebildiklerinde, teknolojinin benimsenmesi hızla artmıştır. İnsanlar bu yeni normale alıştıkça, bu eğilim pandeminin ötesine geçerek devam edecek gibi görünmektedir.

Emtialar için Oynaklık

Oynaklık endeksi (VIX) korku endeksi olarak nitelendirilmekte ve kırılganlığı ifade etmektedir. VIX endeksi, S&P500 endeksine dayalı olarak düzenlenmekte, opsiyon fiyatlarını temsil etmekte ve gelecek 30 gündeki pay senetleri oynaklığını göstermektedir. VIX endeksi küresel risk algısını göstermektedir. Belirsizliklerin arttığı dönemlerde VIX endeksi artmaktadır. VIX endeksinin ortalaması yaklaşık olarak 28 civarındadır. COVID-19 salgınının dünya geneline yayılmasıyla birlikte endeks 50'nin üzerine çıkmış ve 16 Mart 2020 tarihinde 82'ye ulaşmıştır. VIX endeksinin 2008 küresel krizinde ulaştığı en yüksek değeri 20 Kasım 2008 tarihinde 81 olmuştur. Buna dayanarak COVID-19'un piyasalarda ortaya çıkardığı belirsizlik ve riskin en az 2008 küresel krizindekine eşit olduğu söylenebilir.

Emtia, salgın nedeniyle bazı çalkantılı hisse senedi performansı yaşamış, emtia ETF'leri şubat ve mart ayları arasında düşmüş ancak bazıları aynı derecede çarpıcı bir şekilde toparlanmıştır. Örneğin, kıymetli metaller son kayıplara rağmen%22,10 artış göstermiştir. Tarım gibi diğerleri, yakın zamanda kazanımlar elde ettiler,

ancak yine de tam olarak toparlanamadılar. Emtialar geleneksel olarak piyasa oynaklığından kaçış için bir sığınak olsa da, COVID-19'un ortasında her şey kadar istikrarsız oldukları kanıtlanmıştır.

Daha Fazla Yeni Yatırımcı

Piyasadaki oynaklığa rağmen veya belki de bu nedenle, salgın ilk kez yatırımcılarda bir artışa neden olmuştur. Hisse fiyatları düşerken, milyonlarca yeni yatırımcı önemli getiri umuduyla alım yapmaya başladı. Çoğu genç olan bu yeni yatırımcılar, yüksek fiyatlar nedeniyle daha önce hisse senedi satın almamıştı. Fakat pandemi onlar için yatırım fırsatları sunmuştur. COVID-19 salgınının yarattığı düşük hisse fiyatları, yeni yatırımcılara mükemmel bir fırsat vermiştir. Kimse virüsün olumlu bir şey olduğunu iddia etmese de, hisse senedi alım satımını daha erişilebilir hale getirdiği yadsınamaz bir gerçektir.

Sağlık Stokları Erken Düşüş, Geç İyileşme

Sağlık stokları, diğerleri gibi, pandeminin ilk günlerinde önemli ölçüde düşmüştür. Hastanelere olan ihtiyacın artmasına rağmen tesislerin kaynakları daha zorlu ve daha az karlı prosedürler için muhafaza etmeleri gerektiğinden tıp sektörü gerilemiştir. Örneğin, hastane yatakları COVID hastalarına gittiği için zorunlu olmayan ameliyatlar geçen yıla göre büyük oranda düşmüştür.

Enfeksiyon oranları eşitlenmeye veya azalmaya başladıkça, sağlık stokları iyileşmeye başladı. Artık seçmeli prosedürler isteyen bir hasta birikimi olduğuna göre, ufukta önemli bir artış olabilir. Pandemi azaldığında, sağlık paydaşları önemli geri dönüşler görebilirler.

Sonuç

Salgının ne kadar süreceği ve ekonomik olarak ne olacağı hala belirsiz. Gelecekteki kapanma önlemleri veya teşvik paketleri borsada daha fazla değişikliğe neden olabilir. Bu yıl belirsizlik bir süre daha devam edecek gibi görünmektedir.

Ne olursa olsun, borsanın COVID-19'a bağışık olmadığı anlaşılmıştır. Piyasalar tutarlı bir şekilde tepki vermemiş olabilir, ancak hepsi bir şekilde değişmiştir. Pandemi devam ederken, bu değişikliklerden daha fazlası ortaya çıkabilir.

İSDAM
DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yıl 1 | Sayı 1 | 2021